

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 22/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права», Україна,
73039, м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
26.04.2024 р., протокол № 4

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

**Заступник
головного редактора:** **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предмєстніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Ліпкан В.А. – доктор юридичних наук, професор;

Ковбас І.В. – доктор юридичних наук;

Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Копельців-Левицька Є.Д. – кандидат юридичних наук, доцент;

Маслова Я. І. – доктор юридичних наук;

Паламарчук Г.В. – кандидат юридичних наук;

Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Риженко І.М. – кандидат технічних наук, доцент;

Рязанов М.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Тимчишин А.М. – доктор юридичних наук, доцент;

Чувакова Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Кубаснко А.В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Ульянов О.І. – кандидат юридичних наук, доцент;

Цехан Д.М. – доктор юридичних наук, професор;

Борко А.Л. – доктор юридичних наук, професор;

Бараненко Д.В. – доктор юридичних наук, професор;

Барчук В.О. – доктор філософії в галузі права;

Мандзик П.І. – кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу,
ТОВ «Паливно-торгова фірма «Центр»;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Барабаш О.О.

Ефективність заохочувальних норм права і правової культури у регулюванні правової політики України..... 7

Березневич О.В.

Адміністративно-правові аспекти надання поліцейських послуг в Україні..... 14

Божина Я.В.

Медіація як спосіб забезпечення справедливості у врегулюванні правового спору..... 21

Котуха О.С., Цуркан-Сайфуліна Ю.В.

Вплив правової політики на формування заохочувального механізму правового регулювання і правової культури в сучасному українському суспільстві..... 28

Янчук Н.Д., Проданець Н.М.

До питання про юридичну природу та сутність цифрових прав людини..... 36

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Кірін Р.С.

Сучасні системоутворюючі напрями правового забезпечення відкритості міста..... 45

Короєд С.О., Криховецький І.З.

Місце правової політики держави у встановленні заохочувальних та рекомендаційних норм та їх вплив на правову культуру особи..... 55

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Дутка В.В.

Судові витрати у справі про банкрутство..... 62

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Барсук М.А.

Спеціальна міжнародно-правова основа соціального захисту суддів..... 68

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Березневич В.О.

Глобалізований суверенітет: виклики та перспективи..... 75

Бурла І.Г.

Поняття та зміст публічного адміністрування житлового будівництва в Україні..... 82

Козарійчук Д.В.

Вплив децентралізації на розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.....90

Москвич В.С.

Особливості адміністративно-правових відносин в системі переходу від військової служби до цивільного життя..... 97

Максюта А.О.

Поняття та структура адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України.....103

Пилипенко М.П., Артеменко К.В.

Деякі проблеми інтеграції технології блокчейн в контексті трансформації фінансового сектору.....110

Сірко Б.П.

Державна служба в Україні: концепції та правова характеристика118

Солончук І.В.

Теоретичні проблеми правового регулювання інформаційних відносин в умовах інформаційного суспільства.....126

Шовкун Ю.І.

Зміст та види спеціальних обмежень для публічних службовців окремих державних органів.....134

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Гринчук А.А.

Об’єктивні ознаки складу кримінального правопорушення – непокора: деякі характеристики.....142

Корева М.М.

Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: передумови та реалії сьогодення148

Трепет О.С.

Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору.....156

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Хижний Б.В.

Судові експертизи під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців.....163

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Плохута Є.П.

Реформа митного союзу ЄС: перспективи та виклики для митної справи України.....170

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Barabash O.O.

Efficiency of encouraging rules of law and legal culture in regulating legal policy of Ukraine.....7

Bereznevych O.V.

Administrative law aspects of providing police services in Ukraine..... 14

Bozhina Ya.V.

Mediation as a means of a just legal dispute settlement.....21

Kotukha O.S., Tsurkan-Saifulina Yu.V.

The influence of legal policy on developing the encouraging mechanism
of legal regulation and legal culture in the modern Ukrainian society.....28

Yanchuk N.D., Prodanec N.N.

To the question of the legal nature and essence of digital human rights.....36

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Kirin R.S.

Modern system-forming directions of legal support for city openness.....45

Koroied S.O., Krykhovetskyi I.Z.

The place of the state legal policy in establishing incentive and recommendation norms
and their impact on the legal culture of an individual.....55

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Dutka V.V.

Court costs in a bankruptcy case.....62

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Barsuk M.A.

Special international legal framework for the social protection of judges.....68

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bereznevych V.O.

Globalized sovereignty: challenges and prospects.....75

Burla I.H.

The concept and content of public administration of housing construction in Ukraine..... 82

Kozariichuk D.V.	
The impact of decentralization on the distribution of powers between local bodies of executive power and local self-government bodies.....	90
Moskvych V.S.	
Peculiarities of administrative and legal relations in the system of transition from military service to civilian life.....	97
Maksiuta A.O.	
The concept and structure of the administrative and legal status of the Bureau of Economic Security of Ukraine.....	103
Pylypenko M.P., Artemenko K.V.	
Some problems of integration of blockchain technology in the context of transformation of the financial sector.....	110
Sirko B.P.	
Civil service in Ukraine: concepts and legal characteristics.....	118
Solonchuk I.V.	
Theoretical issues in the legal regulation of information relations in an information society.....	126
Shovkun Yu.I.	
Content and types of special restrictions for public officers of certain state bodies.....	134
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW	
Hrynchyk A.A.	
Objective signs of the composition of a criminal offense – disobedience: some characteristics.....	142
Koreva M.M.	
Collaborationism in the temporarily occupied territories: prerequisites and realities of today.....	148
Trepet O.S.	
Social conditionality of criminal liability for aiding the aggressor state.....	156
CRIMINAL PROCESS	
Khyzhnyy B.V.	
Forensic examinations during the investigation of forgery of documents submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs.....	163
INTERNATIONAL LAW	
Plokhuta Ye.P.	
EU Customs Union Reform: prospects and challenges for Ukrainian customs.....	170

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.01>

Барабаш О.О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загально-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У РЕГУЛЮВАННІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Характер змін, рівень розвитку демократії, свободи в сучасній Україні створили реальні можливості для використання позитивних стимулів у праві задля підвищення соціальної активності індивіда й досягнення суспільно корисної поведінки, а також забезпечення гарантії права на свободу. Стимулювання як засіб правового впливу на поведінку суб'єктів права – це вид правового заохочення, що спрямований на спонукання суб'єктів права до усвідомленого сумлінного виконання ними своїх обов'язків і досягнення соціально корисних результатів. Мета правових стимулів полягає в тому, щоб викликати мотивацію, скеровану на соціально активну поведінку, на високий результат правової культури, на забезпечення самостійності, свободи особи, на проявлення ініціативи, творчості, заповзятливості.

Правове стимулювання має широке функціональне застосування для впливу на поведінку суб'єктів права. І загальносоціальні, і спеціально-соціальні функції правового стимулювання спрямовані на створення умов для розвитку ініціативи, правової культури заохочуваних суб'єктів права, а також для відвернення їхньої неправомірної поведінки і забезпечення дієвості юридичних норм [1].

Держава як суб'єкт стимулювання здійснює стимулювальний вплив на інших суб'єктів права, насамперед за допомогою правових норм, у яких, враховуючи соціально-економічні і політичні чинники, закріплюється бажана й допустима, з погляду інтересів держави і громадянського суспільства, пове-

дінка суб'єктів права [2]. З огляду на це, рух суспільства до демократії і свободи, визнання безумовного пріоритету гідності особистості об'єктивно зумовлюють необхідність перетворень у правовому регулюванні політики держави – підвищення ролі заохочень, що дозволяють задовольнити найрізноманітніші інтереси й потреби, справляючи позитивними засобами стимулювальний вплив на волю особистості.

Заохочувальні правові норми впливають на суб'єкта шляхом розширення обсягу можливостей через позитивну правову мотивацію й заохочувальні заходи. «Заохочення є публічним проявом мотивації праці та пошани до працівника у формах, що визначаються чи дозволяються нормами права, за зразкове виконання трудових обов'язків, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції, новаторство у праці та інші досягнення у роботі» [3], – слушно наголошують вітчизняні вчені.

Висновки про роль заохочення як особливий спосіб впливу на волю і правову свідомість людей можуть бути поширені і на публічне, і на приватне право. Такий підхід дозволяє знайти ті відправні точки, з яких починається створення передумов для формування демократичного громадянського суспільства, невід'ємною ознакою якого є свобода й висока соціальна активність громадян у всіх сферах життєдіяльності. Адже завдання сучасної юридичної науки – виявити соціальні можливості права з метою використання його для стимулювання у праві, а також ефективність пра-

возастосування. Наукове дослідження згаданої проблеми, аналіз чинного законодавства сприяють розумінню сучасних перехідних процесів й обґрунтуванню стратегічних напрямів подальшого розвитку суспільства і держави.

Тим часом вітчизняна юридична наука і частково юридична практика не достатньо відображають місце заохочувальних норм у системі вітчизняного права. Найчастіше примусові засоби впливу на суспільні процеси не виправдано відтісняють заохочення, стимулювання позитивної поведінки, що вихолощує ціннісний зміст права як важливого соціального інституту [4]. Заохочувальні норми орієнтують особистість не на просте дотримання правових вимог, а на усвідомлену активну поведінку, яка відповідатиме чинному законодавству.

Однак сьогодні і в теоретичній науці, і в юридичній практиці не ствердилось, що примус, сила, кара мають похідне значення і застосовуються як альтернатива на випадок невиконання норм, що зобов'язують і забороняють, або зловживань при застосуванні норм права [5]. Якщо в них закріплюється «чиста воля суб'єктів державно-владних повноважень, а не відображаються об'єктивні потреби та інтереси суспільства, то, зрозуміло, ставка робиться на силу, примус, покарання. Позаяк визнання людини найвищою цінністю є стратегічною метою розвитку цивілізації (і права зокрема)» [6]. Воно є певною цінністю, здатне розвивати правову активність конкретної людини, задовольняти різноманітні інтереси й потреби. Саме в такому ракурсі розглядається проблема заохочень у праві, її значущість для сучасної теорії і практики правового регулювання.

Заохочувальні норми, як і правова система загалом, неспроможні ставити себе над суспільством. Навпаки, джерело розвитку може бути лише в суспільстві, яке використовує правові засоби на регулювання суспільних відносин, розвитку свободи, особистої самостійності, досягнення активної соціально корисної поведінки [7]. Тож один з напрямів

модернізації вітчизняної правової системи полягає в тому, щоб створити механізми стимулювання правомірної поведінки засобами, що відкидають примус, розширивши можливості добровільного дотримання правових норм. З огляду на це, необхідно підвищити зацікавленість суб'єктів, їхню активність у процесі здійснення правомірних дій, стимулювати їх до продуктивної і творчої праці. Тож дослідження проблеми заохочення у праві, продиктоване інтересами науки і практики, дозволить визначити шляхи підвищення ефективності заохочувальних норм права для забезпечення найбільш повного розкриття демократичних засад життя українського суспільства.

Стан дослідження. Цінний внесок у розробку проблеми заохочення у праві зробили вчені галузевих юридичних наук, висновки і положення яких потребують теоретичних узагальнень. Вагомий внесок у дослідження феномену заохочувальних норм зробили такі вітчизняні вчені, як: О. Барабаш, А. Баран, С. Вишновецька, Н. Болотіна, О. Дудоров, М. Іншин, А. Мацюк, Д. Пилипенко, В. Ротань, Н. Хуторян, М. Хавронюк, П. Хряпінський, Г. Чанишева, М. Якимчук та багато інших дослідників, які у своїх наукових публікаціях порушували тему стимулювання праці, заохочень у кримінальному праві і на державній службі та їхнього впливу на розвиток правової політики і правової культури сучасної Української держави.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз ефективності заохочувальних норм права і правової культури у регулюванні правової політики України. Для цього було поставлено такі завдання: проаналізувати вплив заохочувального механізму на регулювання поведінки громадян; з'ясувати поняття заохочувальних норм, дослідити особливості правової політики у процесі застосування заохочень у праві; охарактеризувати правову політику та правову культуру як важелі впливу на правосвідомість громадян крізь призму заохочувального механізму.

Виклад основного матеріалу. Правова культура – це органічна єдність духовної, ідеологічної і практичної засад у життєдіяльності людини. Вона починається зі знання людиною права, його вимог, які відображаються і закріплюються в законах, втілюються в юридичних рішеннях про права й обов’язки конкретних осіб. На переконання вчених, саме правова культура є одним з головних чинників демократизації суспільства, що характеризує правосвідомість і поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки й загальноосвітнього рівня [8]. Однак правова культура особистості не може обмежитися лише простим знанням людиною основ законодавства, змісту конкретних нормативних актів та її активністю у правовій сфері. Для правової культури особистості набагато важливішим є її прагнення в реальному житті перетворити свої знання і переконання, свою активність у реальні правові вчинки. Готовність людини активно діяти в реальному правовому житті, її правомірна поведінка – це особливий елемент правової культури особистості.

У повсякденній свідомості правова культура особистості зазвичай асоціюється зі сукупністю рис характеру людини, які не дозволяють їй порушити закон [9]. Однак було б помилкою зводити правову культуру особистості лише до поведінки, що відповідає загальноприйнятим правовим нормам. Просте позитивне ставлення людини до права ще не є правовою культурою особистості, під якою треба розуміти внутрішню духовну активність людини, її здатність самій творити норму, з огляду на свій правовий досвід і правове бачення норми, її постійну готовність до самовдосконалення відповідно до норм і принципів права. Правову культуру особистості можна характеризувати як здатність і готовність до гідних правових вчинків, здатність вимагати від оточення діяти на основі принципів гуманізму, добра і справедливості [10]. Цим вона сприятиме і підвищенню куль-

турно-освітнього рівня самої людини, націлюючи її на правомірну поведінку й активну боротьбу з порушниками правопорядку.

Дотримання людиною норм права в реальному житті може бути забезпечено і її шанобливим ставленням до права, її переконаністю у правоті закону, за допомогою застосування санкцій. Традиційно прийнято вважати, що виховний вплив на громадян має сам факт існування закону, встановлені в ньому заборони. Останні забезпечені санкціями, подекуди й найсуворішим засобом державного примусового впливу – покаранням. Проте сучасні правові засоби, зокрема засоби правового впливу, не вичерпуються обмеженнями. Вітчизняні галузі права (наприклад, кримінальне, трудове право) містять і позитивні стимули – певні заохочення, які зумовлюють правомірну суспільно корисну поведінку. Тому дуже важливо забезпечити правомірну поведінку людини на основі її свідомого вибору, творчого підходу до права, щоб у будь-якій життєвій ситуації вона шанобливо ставилася до норм права і вимагала цього від інших.

Наприклад, норми-заохочення представлені в таких інститутах кримінального права, як призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, добровільна відмова від злочину. Зокрема, до інституту призначення покарання належить норма, що визначає перелік обставин, які пом’якшують кримінальну відповідальність [11], серед них: явка з повинною, щиро-сердне каяття у скоєному злочині, активне сприяння виявленню злочину, викриття інших учасників злочину, надання медичної та іншої допомоги потерпілому тощо. На сьогодні існує також інститут звільнення від кримінальної відповідальності нормами, що стимулюють різні види позитивної поведінки. Тож, на переконання О. Барабаш, саме ефективність заохочувальних норм може слугувати забезпеченню правомірної поведінки людини через дотримання нею чинного законодавства [12].

Принагідно зазначимо, що умови ефективності норм права – це вимоги, що визначаються характером взаємозв'язку правової норми з різними сторонами життя, виконання яких сприяє активному прояву норми права в об'єктивній дійсності й забезпечує ефективність її дії [13]. З урахуванням сучасного стану й тенденцій розвитку правової системи, пріоритетів державно-правового і соціально-економічного розвитку України основними умовами ефективності норм права є: вдосконалення законодавства, підвищення якості правореалізації і рівня правосвідомості суспільства.

Ефективність правового стимулювання позитивної поведінки значною мірою залежить від рівня правової свідомості і правової культури суб'єктів права, їхньої готовності й бажання реалізовувати приписи правових норм. З огляду на це, важливого значення набуває регульовальний вплив заохочувальних норм, зокрема визначальних можливостей альтернативного вирішення правових конфліктів на основі звільнення від відповідальності.

Заохочувальні норми відрізняються механізмом соціальної дії. Вони спрямовані на свідому реалізацію правових приписів у вигляді виконання й використання норм, коли роль соціальної активності велика [14]. При цьому важливість заохочувального режиму правового регулювання має знаходити свій вираз у різних видах правосвідомості. Так, у сучасній науковій літературі виділяють звичайну, професійну, наукову, індивідуальну, групову й суспільну правову свідомість [15].

Звернімо увагу на професійну і повсякденну правову свідомість, відображення в їхніх різних рівнях засобів соціально-правового впливу, що впливають на ефективність реалізації заохочення як додаткового (альтернативного) методу правового впливу. Рефлексивний рівень професійної правосвідомості, який відповідає за сприйняття права як правової інформації, показує, як відбувається усунення завданої шкоди на умовах добровільності, переважає примус.

Ще однією умовою ефективної реалізації на практиці заохочувальних норм є усвідомлення громадянами їхнього позитивно-стимульовального характеру, знання про їх існування, зміст та обсяг вимог, що висуваються до особи, яка має законний інтерес на отримання блага, передбаченого такою нормою. Такі вимоги характеризують звичайну правосвідомість. Зауважимо, що правові знання – необхідна умова становлення поглядів, переконань, які виражають свідоме ставлення до права, забезпечують правомірну соціально схвалену поведінку людини. Як зазначає І. Панчук, «особистісно-ціннісний рівень правосвідомості характеризує відображення правової реальності, що відбувається під впливом особистісних правових цінностей. Цей рівень правосвідомості забезпечує аксіологізацію правової свідомості особи у вигляді особистісного прийняття правових цінностей, виражених у джерелах права» [16].

Серед засобів підвищення рівня впливу права і правової системи на всі сфери сучасного суспільства виокремлюють правове просвітництво, правове виховання населення. Вагоме значення правове виховання має для процесів прищеплення громадянам сприйняття сутності позитивного правового стимулювання, формування стимулів правомірної поведінки і загалом подальшого підвищення рівня правосвідомості.

Правове виховання в сучасній юридичній науці розглядається як цілеспрямована діяльність держави, а також суспільних структур, засобів масової інформації, трудових колективів щодо формування високої правосвідомості і правової культури громадян; «як процес вироблення стійких правових ідей та принципів у правосвідомості суб'єктів» [17]. Його необхідним компонентом є правове заохочення.

Ефективність попереджувального й виховного впливу правових норм багато в чому залежить від якості й особливостей передачі громадянам знань про чинне законодавство, його зміст і значення. Правове виховання створює

основу свідомої правової активності, соціально-цінної правової поведінки громадян. Тож правильне використання різних засобів правового виховання може значно полегшити вирішення завдань правоохоронної системи держави і щодо протидії злочинам, їх попередження, і щодо мінімізації наслідків скоєних злочинів у рамках нормативно закріплених заохочувально-відновлювальних механізмів.

Висновки. Нормальне функціонування і розвиток суспільства, його подальше вдосконалення неможливо уявити без правового регулювання спільного життя людей. Суспільство не може мати іншого шляху удосконалення, крім шляху поліпшення правового регулювання. Першою і найважливішою умовою вдосконалення права є вдосконалення поведінки самого суб'єкта права, насамперед рівня його правосвідомості. Одним зі способів визначення рівня правосвідомості суб'єкта права слугує його правова культура,

що виражає досягнутий на сьогодні рівень знання людиною положень закону, її переконаності в їх цінності і ступені дотримання їх у повсякденному житті. Водночас для ефективної реалізації і заборонних, і заохочувальних засобів правового впливу потрібно вдаватися до інших прийомів – активного використання різних форм правового виховання (інформування, правова пропаганда, правова освіта тощо). Саме в процесі взаємодії загальних соціальних і спеціальних правових засобів може бути забезпечена ефективність правових норм, зв'язок норм права з індивідуальною, груповою й суспільною свідомістю та поведінкою. Вибір варіанта поведінки громадянином здійснюється під впливом різних чинників (враховуючи засоби правового виховання й освіти), що створює додаткові можливості для впливу на поведінку суб'єкта правових відносин та спрямування її в руслі вчинення заохочуваних правом вчинків.

Анотація

У статті досліджено проблеми ефективності заохочувальних норм у контексті їх впливу на правову культуру в умовах правового регулювання державної політики України. Зазначено, що рух суспільства до демократії і свободи, визнання безумовного пріоритету гідності особистості об'єктивно зумовлюють необхідність перетворень у правовому регулюванні – підвищення ролі заохочень, що дозволяють задовольнити найрізноманітніші інтереси й потреби, справляючи позитивними засобами стимулювальний вплив на волю особистості. Заохочувальні норми, як і правова система загалом, неспроможні ставити себе над суспільством. Навпаки, джерело розвитку може бути лише в суспільстві, яке використовує правові засоби на регулювання суспільних відносин, розвитку свободи, особистої самостійності, досягнення активної соціально корисної поведінки. Тож один з напрямів модернізації вітчизняної правової системи полягає в тому, щоб створити механізми стимулювання правомірної поведінки засобами, що відкидають примус, розширивши можливості добровільного дотримання правових норм. Дослідження проблеми заохочення у праві, продиктоване інтересами науки і практики, дозволить визначити шляхи підвищення ефективності заохочувальних норм права для забезпечення найбільш повного розкриття демократичних засад життя українського суспільства. Заохочувальні правові норми впливають на суб'єкта шляхом розширення обсягу можливостей через позитивну правову мотивацію й заохочувальні заходи. Наголошено, що саме правова культура є одним з головних чинників демократизації суспільства, що характеризує правосвідомість і поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки й загальноосвітнього рівня. Однак правова культура особистості не може обмежитися лише простим знанням людиною основ законодавства, змісту конкретних нормативних актів та її активністю у правовій сфері. Для правової культури особистості набагато важливішим є її прагнення в реальному житті перетворити свої знання і переконання,

свою активність у реальні правові вчинки. Готовність людини активно діяти в реальному правовому житті, її правомірна поведінка – це особливий елемент правової культури особистості. Зроблено висновок, що ефективність правового стимулювання позитивної поведінки значною мірою залежить від рівня правової свідомості і правової культури суб'єктів права, їхньої готовності й бажання реалізовувати приписи правових норм. З огляду на це, важливого значення набуває регулювальний вплив заохочувальних норм, зокрема визначальних можливостей альтернативного вирішення правових конфліктів на основі звільнення від відповідальності.

Ключові слова: норми права, заохочувальні норми права, правова культура, правове виховання, правова політика, держава, державна політика, регулювання правової політики.

Barabash O.O. Efficiency of encouraging rules of law and legal culture in regulating legal policy of Ukraine

Summary

The article examines the problems of the effectiveness of incentive norms in the context of their influence on the legal culture in the conditions of legal regulation of state policy of Ukraine. It is noted that the movement of society towards democracy and freedom, the recognition of the unconditional priority of the dignity of the individual, objectively determine the need for transformations in legal regulation – increasing the role of incentives that allow satisfying the most diverse interests and needs, exerting positive means of stimulating influence on the will of the individual. Incentive norms, like the legal system in general, are unable to place themselves above society. On the contrary, the source of development can be only in a society that uses legal means to regulate social relations, develop freedom, personal independence, and achieve active socially useful behavior. Therefore, one of the directions of modernization of the domestic legal system is to create mechanisms for stimulating lawful behavior by means that reject coercion, expanding the possibilities of voluntary compliance with legal norms. The study of the problem of incentives in law, dictated by the interests of science and practice, will allow to determine the ways of increasing the effectiveness of the incentive norms of law to ensure the most complete disclosure of the democratic foundations of life in Ukrainian society. Encouraging legal norms affect the subject by expanding the scope of opportunities through positive legal motivation and incentive measures. It is emphasized that the legal culture is one of the main factors of the democratization of society, which characterizes the legal awareness and behavior of a person in view of the level and content of his legal upbringing, social activity, legal training and general education level. However, the legal culture of an individual cannot be limited to a person's simple knowledge of the basics of legislation, the content of specific normative acts and his activity in the legal field. Much more important for the legal culture of an individual is his desire in real life to transform his knowledge and convictions, his activity into real legal acts. A person's willingness to actively act in real legal life, his lawful behavior is a special element of the legal culture of an individual. It was concluded that the effectiveness of legal stimulation of positive behavior largely depends on the level of legal awareness and legal culture of legal subjects, their readiness and desire to implement the prescriptions of legal norms. In view of this, the regulatory influence of incentive norms, in particular the determining possibilities of alternative resolution of legal conflicts based on exemption from liability, becomes important.

Key words: norms of law, encouraging norms of law, legal culture, legal education, legal policy, state, state policy, regulation of legal policy.

Список використаних джерел:

1. Баран А. Правові стимули: теоретико-правові засади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. : Юридичні науки. 2020. № 3 (27). С. 31–37.

2. Калюжний Р. А., Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання : монографія. Київ : Леся, 2013. 204 с.
3. Арсентьева О. С. Види та форми заохочень за трудові досягнення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 41–48.
4. Льовіна В. Заохочення та порядок їхнього застосування. *Юридичний журнал*. 2009. № 1. С. 102–104.
5. Зайцев О. В., Філіпенко В. Р. Заохочувальні норми при регламентації державної зради: зарубіжний досвід. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3 (83) С. 73–83. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16712/1/Zaytsev_Filipenko_73-83.pdf.
6. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : Проект Закону України від 07.08.2018 № 9015. *Ліга.Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>.
7. Борис І. І. Окремі проблеми правового регулювання застосування засобів заохочень щодо працівників України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 70–72.
8. Сидоренко О. О., Кухарчук А. В., Ткаченко О. Р. Правова культура: поняття, склад та її стан в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 62–64. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/15.pdf.
9. Попадинець Г. О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 421–426.
10. Макарова О. В., Крилова Ю. І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Право*. 2015. № 30. С. 104–108.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
12. Барабаш О. О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2013. 16 с.
13. Купіна Л. Ф. Критерії ефективності правових норм. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. : Право*. 2017. Вип. 32. С. 51–57. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24317/Kupina.pdf?sequence=1>.
14. Красовська В. Г. Дія правових стимулів та обмежень в механізмі правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 55–60.
15. Богів Я. С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. Вип. 33. С. 196–202.
16. Панчук І. О. Правосвідомість як фактор утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2015. 18 с.
17. Андрусішин Р. Поняття та сутність правового виховання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 12–15. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/3.pdf.

УДК 342.951(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.02>

Березневич О.В.

здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Вступ. Проблема надання «поліцейських послуг» поліцейськими та органами (підрозділами) Національної поліції України є актуальною в контексті розвитку правової держави та забезпечення соціальної безпеки й захисту прав і свобод громадян. У сучасних умовах реформування інститутів публічного адміністрування та використання Національною поліцією України сил і засобів в умовах воєнного стану, пов'язаного з повномасштабним російським терористичним вторгненням, вимагає перебудови структури та адміністративної діяльності органів і підрозділів Національної поліції [1]. Одночасно євроатлантичні прагнення українського народу призводять до того, що концепція надання справедливих та ефективних «поліцейських послуг» стає ключовим публічним інструментом для забезпечення ефективної взаємодії держави, суспільства та громадян на цьому шляху [2].

Діяльність Національної поліції, зокрема в контексті надання поліцейських послуг, є не лише проявом соціально-правової інновації, але й важливим напрямком у розвитку правової системи України загалом. Ураховуючи провідну роль Національної поліції в забезпеченні прав і свобод людини, надання поліцейських послуг населенню стає стратегічною складовою вдосконалення взаємодії держави та громадян.

Розвиток системи адміністративних послуг у сфері поліцейської діяльності визначає нові перспективи та напрямки для підвищення якості правової взаємодії між державою та її громадянами. Це означає не лише забезпечення ефективного реагування на потреби

та запити громадян, але й сприяння побудові довіри та взаєморозуміння між правоохоронними органами й населенням. Такий підхід сприяє підвищенню рівня безпеки та захисту прав громадян, а також сприяє формуванню правової культури серед населення та покращенню загального соціального клімату в країні [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. 2017 року Д. Ластовичем було захищено дисертацію, присвячену адміністративно-правовим засадам надання поліцейських послуг в Україні [4]¹. Крім того, до наукової проблематики, яка певною мірою стосується поліцейських послуг, звертались учені в галузі адміністративного права В. Аверянов, І. Бабич, Ю. Біла-Тюріна, І. Бойко, А. Бурбій, С. Вітвіцький, В. Галунько, О. Гулак, П. Діхтєвський, І. Зозуля [5], Л. Коваленко, О. Кузьменко, Д. Ластович, Б. Логвиненко, О. Мердова, Р. Миронюк, А. Собакар, А. Танько, В. Тулінов, В. Фелик, О. Циганов, О. Юнін та ін. Проте останніми роками монографічних досліджень з аналізованої проблематики в доступних джерелах не виявлено. Тому можна зробити висновок про певну наукову лаку в цій сфері.

«Поліцейські послуги» є головним інститутом поліцейської діяльності, які проте досі не мають законодавчого визначення та сталого доктринального розуміння. Це, на наш погляд, знижує ефективність діяльності Національної поліції, не дає можливість громадянам адекватно, виходячи із засад зрозумілості та про-

¹ Ластович Д. Адміністративно-правові засади надання поліцейських послуг в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ: НДІ публіч. права., 2017. 16 с.

стоти, оцінювати службову діяльність поліцейських. Зважаючи на зазначені обставини досліджувана тема є актуальною та затребуваною для науково-практичного застосування.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на аналізовані нами проблеми вчених у галузі адміністративного права та чинного законодавства сформулювати поняття й розкрити зміст адміністративно-правових аспектів надання поліцейських послуг в Україні.

Виклад основних положень. Звертаючись до енциклопедичних знань, слід відзначити, що «послуга» – це дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому [10]. Коли ми, розглядаємо інститут «послуги» в публічно правовій площині, то маємо відзначити, що сучасне адміністративне право України наповнює практично всю правову публічну матерію вітчизняного суспільства й характеризується людиноцентризмом [11], згідно з яким адміністративні органи мають якісно та вчасно надавати адміністративні послуги, тим самим якнайповніше забезпечувати права, свободи та законні інтереси приватних осіб [12]. Саме таку концепцію заклали розробники проекту Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, поставивши за мету створення Національної поліції в Україні – органу виконавчої влади, який служитиме суспільству і призначений для охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного порядку та громадської безпеки [13].

На наш погляд, це загалом удалося здійснити, адже ухвалений 2 липня 2015 р. Верховною Радою України Закон № 580-VIII «Про Національну поліцію» чітко й однозначно визначив, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки й порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних,

соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій їх потребують [14].

Проте, ставлячи на перший план сервісні завдання Національної поліції, Закон № 580-VIII не розкриває категорійного розуміння та змісту поліцейських послуг. Тільки два рази в його нормах вживається аналізована нами категорія: по-перше, в контексті того, що Міністр внутрішніх справ України забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, *а також надання поліцейських послуг* (курсив наш. – О.Б.) та контролює її реалізацію поліцією; по-друге, що керівник поліції вносить на розгляд Міністра внутрішніх справ України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання поліцейських послуг (підкреслено нами. – О.Б.). Уся діяльність поліції, зокрема при наданні поліцейських послуг, керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Законом України «Про Національну поліцію» та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради, ухваленими відповідно до Конституції та законів, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України й іншими нормативно-правовими актами [14].

Що ж стосується інших законів, то в Законі України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI «Про адміністративні послуги» визначено, що «адміністративна послуга» – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону. Надання адміністративних послуг

здійснюється відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» [15]. При цьому він регулює відносини органів виконавчої влади, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду й вирішення адміністративних справ через ухвалення й виконання адміністративних актів [16].

Відповідно виникає запитання: чи поширюється дія вищезазначених законів на поліцейські послуги? Чи зобов'язані поліцейські при наданні таких послуг дотримуватися правових засад (принципів, засобів і процедур) реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, передбачених у них? Часткову відповідь на ці запитання дають норми аналізованого Закону від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI: стаття 2 визначає негативно, що його дія однозначно не поширюється на дізнання, досудове слідство й оперативно-розшукову діяльність, яку здійснюють посадові особи, органи та підрозділи Національної поліції; стаття 3 позитивно наголошує, що до адміністративних послуг також належить надання органами виконавчої влади, іншими державними органами, їх посадовими особами, державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації витягів та виписок із реєстрів, довідок, копій, дублікатів документів та інші дії, які передбачені законом і стосуються підтвердження юридичного статусу чи факту для суб'єкта звернення або об'єкта, який перебуває в його власності, володінні чи користуванні.

Отже, можна узагальнити, що такий напрямок поліцейських послуг, як протидія злочинності у формі здійснення оперативно-розшукової та слідчої діяльності, не регулюється нормами Закону України «Про адміністративні послуги». Що стосується інших складових поліцейських послуг, то однозначної та простої відповіді на поставлені питання, на наш погляд, немає. В окремих випадках норми законів України № 5203-VI та № 2073-

IX будуть слухними при наданні поліцейських послуг, в інших їх використанні буде проблематичним, недоцільним або навіть неможливим. Зокрема, за своєю реалізацією зазначені закони належно себе зарекомендували, коли результатом надання поліцейських послуг є ухвалення адміністративних актів. У тих же випадках, коли посадові особи Національної поліції (органи, підрозділи) застосовують інші інструменти публічного адміністрування (наприклад, здійснюють фактичні дії у формі поліцейських заходів), норми зазначених законів застосовувати не можна.

За відсутності законодавчого категорійного розуміння об'єктивно вступає в дію наука адміністративного права на рівні доктрини. Так, О. Циганов визначає поліцейську послугу як публічно-владну діяльність органу чи підрозділу поліції, передбачену законом, що ґрунтується на виконанні поліцейських функцій. Ці функції безпосередньо пов'язані із захистом прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, боротьбою із злочинністю, забезпеченням громадської безпеки й порядку. Поліцейська послуга виявляється у здійсненні дій або ухваленні рішень, що відбуваються в контакт з конкретною фізичною чи юридичною особою. Ці особи переважно звертаються до відповідного органу або підрозділу поліції, його посадової особи з метою реалізації своїх суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів або для виконання покладених на них обов'язків у сфері правоохоронної діяльності [17; 18].

Більш ґрунтовно Д. Ластович розглядає поліцейські послуги як діяльність органів та посадових осіб Національної поліції України, спрямовану на забезпечення необхідних умов для нормальної реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також суспільства і держави загалом. Ці послуги мають на меті задовольняти нагальні потреби й запити в різних сферах суспільного життя, що входять до компетенції Національної поліції. Учений зосереджується на аналізі та характеристиці поліцейських

послуг у сферах забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави. Він також проводить адміністративно-правову характеристику інших публічних послуг, які надаються поліцейськими, таких як домедична та медична допомога, правова допомога та соціальна допомога [4].

Ю. Біла-Тюріна вказує на те, що категорія «поліцейська послуга», що закріплена нормативно, містить низку доктринальних і методологічних суперечностей через недостатню відповідність родовому поняттю «публічна послуга». Вона вважає, що існує штучне обмеження сфери діяльності Національної поліції: з одного боку, ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» ставить під сумнів такі основоположні ознаки публічних послуг, як ініціювання надання послуги споживачем, наявність кінцевого результату надання послуги у вигляді індивідуального акту типової форми та спрямованість на задоволення персоніфікованого інтересу у вигляді корисного результату; з іншого боку, завдання Національної поліції не охоплює всі її функції та повноваження як органу публічної адміністрації. Щоб уникнути зазначених суперечностей на теоретичному рівні, Ю. Біла-Тюріна пропонує розрізнити широкий та вузький підходи до розуміння поліцейських послуг. За широким підходом, поліцейські послуги охоплюють будь-яку діяльність Національної поліції, тоді як у вузькому розумінні вони визначаються як безперервна професійна діяльність уповноважених підрозділів та/або службових осіб Національної поліції, спрямована на задоволення публічного інтересу щодо забезпечення громадської безпеки і правопорядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також протидію злочинності [19].

У юридичній літературі з поліцейської діяльності утвердився загалом сталий погляд на юридичну природу «поліцейської послуги» як передбачену законом діяльність посадових осіб (органів та підрозділів) поліції, спрямо-

ваних на забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, боротьбу зі злочинністю та забезпечення публічної безпеки й порядку. Така діяльність включає в себе ухвалення рішень та здійснення дій у взаємодії з фізичними або юридичними особами для захисту їхніх прав і свобод. Поліцейські послуги поділяються на кілька видів: адміністративні поліцейські послуги, що пов'язані з реєстрацією, виданням документів та оформленням дозволів; інформаційні поліцейські послуги, спрямовані на надання інформації громадянам про стан правопорядку та роз'яснення законодавства; охоронні поліцейські послуги, що забезпечують безпеку фізичних і юридичних осіб та їхнього майна, й ін. [20; 21].

Висновки. Використовуючи таке різноманіття думок учених у галузі адміністративного права, чинного законодавства, а також власне розуміння аналізованої проблематики, можемо зробити деякі узагальнення:

- «поліцейські послуги» в адміністративно-правовому аспекті – це певний вид адміністративної діяльності посадових осіб (органів і підрозділів) Національної поліції України;
- предметом «поліцейських послуг» є широке коло визначених у статті 2 Закону України «Національну поліцію» цінностей, запланованих для виконання. Не належить до предмета нашого аналізу оперативно-розшукової та слідчої діяльності;
- «поліцейські послуги» мають власну систему норм адміністративного права, зовнішнім виразом яких поряд із Конституцією є закони України «Про Національну поліцію», «Про адміністративні послуги», «Про адміністративну процедуру»;
- в адміністративно-правових відносинах із надання «поліцейських послуг» беруть участь поліцейський (орган або підрозділ поліції) та приватні особи;
- «поліцейські послуги» можуть бути публічно-сервісними, коли надаються за заявою приватних осіб, і втручальними, коли згода приватної особи на надання такої

послуги з метою забезпечення публічної інтересу не є обов'язковою;

– «поліцейські послуги» за критерієм використання інструментів публічного адміністрування поділяються на:

а) адміністративно-сервісні, які надаються за заявою приватних осіб і результатом їх надання є ухвалення сприятливого для приватної особи адміністративного акту;

б) адміністративно-владні, коли поліцейський (орган, підрозділ поліції) відповідно до прямо прописаної законодавчої компетенції зобов'язаний втрутитися й захистити порушені права, свободи й законні інтереси приватних осіб або публічний інтерес держави й суспільства через видання несприятливого для інших приватних осіб адміністративного акту;

в) адміністративно-примусові, коли поліцейський за нормами Закону України «Про Національну поліцію» має право застосувати поліцейські заходи як крайню форму фактичної дії;

г) адміністративно-контрольні, коли органи (підрозділи) Національної поліції мають компетенцію здійснювати контрольні (наглядові) заходи;

д) інформаційні «поліцейські послуги», спрямовані на надання інформації громадянам про стан правопорядку та роз'яснення законодавства;

ж) охоронні «поліцейські послуги», які забезпечують безпеку фізичних і юридичних осіб, їхнього майна та ін.

Отже, «поліцейські послуги» в адміністративно-правовому аспекті – це діяльність посадових осіб (органів і підрозділів) Національної поліції України на основі реалізації норм адміністративного права, спрямована на забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства, держави, публічної безпеки і порядку та безпеки фізичних і юридичних осіб, їхнього майна, що здійснюється через ухвалення адміністративних актів, здійснення фактичних дій, контрольних заходів і використання інших інструментів публічного адміністрування.

Анотація

Статтю присвячено аналізу поняття та розкриття змісту адміністративно-правових аспектів правової категорії «поліцейських послуг» в Україні. Акцентовано увагу на тому, що «поліцейські послуги» – це діяльність посадових осіб правоохоронної служби органів і підрозділів Національної поліції України, направленої на забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства, держави, публічної безпеки й порядку шляхом розширення правового сервісу на користь фізичних і юридичних осіб з метою реалізації ними своїх прав, свобод та законних інтересів.

Цілі, яких прагне досягти суспільство на шляху розвитку правової держави та реформування законодавства націлені на удосконалення змісту категорії «поліцейських послуг» якими наділяється Національна поліція Україною через корекцію відповідних сервісних поліцейських компетенцій.

Після подій Революції Гідності, яка стала каталізатором сучасних змін було обрано курс на євроінтеграцію. Триває реформування правоохоронної системи, в ході якої було ліквідовано «міліцію» та створено Національну поліцію України, органу покликаною служити інтересам суспільства за європейським зразком, моделі правоохоронного органу, що передбачає надання сервісних послуг населенню.

З початком повномасштабного вторгнення в значній мірі виникла потреба у прискоренні запровадження ефективного зарубіжного досвіду функціонування правоохоронної системи, перегляду філософії діяльності підрозділів Національної поліції України, впровадження європейських стандартів щодо дотримання прав і свобод людини та поглиблення міжнародного співробітництва із представниками поліцейських відомств. Зокрема, завдяки цим ініціативам Національна поліція змогла значно просунути на шляху до цифрової модернізації.

Мета досягається шляхом ухвалення Національною поліцією адміністративних актів, здійснення фактичних дій, контрольних заходів і використання інших інструментів публічного адміністрування з метою забезпечення публічної безпеки і порядку. Пріоритетними є протидія злочинності, охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративна послуга, адміністративна процедура, адміністративний орган, адміністративний акт, інформація, компетенція, контроль (нагляд), повноваження, поліцейський, права і свободи громадян, публічний інтерес, фактична дія.

Bereznevych O.V. Administrative law aspects of providing police services in Ukraine

Summary

The article is devoted to the analysis of the concept and disclosure of the content of administrative and legal aspects of the legal category of "police services" in Ukraine. Attention is focused on the fact that "police services" are the activities of officials of the law enforcement service of bodies and units of the National Police of Ukraine, aimed at ensuring human rights and freedoms, the interests of society, the state, public safety, and order by expanding legal services for the benefit of individuals and legal entities persons to realize their rights, freedoms and legitimate interests.

The goals that society strives to achieve on the way to the development of the rule of law and the reform of legislation are aimed at improving the content of the category of "police services" that are assigned to the National Police of Ukraine through the correction of the relevant service police competencies.

After the events of the Revolution of Dignity, which became a catalyst for modern changes, a course for European integration was chosen. The reform of the law enforcement system is ongoing, during which the "militia" was eliminated, and the National Police of Ukraine was created, a body called to serve the interests of society according to the European model, a model of a law enforcement body that provides services to the population.

With the beginning of a full-scale invasion, there was a need to speed up the introduction of effective foreign experience in the functioning of the law enforcement system, to review the philosophy of operations of the National Police of Ukraine, to implement European and NATO standards regarding the observance of human rights and freedoms, and to deepen international cooperation with representatives of police departments. Thanks to these initiatives, the National Police was able to make significant progress on the path to digital modernization.

The goal is achieved through the adoption of administrative acts by the National Police, the implementation of actual actions, control measures and the use of other tools of public administration to ensure public safety and order. Combating crime, protecting human rights and freedoms, the interests of society and the state are priorities.

Key words: actual action, administrative act, administrative activity, administrative body, administrative procedure, administrative service, competence, control (supervision), information, policeman, powers, public interest, rights, and freedoms of citizens.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64. Затверджено Законом № 2102-IX від 24.02.2022. *Верховна Рада України*. 2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Президент України Володимир Зеленський обговорив Формулу миру та євроатлантичні прагнення України з групою словацьких парламентарів на чолі з головою Нацради. *INTERFAX*. 2023. URL : <https://interfax.com.ua/news/general/921572.html>

3. Танько А. Становлення в Україні системи надання поліцейських послуг – основа забезпечення державою прав і свобод людини. *Наукові записки. Серія: право*. Випуск 8. 2020. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/697d9909-a16e-4c40-a244-c410580637b3/content>
4. Ластович Д. Адміністративно-правові засади надання поліцейських послуг в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ: НДІ публіч. права., 2017. 16 с.
5. Зозуля І. Поліцейські послуги в законодавстві України та на практиці. *Форум Права*. 2019. № 3. URL : http://forumprava.pp.ua/files/021-038-2019-3-FP-Zozulia_5.pdf
6. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). *Разумков Центр*. 2024. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>
7. Герої України НГУ. Національна Гвардія України. 2024. URL : <https://ngu.gov.ua/geroyi-ukrayiny-ngu-2/>
8. Вічна пам'ять героям-прикордонникам. Державна прикордонна служба України. 2024. URL : <https://dpsu.gov.ua/ua/memory>
9. Герої ДСНС України. Державна служба України з Надзвичайних ситуацій. 2024. URL : <https://dsns.gov.ua/news/geroyi-dsns-ukrayini>
10. Послуга. Тлумачний словник української мови. SLOVNYK.UA. 2024. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B0>
11. Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Averianov11.pdf
12. Галуцько В., Галуцько В., Діхтієвський П., Гулак О., Коваленко Л., Кузьменко О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник : у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Київ, 2024. 820 с.
13. Проект закону про Національну поліцію від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Верховна рада України*. 2023. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55082
14. Про національну поліцію. Закон України 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
15. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. *Верховна рада України*. 2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
16. Про адміністративну процедуру. Закон України 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст.50. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
17. Циганов О. Г. , Бабич І. С., Бойко І. В., Бурбій А. В. Поліцейська діяльність та поліцейські послуги в Україні: організаційно-правові аспекти: монографія. Вінниця: «Твори», 2019. 196 с.
18. Циганов О. Підходи до з'ясування сутності поліцейських послуг: вітчизняні реалії та зарубіжна практика. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85) С.186-192.
19. Біла-Тюріна Ю. Адміністративно-правове регулювання послуг, що надаються Національною поліцією України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 18 с.
20. Поліцейська діяльність : підручник / С.С. Вітвіцький, В.С. Тулінов, О. М. Мердова та ін.; за заг. ред. проф. С.С. Вітвіцького. Київ : ВД Дакор, 2021. 372 с.
21. Поліцейська діяльність: навч.-метод. посібник / кол. авт.: д.ю.н., проф. А. О. Собакарь, д.ю.н., проф. О. С. Юнін, д.ю.н., проф. Б.О. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Р. В. Миронюка. Дніпро : Дніпроп. держ. унт внутр. справ, 2022. 92 с.

УДК 347.91/95

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.03>

Божина Я.В.

адвокат,

*Рада адвокатів Донецької області,
Національна Асоціація адвокатів України*

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ВРЕГУЛЮВАННІ ПРАВОВОГО СПОРУ

Медіація є потужним інструментом примирення. Положення про медіацію були включені до процесуального законодавства України, у тому числі низки процесуальних кодексів. Відповідно до статті 3 Закону України «Про медіацію» його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [1]. Отже медіація може бути застосована у суспільних відносинах, які регулюються та охороняються правом, а правові конфлікти або спори містять в собі елементи права. Йдеться про врегулювання спору, який містить в собі порушення норм права відносно однієї зі сторін, обумовлене невиконанням обов'язку або незаконними діями. Згідно із Законом України «Про медіацію» медіація діє у сфері суспільних відносин, на які поширюється правове регулювання, що здійснюється з використанням різноманітних юридичних засобів, тобто інструментів, за допомогою яких задовольняються інтереси та забезпечується досягнення соціально корисних цілей (норм права, нормативно-правових актів, актів застосування права, актів реалізації прав і обов'язків та способів – заборони, дозволянь, зобов'язань тощо). При цьому об'єктом правового регулювання є поведінка

людей та їх об'єднань у суспільстві [2, с. 95]. Не на всі суспільні відносини поширюється правове регулювання, а лише на ті, що становлять предмет регулювання. Правовому регулюванню підлягають тільки ті суспільні відносини, які відповідають певним ознакам: 1) мають соціальну значущість; 2) зачіпають інтереси інших осіб або суспільства у цілому; 3) припускають можливість соціального конфлікту внаслідок вартості та обмеженості ресурсів (суспільних благ), з приводу яких вони виникають; 4) є сталими, нерідко повторюваними; 5) не можуть бути ефективно врегульованими за допомогою інших соціальних регуляторів без залучення права; 6) припускають можливість зовнішнього, саме правового контролю над ними. Предметом правового регулювання є такі суспільні відносини, упорядкування яких можливе і водночас доречно саме за допомогою юридичних засобів і способів, адже право є універсальним соціальним регулятором, проте не єдиним і не всеохоплюючим [3, с. 136-137]. Таким чином, правові спори у суспільних відносинах можуть вирішуватися як універсальним способом через застосування права на захист своїх порушених прав та інтересів, так і через інструментарій медіації, яка не є способом захисту, але має перевагу у досягнутому результаті її успішного застосування для врегулювання спору. На відміну від розгляду спору в судовому порядку, де предмет спору розглядається згідно з нормами права, медіація дає можливість звернути увагу на моральні норми, притаманні індивідуально

кожній зі сторін спору та обставинам справи, не розглядаючи їх через формалізований державою шаблон. У силу цих особливостей медіація направлена на врегулювання спору з боку внутрішнього (суб'єктивного) відношення сторони конфлікту до поведінки іншої сторони та оцінки власної поведінки у ситуації, що призвела до правового спору. Медіатор як третя неупереджена сторона допомагає звернути увагу на моральні норми поведінки сторін, усвідомлене забезпечення їх власного інтересу та потреб у зв'язку з обраною поведінкою, її доцільністю та пошуком моделі поведінки, яка зможе задовольнити сторони спору.

Норми права та моральні норми тісно пов'язані між собою, оскільки норми моралі відображаються у нормах права, які забезпечує держава своїм регулюванням та охороною задля сталого існування суспільних відносин. Конфлікти, що виникають між особами у різних сферах життєдіяльності, пов'язані з нормами різних галузей права. Сторони мають вільний незалежний вибір між захистом свого права та врегулюванням правового спору з тією лише відмінністю, що самі сторони, починаючи з самостійно прийнятого рішення пройти медіацію, обирають медіатора, медіаційний інструментарій, за допомогою якого можна оптимально та ефективно врегулювати правовий спір. Відмінність між правовим захистом, який забезпечується судом, і самоврегулюванням правового спору полягає у правових інструментах, методах його врегулювання та способах прийняття рішення. В результаті застосування обох способів врегулювання спорів рішення приймається самостійно і незалежно: самостійно та спільно сторонами спору або уповноваженим органом. Самоврегулювання забезпечує прийняття рішення, яке задовольняє інтереси всіх учасників правового спору. Правовий захист, який забезпечується судом, приймаючи до провадження правовий спір та за результатами всебічного та повного розгляду справи приймає єдине законне та справедливе рішення. Однак

рішення суду досить часто задовольняє лише одну зі сторін правового спору, наприклад, частково чи в повному обсязі задовольняє позовні вимоги щодо захисту порушеного права позивача або відмовляє у позові.

Метою вирішення спору шляхом правового захисту або самоврегулювання через інструменти медіації є досягнення справедливості, яка буде результатом судового рішення або рішення, прийнятого самостійно та незалежно сторонами правового спору у медіаційній процедурі.

Справедливість є найважливішим мірилом у суспільстві та у суспільних відносинах, яке рівною мірою забезпечує баланс між правами та обов'язками всіх його учасників. Тому важливою ознакою медіації є справедливість, яка вимірюється або проявляється у її принципах добровільності, рівності та незалежності. Позасудова медіація направлена на врегулювання конфліктів та правових спорів за принципами добровільності, рівності та незалежності, надаючи свободу сторонам конфлікту самостійно обирати варіанти рішення, яке задовольняє їх спільним інтересам, таким чином забезпечуючи досягнення найвищого прагнення – справедливості. На думку О. Хеффе справедливість має такі елементи як моральний обов'язок та добровільність визнання обов'язків [4, с. 28-30]. Справедливість – мораль та чеснота, вразливість як на суспільне добро, так і на суспільне зло. За Платоном, справедливість – це найвища чеснота, що утримує мужність, поміркованість та мудрість в повній рівновазі й гармонії («кожному своє»). За Платоном саме справедливість державного устрою породжує у нього «однодушність» (*homonoia*) і дружбу (*philia*) співгромадян, жінок і чоловіків. У багатьох філософсько-правових концепціях вважається, що справедливість – найвища цінність [5].

У посланні святого апостола Павла до филипп'ян йдеться: «Наостанку, брати, усе, що лиш правдиве, що чесне, що справедливе, що чисте, що любе, що шанобливе, коли якась чеснота чи щобудь похвальне, – про те думайте»

[6, Флп. 4:8]. У Соборному посланні святого апостола Якова зазначається: «Плід праведності сіється в мирі тим, хто мир чинить» [6, Як. 3:18]. У Біблії велика увага приділяється правді, справедливості, суду, закону. Найвищою цінністю є справедливість, істина. Справедливість – це результат дій, направлених на поновлення порушених прав. Отже функція права у цьому розумінні нероздільно пов'язана з особистістю, але суб'єкт має право вибору та можливість скористатися своїм правом або ні (як, наприклад, скористатися правом спадкування за законом). Таким чином, сторона спору має право вибору між якісно різними шляхами визнання її права іншою стороною. Тому справедливість як результат поступових дій може досягатися різними шляхами: судовим захистом або позасудовою процедурою медіації. У першому випадку справедливість, на думку сторін спору, матиме місце лише щодо однієї з них. Натомість, справедливість як результат самоврегулювання відносин через медіацію має іншу якість. Добровільне визнання своїх прав та обов'язків або взагалі отримання (під час налагодження комунікації між протилежними позиціями сторін в правовому спорі) відповідей на запитання, які трансформувалися у правовий спір і перестали бути гострими, агресивними, спрямованими на деструктивні дії. Сама дія примирення призводить до відчуття досягнення справедливості та поновлення взаємовідносин, змінює їх та переміщує на інший рівень, відповідно до моральних норм суспільства. Такої якості справедливість є найвищою цінністю. Таким чином, конфлікт перестає існувати, замість нього виникають нові якісні доброзичливі відносини.

Примирення конфліктуючих сторін можливе, якщо результатом його стане досягнення справедливості для обох сторін в тому розумінні, в якому собі представляє сторона спору в рамках честі, гідності, поваги до прав та інтересів іншої сторони.

Отже справедливість в рамках позасудової медіації як способу врегулювання правових

спорів вирізняється тим, що сторони конфлікту самостійно, незалежно приймають обопільне рішення, єдино вірне та справедливе для них у розумінні честі, гідності, добросовісності та взаємоповаги. Тому врегулювання правового спору за допомогою третьої сторони, яка не обов'язково повинна бути правником або психологом, проте має високі здібності та професійні якості комунікатора, отже того, хто приймає на себе роль слухача, перемовника, хто зобов'язаний бути нейтральною стороною, яка не піддається спокусі додати свою особисту думку або пораду щодо прийняття рішення сторонами у спорі, – є найефективнішим та більш прийнятним способом врегулювання спору з погляду ухвалення справедливого рішення.

Справедливість – головне мірило суспільних відносин, яке включає в себе моральні і правові норми. Мораль та право ґрунтуються на справедливості. Як зазначає М.І. Козюбра «у випадку здійснення правосуддя із залученням присяжних питання, наскільки поведінка підсудного відповідала вимогам суспільної моралі, наскільки кара за проступок буде справедливою, можуть набагато переважити за актуальністю питання тяжкості наслідків проступку або чи була підсудним взагалі порушена норма права... Визначальною як для права, так і для моралі є категорія справедливості». [1, с. 84]. При цьому важливим є те, хто бере відповідальність за прийняття рішення у врегулюванні правового спору.

Відповідно до частини першої статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди [7]. У абзаці 10 пункту 9 Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року у справі № 1-12/2003 зазначається: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [8]. Застосовуючи право на захист, який забезпечується правосуддям (виключно судом), рішення приймається щодо вирішення правового спору суддею. Відповідно до пунктів 1

та 2 частини сьомої статті 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» суддя зобов'язаний: «1) справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства» та «2) дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та невідкупності суддів» [9]. Таким чином, під час вирішення правового спору в суді суддя приймає рішення, оцінюючи докази, надані суду учасниками або витребувані за ініціативою суду, оцінюючи обставини справи об'єктивно та всебічно за внутрішнім переконанням. Що є справедливим – вирішує суддя з урахуванням норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права, ґрунтуючи своє рішення на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. На суддю покладений обов'язок прийняття законного та справедливого рішення, що є непростим завданням. Обставини, в яких виникає правовий спір, обумовлені нормами права. Так, відповідно до частини другої статті 11 Цивільного кодексу України підставами виникнення прав та обов'язків, зокрема, є: 1) договори та інші правочини; 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; 4) інші юридичні факти [10]. Суб'єктом права тут є особа як індивід або група осіб, що представляє загальний інтерес. Ці відносини ґрунтуються глибше, у тому числі на моральних нормах, які можуть і не відобразитися у праві, наприклад: повага до ближнього, доброзичливість, допомога іншому у скруті, почуття обов'язку тощо. Ці правила винятково індивідуальні. Одним із соціальних регуляторів суспільства

є моральні норми, які у собі несуть мірило цих суспільних відносин як справедливості. Про це йдеться, зокрема, у пункті 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004: «одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим... Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права...» [11].

Забезпечення законності та справедливості, які є передумовою до прийняття судового рішення, покладається на суддю. Отже актуальною залишається так звана «формула Радбруха» як підхід до вирішення конфлікту між правовою стабільністю та справедливістю. Г. Радбрух наголошував, що «жоден суддя не може посилатися на закон і обґрунтовану на ньому практику, що не тільки неправомірно, але і злочинно. Ми посилаємося на права людини, які стоять вище писаного права, на невід'ємне та існуюче з незапам'ятних часів право, яке не визнає дії примусових наказів нелюдських тиранів» [12, с. 87]. Вчений також відмічає, що де інтенсивно проявляється несправедливість, нормативний акт вже не є правом: «де справедливість переслідуються, де рівність, яка є стрижнем справедливості, свідомо відхиляється при прийнятті позитивного права, там важко просто сказати, що акт є лише «несправедливим правом», оскільки він повністю втрачає природу права» [13, с. 49-50].

Висновки. Виходячи з того, що спосіб, у який вирішено спір у судовому порядку, доволі часто сприймається однією зі сторін несправедливим, медіація у правових спорах має більше шансів стати тим інструментом, який може дати сторонам спору можливість обрати своє рішення, що задовольнятиме їх відчуттю справедливості, заснованому на їх розумінні моралі та справедливості. Оскільки медіація стає площадкою, на якій розгортаються події, направлені на примирення через,

перш за все, моральні засади суспільства та індивідуально-особисте сприйняття морального ставлення до іншої сторони через повагу та доброзичливість, вся відповідальність за прийняте рішення щодо врегулювання правового спору покладається на сторони спору. У співставленні двох зазначених шляхів розв'язання правового спору медіація забезпечує якісно іншу справедливість, ніж справедливість в результаті захисту права у правовому спорі судом.

Анотація

У статті досліджується значення позасудової медіації у вирішенні правових спорів з точки зору найважливішого виміру – справедливості. Медіація дозволяє сторонам правового спору обирати способи його врегулювання та приймати рішення з дотриманням принципів рівності і незалежності, що дозволяє розв'язати спір справедливо для обох сторін та перейти на інший рівень суспільних відносин. Справедливість у даному випадку стає мірилом приватних стосунків, індивідуальним виключно для цього правового спору.

Медіація може виходити за рамки правових норм, спираючись на моральні норми у кожній конкретній ситуації. Найголовнішим є те, що рішення в результаті проведення процедури медіації приймають виключно сторони спору і ніхто не має права на них впливати, що є результатом саморегуляції суспільних відносин в різних галузях права і що дає найвищу якість справедливості, яка обирається з урахуванням та в сукупності з моральними та правовими нормами, що регулюють суспільні відносини.

В основу дослідження покладено визначення справедливості як мірила суспільних відносин і те, як це впливає на врегулювання правових спорів. Співставляючи, з одного боку, захист порушених прав та інтересів судом як єдиним органом, що здійснює правосуддя, та враховуючи, що справедливість, яка забезпечується правосуддям, має значення у захисті порушених прав та інтересів у вирішенні правового спору в судовому порядку та, з іншого боку, справедливість, що досягається шляхом позасудової медіації через принципи рівності, незалежності та добровільності на основі норм моралі і взаємної згоди між сторонами, робиться висновок про те, що медіація забезпечує якісно іншу справедливість, ніж справедливість в результаті захисту права у правовому спорі судом. Виходячи з того, що спосіб, у який вирішено спір у судовому порядку, доволі часто сприймається однією зі сторін несправедливим, медіація у правових спорах має більше шансів стати тим інструментом, який дозволяє сторонам спору за взаємною згодою знайти таке врегулювання, що задовольнятиме їх відчуттю та розумінню справедливості.

Ключові слова: позасудова медіація, справедливість, норми права, норми моралі, правосуддя, судовий захист прав та інтересів.

Bozhina Ya.V. Mediation as a means of a just legal dispute settlement

Summary

The article examines the importance of an out-of-court mediation in resolving legal disputes from the point of view of its most important dimension – justice. Mediation allows the parties to a legal dispute to choose the methods of its settlement and to make decisions in compliance with the princi-

ples of equality and independence, which allows to resolve the dispute in a just way for both parties and advance to another level of public relations. Justice in this case becomes a measure of private relations, exclusive for this particular legal dispute.

Mediation can go beyond legal norms, relying on moral norms in each specific situation. Most importantly, a decision as a result of the mediation procedure is made exclusively by the parties to the dispute and no one has the right to influence them, which is the result of self-regulation of public relations in various fields of law and which gives the highest quality of justice, which is chosen taking into account and in combination with moral and legal norms regulating public relations.

The definition of justice as a measure of public relations and how it affects the settlement of legal disputes is in the centre of the study. Comparing, on the one hand, the protection of violated rights and interests by the court as the only body that delivers justice, and considering that the justice provided by the court is important in the protection of violated rights and interests in the court legal dispute settlement, and, on the other hand, justice achieved through an out-of-court mediation relying on the principles of equality, independence and voluntariness based on moral standards and mutual agreement between the parties, it is concluded that mediation provides a qualitatively different justice than the justice as a result of the protection of rights in a legal dispute by a court. Bearing on the fact that the outcome of a dispute settlement in a court is quite often perceived as unfair by one of the parties, mediation in legal disputes is more likely to be the tool that allows the parties to a dispute to find a settlement that satisfies their perception and understanding of justice.

Key words: out-of-court mediation, justice, legal norms, moral norms, court justice, judicial protection of rights and interests.

Список використаних джерел:

1. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.
2. Загальна теорія права / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
3. Загальна теорія права / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
4. Höffe O. *Gerechtigkeit: Eine philosophische Einführung*. München, 2006. 127 p.
5. Рішення Борзнянського районного суду Чернігівської області від 5 листопада 2020 року у справі № 730/819/20.
6. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Рим: видавництво ОО.Василіяні. 1963. 1419 с.
7. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 6. Ст. 245.
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.

12. Gesetzliches unrecht und übergesetzliches recht / G. Radbruch // Проблеми філософії права. 2004. Т. II. С. 83-94.
13. Szymaniec P. Amartyi Sena: teoria sprawiedliwości i jej znaczenie dla filozofii prawa. Prakseologia. 2014. № 156. С. 47–77. URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-33f89820-b253-405a-8c87-ae83ef325a28> (дата звернення 27.03.2024).

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.04>

Котуха О.С.

*кандидат юридичних наук, професор,
декан факультету права
Львівський торговельно-економічний університет*

Цуркан-Сайфуліна Ю.В.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ФОРМУВАННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність теми. Війна з боку рф та продуковані нею радикальні політичні і соціально-економічні перетворення в Україні зумовили необхідність змін у практиці правового регулювання. Поряд з традиційними обмежувальними і заборонними засобами (заборами, зобов'язаннями, покараннями) ширше використовуються заохочення, як стимульовальні правові засоби, що позитивно впливають на культуру поведінки і забезпечують індивідам необхідний простір для активної й корисної діяльності. Саме тому правова модернізація в Україні зумовила зростання інтересу до вивчення проблеми заохочення у праві. Спостережуваний інтерес цілком закономірний. З одного боку, це пов'язано з тим, що в розвитку людського суспільства накопичено досить багатий теоретичний і нормативно-правовий матеріал, що дозволяє зробити певні висновки й узагальнення. З іншого боку, необхідність дослідження викликана потребами вирішення найбільш актуальних проблем сучасної державної політики у сфері заохочувального механізму та його впливу на поведінку суб'єктів права. .

Політика держави має виходити передусім з фундаментального принципу соціальної справедливості та гармонійного поєднання

принципів гуманізму і соціальної підтримки населення. При цьому держава повинна всіляко підтримувати і заохочувати правомірну ініціативу й активність не тільки пересічних громадян, а й посадових осіб, які наділені владними повноваженнями і через яких держава реалізує свої внутрішні й зовнішні функції [1]. Така правова модернізація має на меті забезпечити прискорений перехід до демократичної правової системи і спрямована на реформування соціально-економічних і правових відносин, на формування нового типу правової системи, що відповідає сучасним вимогам захисту прав і свобод людини і громадянина.

Стан дослідження. Вивченню правових заохочень присвячено численні публікації дослідників галузевих юридичних наук, зокрема трудового, кримінального права, наприклад, праці таких вчених, як: О. Барабаш, В. Барко, В. Бобкова, С. Бочарова, В. Гусаров, Л. Давиденко, А. Добровольський, М. Іншин, Л. Лазор, В. Малюга, П. Макаренко, М. Мичка, А. Москаленко, П. Пилипенко, С. Прилипко, В. Прокопенко, О. Смирнова, В. Сухонос, М. Хаустова, П. Шумський, М. Якимчук, С. Яковенко та ін. Однак досі є потреба в подальшій розробці

цієї проблематики в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є розкриття основних аспектів впливу правової політики на формування заохочувального механізму правового регулювання і правової культури в сучасному українському суспільстві. Для цього було поставлено такі завдання: проаналізувати вплив заохочувального методу та його спрямованість на регулювання соціально активної поведінки громадян; з'ясувати поняття заохочувальних норм, дослідити особливості правової політики у процесі застосування заохочень у праві; охарактеризувати правову політику, зокрема її частину у формі заохочувального механізму з точки зору взаємопов'язаних між собою складових елементів, таких як правова культура, правові заохочення.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі побудова правової держави і формування демократичного громадянського суспільства в Україні передбачають розширення свободи особистості, стимулювання соціально корисної діяльності громадян, підвищення їхньої політичної і правової активності. У цьому процесі вирішальним моментом у правовому впливі заохочувального методу є його спрямованість на регулювання соціально активної поведінки громадян [2]. Заохочення – один зі способів впливу на зміну поведінки окремих осіб та груп людей. Мета заохочення – показати, яка поведінка необхідна задля досягнення соціально значущого результату [3].

Принагідно зазначимо, що система норм права – основний елемент всього процесу правового регулювання, яка безпосередньо впливає на свідомість і поведінку людей, а також на функціонування всіх гілок державної влади. Водночас ця система не здатна належно функціонувати, без якісно налагодженого механізму правового регулювання. Саме так право реалізує своє основне призначення.

До основних видів норм права належать заохочувальні норми. Вони формують винят-

кову і найбільш розширювальну варіацію норм вітчизняного права, що виступає нормативною основою відокремленого, стимулювального методу правового регулювання [4]. При цьому заохочувальні норми права є одним з основних позитивно стимулювальних елементів механізму правового регулювання.

По суті, заохочення є позитивно стимулювальним впливом суб'єктів права (посадових осіб, органів державної влади) на потреби, інтереси, свідомість, волю, поведінку суб'єктів права, а отже, і на результат їхньої діяльності. Як зазначає Н. Керничний, «заохочувальні норми у галузі кримінального права є державними заохочувальними нормами, що застосовуються від імені та за дорученням держави, а визначаючи їх ознаки, необхідно насамперед виокремити нормативну ознаку, тобто їх безпосереднє закріплення у КК України, для вирішення основних завдань кримінального законодавства. Докази характерності цієї ознаки для інших галузей права слід наводити у вивченні державних заохочувальних норм цих галузей права» [5]. Тож використання заохочення ґрунтується на правових засадах, воно має бути своєчасним, значущим і вагомим.

Щодо видів заохочення, то за способом впливу на суб'єктів права дослідники виділяють моральні і матеріальні заохочення, за сферою дії – загальні і спеціальні [6].

Головною функцією заохочувальних норм є їхня здатність спонукати до певних активно позитивних дій, впливати на суспільні відносини, задля вдосконалення системи суспільних відносин, подолання шкідливих сценаріїв юридично значної діяльності [7].

Існування заохочувальних норм права обумовлено цілями і завданнями правової політики в цілому, зокрема як у запобіганні правопорушенням, покаранні осіб, які їх скоїли, так і в стимулюванні правомірної поведінки, заохоченні осіб, які здійснюють свою діяльність у різних сферах життя суспільства. Як слушно наголошує М. Хаустова, головною метою правової політики в сучасній Україні

має бути підвищення якості правового регулювання суспільних відносин, серцевиною чого, без сумніву, є найбільш повне забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Загальна мета правової політики має спиратися на такі цінності, як життя, свобода, справедливість, безпека, порядок і «сприяти їх втіленню у правове життя суспільства» [8]. Тож крізь призму заохочувального механізму правова політика впливає на суспільство.

Нині правова політика як науковий термін вбудовується у такий категоріальний ряд: правовий розвиток, правова ідеологія, юридична доктрина, правова культура [9, с. 88]. Сьогодні зусилля вітчизняних дослідників спрямовані на з'ясування зв'язків правової політики зі спорідненими феноменами й одночасно на пошук тих специфічних рис, які забезпечують їй самостійний статус і форми реалізації.

По-перше, правова політика може розумітися як явище правової реальності. У такому разі вона виступає як інструмент, спосіб, засіб розв'язання практичних і теоретичних проблем, що стоять перед особистістю, суспільством, державою у сфері права, його розвитку й реалізації. Політичний компонент визначає стратегію, спрямованість дій її суб'єктів, передбачувані результати та їхнє значення.

По-друге, правова політика як юридична категорія є поняттям юридичної науки, відображає сформовані співвідношення між поняттями, визначеннями понять, категоріями у цій сфері. Очевидно, що термін «правова політика» співвідноситься з такими поняттями, як «цінності», «правотворчість», «правозастосування», «правова культура», «правова доктрина», «правова реформа», «правосуддя» тощо.

По-третє, правова політика як наукова теорія являє собою форму організації і відтворення наукового знання та систему наукових принципів, категорій, ідей, спрямованих на формування програм правового розвитку. Як наукова теорія, правова політика охоплює сукупність заходів, науково обґрунтованих дій щодо реалізації стратегічних завдань

у галузі права, зокрема й у сфері заохочувального механізму. Стратегії реалізації правової науково обґрунтованої політики вибудовані на узагальненні практичного досвіду і в підсумку пропонують раціональні шляхи розвитку і вдосконалення різних елементів системи права, системи законодавства, правової системи.

По-четверте, правова політика як діяльність розуміється так: це заснована на цінностях, ідеалах природного права і досягненнях сучасної науки та реалізована з метою охорони прав і свобод людини діяльність, якій властивий публічний, динамічний, прогностований характер [10]. Уточнимо, що це вид діяльності, який реалізується у сфері права з використанням юридичних методів і засобів органами державної влади й органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, спрямований на збереження і досягнення правових цінностей. У цьому контексті треба зазначити, що формування й реалізація правової політики можливі тільки в умовах офіційного юридичного і фактичного визнання з боку держави природного права, його ідеалів і цінностей. Таким визнанням держава погоджується підпорядкувати позитивне право праву природному. Унаслідок цього система законодавства, правова система загалом набувають ціннісних підстав і критеріїв функціонування. Визначаються і встановлюються юридичні межі взаємодії людини і держави. Охорона й гарантії прав і свобод особистості, її гідність і повага є головним критерієм відтворення права у вигляді нормативно-правових актів, норм і правил поведінки особи в суспільстві.

Усі чотири визначення правової політики лише підкреслюють багатозначність цього феномену й усувають необґрунтовані суперечки про різні її прояви, зокрема й у сфері заохочувального механізму.

Також варто наголосити, що правова політика – це різновид соціальної практики, своєрідний соціальний феномен, під яким розуміється комплекс політико-правових заходів

стратегічного характеру, що здійснюються у сфері безпосередньої дії права, за його допомогою та спрямовані на:

1) вироблення механізму правового регулювання соціально значущих сторін життя суспільства;

2) гарантоване досягнення стратегічних цілей і тактичних завдань держави;

3) можливість зворотного впливу заохочувального механізму на політику, що не допускає виходу її за межі правового поля.

До завдань наукового забезпечення правової політики можна зарахувати:

– збір, опрацювання, аналіз, передачу інформації, необхідної для проведення дієвої й активної правової політики;

– своєчасне виявлення і вирішення проблемних ситуацій, що виникають у практиці застосування заохочувальних норм;

– формування вихідних положень для розроблення програм і планів у сфері реалізації права (насамперед у сфері боротьби з правопорушенням і злочинністю та забезпечення контролю за виконанням законів і підзаконних нормативно-правових актів);

– вироблення науково обґрунтованих норм матеріального і кадрового забезпечення судових і правоохоронних органів, підготовку для них висококваліфікованих кадрів на основі стимулювання їхньої поведінки [11].

Правова політика – це проникнення права в політику задля наділення її статусом правової. При цьому правова політика як політична діяльність у сфері права також має бути основана на праві і здійснюватися правовими методами, інакше вона не визнаватиметься правовою. З огляду на це, основними завданнями, напрямами правової модернізації в Україні є: 1) оптимізація українського права на підставі загального принципу юридичної рівності – рівності всіх перед законом і судом; 2) формування професійної і масової суспільної правосвідомості на основі затвердження гідності особи, почуття поваги до права й закону; 3) стабілізація системи законодавства і загалом системи норматив-

них правових актів, зокрема за посередництвом сучасної кодифікації; 4) зміцнення незалежного і справедливого правосуддя; 5) створення сучасної нормативно-правової основи стабільного інноваційного розвитку; 6) затвердження конституційної законності як правового режиму функціонування держави й суспільства, стабільної системи правозастосування, яка гарантує визнання, дотримання й захист прав і свобод людини і громадянина, зокрема в соціальній сфері; 7) подолання кримінальної тенденції розвитку суспільства і держави [8].

Слушним вважаємо зауваження, що «заохочувальні заходи кримінально-правового характеру входять до системи заходів кримінально-правового впливу, яка більшою частиною розроблена у кримінально-правовій доктрині та досі чітко не визначена у Кримінальному кодексі України – в окремих розділах Загальної частини якого, а також у відповідних нормах Особливої частини, передбачено види вказаних заходів» [12, с. 79]. Подальша систематизація й законодавча регламентація заохочувальних кримінально-правових заходів є перспективним напрямом кримінально-правової політики України, яка є важливою складовою частиною вітчизняної кримінальної політики у сфері боротьби зі злочинністю [12]. Утім, правова політика, зокрема її частина у формі заохочувального механізму, не завжди відповідає ідеальним вимогам людини. У змісті наукового забезпечення правової політики можна виділити такі тісно взаємопов'язані між собою складові елементи:

1) отримання соціально і політично значущої інформації, необхідної для вдосконалення правового регулювання суспільних відносин. Соціальна інформація є продуктом відображення об'єктивно існуючих соціальних явищ і процесів, знанням про функціонування права в суспільстві та пов'язані з правом явища. Така інформація, звернена до суб'єктів правової політики, має для них певну прогностичну цінність, сприяючи регу-

ляції політичних, соціальних та економічних процесів у бажаному для суспільства й держави напрямку;

2) розроблення наукових прогнозів розвитку правовідносин. У царині суспільного життя наукове прогнозування спрямоване на пізнання соціальних явищ. Воно сприяє виробленню оцінки можливого стану досліджуваного об'єкта в майбутньому з урахуванням і спостережуваних тенденцій, і впливу на цей об'єкт планованих заходів. Сутність наукового прогнозування у сфері функціонування права полягає у виявленні закономірностей, властивих формуванню і застосуванню норм права. Тим самим наукове прогнозування сприяє підвищенню оптимізації й ефективності прийнятих нормативно-правових актів;

3) науковий аналіз й оцінка діяльності державних органів у сфері правотворення і реалізації права. Результати наукових досліджень у сфері правового життя можуть розглядатися як інструмент визначення ефективності діяльності державних органів – суб'єктів правової політики. Подібна наукова оцінка, що містить і прогностичний аспект, здатна істотно полегшити вироблення системи об'єктивних критеріїв «внеску» різних суб'єктів реалізації правових норм у розвиток правової системи суспільства. Наукова оцінка діяльності з реалізації правової політики дає змогу підвищити ефективність управлінського впливу на правову систему, постійно вдосконалювати методи і способи такого впливу, зокрема й на поведінку суб'єктів права. Крім того, наукова оцінка діяльності органів державної влади у правовій сфері сприяє підтримці зворотного зв'язку між інформацією, що надходить, і правозастосовною діяльністю, недопущенню такого становища, коли важлива для функціонування правової системи інформація накопичується, але не використовується належно, а відповідна діяльність державних органів і вжиті ними заходи щодо здійснення правової політики мало пов'язані з наявною інформацією про наявність заохочувальних методів і не впливають з неї;

4) науково-правова експертиза ухвалених і тих, що перебувають на стадії ухвалення, нормативно-правових актів. Потрібно розширити сферу застосування правової експертизи підготовлюваних нормативно-правових актів, досліджуючи їх на предмет відповідності не тільки чинному законодавству, а й правовій політиці держави.

Отже, визначаючи основні параметри функціонування і розвитку правової сфери, правова політика тим самим встановлює правовий режим функціонування всіх сфер суспільного життя. У цьому проявляється її особлива значущість у системі державного впливу на соціальні процеси та поведінку суб'єктів права.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що на сучасному етапі еволюційного розвитку українського суспільства й держави соціальна обумовленість аналізованих норм не підлягає сумніву, оскільки саме вони виконують головну роль у формуванні правомірної поведінки людини і громадянина. Соціальна обумовленість заохочувальних норм права – це важливий елемент у вітчизняній системі права. При цьому, найвищий соціальний зміст їхнього існування визначається тим, що вони мають на меті відновлення соціальної справедливості, породжують низку благодійних наслідків, що визначають модель поведінки в суспільстві та ступінь розвитку правової політики держави. Для досягнення своєї кінцевої мети заохочувальні норми мають постійно вдосконалюватися, а також реалізовуватись якісно, виключаючи формалізм та суб'єктивізм правозастосовника.

Отже, цінність правової політики полягає в тому, що вона виражає насамперед офіційно-владний, юридично значущий бік державного впливу суспільства і реалізує дві важливі функції: по-перше, легалізує обраний політичний курс, надає йому статус публічної політики; по-друге, здійснює вибір і застосування правових засобів (заохочувального механізму) для їх оптимального використання у вирішенні тих чи інших соціально-політичних завдань.

Анотація

У статті досліджено проблеми впливу правової політики на формування заохочувального механізму правового регулювання і правової культури в сучасному українському суспільстві. Метою статті є розкриття основних аспектів впливу правової політики на формування заохочувального механізму правового регулювання і правової культури в сучасному українському суспільстві. Для цього було поставлено такі завдання: проаналізувати вплив заохочувального методу та його спрямованість на регулювання соціально активної поведінки громадян; з'ясувати поняття заохочувальних норм, дослідити особливості правової політики у процесі застосування заохочень у праві; охарактеризувати правову політику, зокрема її частину у формі заохочувального механізму з точки зору взаємопов'язаних між собою складові елементів, таких як правова культура, правові заохочення. Зазначено, що політика держави має виходити передусім з фундаментального принципу соціальної справедливості та гармонійного поєднання принципів гуманізму і соціальної підтримки населення. При цьому держава повинна всіляко підтримувати і заохочувати правомірну ініціативу й активність не тільки пересічних громадян, а й посадових осіб, які наділені владними повноваженнями і через яких держава реалізує свої внутрішні й зовнішні функції. Наголошено, що головною функцією заохочувальних норм є їхня здатність спонукати до певних активно позитивних дій, впливати на суспільні відносини, задля вдосконалення системи суспільних відносин, подолання шкідливих сценаріїв юридично значної діяльності. Існування заохочувальних норм права обумовлено цілями і завданнями правової політики в цілому, зокрема як у запобіганні правопорушенням, покаранні осіб, які їх скоїли, так і в стимулюванні правомірної поведінки, заохоченні осіб, які здійснюють свою діяльність у різних сферах життя суспільства. Зроблено висновок, що правова політика встановлює правовий режим функціонування всіх сфер суспільного життя. У цьому проявляється її особлива значущість у системі державного впливу на соціальні процеси та поведінку суб'єктів права. Вплив правової політики на заохочувальний механізм полягає у тому, що заохочувальні норми мають на меті відновлення соціальної справедливості, благодійних наслідків, що визначають модель поведінки в суспільстві та ступінь розвитку правової політики держави.

Ключові слова: правова політика, державна правова політика, заохочувальний механізм, норми права, заохочувальні норми права, правове регулювання, правова культура, правові заохочення, формування правової культури.

Kotukha O.S., Tsurkan-Saifulina Yu.V. The influence of legal policy on developing the encouraging mechanism of legal regulation and legal culture in the modern Ukrainian society

Summary

The article examines the problems of the influence of legal policy on the formation of an incentive mechanism of legal regulation and legal culture in modern Ukrainian society. The purpose of the article is to reveal the main aspects of the influence of legal policy on the formation of an incentive mechanism of legal regulation and legal culture in modern Ukrainian society. For this, the following tasks were set: to analyze the influence of the incentive method and its focus on regulating the socially active behavior of citizens; clarify the concept of incentive norms, investigate the peculiarities of legal policy in the process of applying incentives in law; characterize the legal policy, in particular its part in the form of an incentive mechanism, from the point of view of interrelated constituent elements, such as legal culture, legal incentives. It is noted that the state policy should be based primarily on the fundamental principle of social justice and a harmonious combination of the principles of humanism and social support of the population. At the same time, the state should in every possible way support and encourage the legitimate initiative and activity of not only ordinary citizens, but

also officials who are endowed with powerful powers and through whom the state implements its internal and external functions. It is emphasized that the main function of incentive norms is their ability to encourage certain actively positive actions, to influence social relations, to improve the system of social relations, to overcome harmful scenarios of legally significant activity. The existence of encouraging legal norms is determined by the goals and objectives of legal policy as a whole, in particular, both in preventing crimes, punishing those who commit them, and in stimulating lawful behavior, encouraging people who carry out their activities in various spheres of social life. It was concluded that legal policy establishes the legal regime of functioning of all spheres of social life. This shows its special significance in the system of state influence on social processes and the behavior of legal entities. The impact of legal policy on the incentive mechanism is that the incentive norms are aimed at restoring social justice, charitable consequences, which determine the model of behavior in society and the degree of development of the legal policy of the state.

Key words: legal policy, state legal policy, incentive mechanism, norms of law, incentive norms of law, legal regulation, legal culture, legal incentives, formation of legal culture.

Список використаних джерел:

1. Миколенко О. І. Нормативно-правова регламентація заохочення працівників прокуратури України. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 10–14. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/233375/232113>.
2. Хряпинський П. Ефективність заохочувальних кримінально-правових норм: деякі пропозиції щодо вдосконалення законодавства. *Право України*. 2009. № 10. С. 170–174. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/28717>.
3. Машков К. Є. Преміювання як різновид заохочення працівників. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Юридичні науки*. 2016. Вип. 3 (1). С. 113–115.
4. Балик С. О. До характеристики порядку застосування моральних та матеріальних заохочень до працівників поліції. *Юридична наука*. 2020. № 1 (5(107)). С. 202–208. URL: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-1.25>.
5. Керничний Н. І. Заохочувальні норми системи кримінального права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 2. С. 149–154. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2022/2/24.pdf>.
6. Сорочан Н. В. Засоби заохочень у трудовому праві, їхня імплементація в діяльності Національної поліції України. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : тези доп. учасн. наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки, відзначення Дня Європи та 70-річчя заснування Ради Європи (м. Харків, 16 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 163–167.*
7. Колеснік Т. В. Правова природа морального заохочення до дотримання дисципліни праці. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 152–158.
8. Хаустова М. Г. Правова політика Української держави у сфері модернізації правової системи України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 39–42. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2020/10.pdf.
9. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ, 2005. 332 с.
10. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : монографія / за ред. І. О. Кресіної. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 247 с.
11. Сокурєнко В. В. До проблеми правової регламентації службової дисципліни в Національній поліції України. *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про дер-*

жвну службу та службу в правоохоронних органах : матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 18–21.

12. Павлова Т. О. Правова природа заохочувальних заходів кримінально-правового характеру. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Т. 24, вип. 2 (35). DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2019.2\(35\).186000](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2019.2(35).186000)

УДК 342.2

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.05>

Янчук Н.Д.

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Одеський державний університет внутрішніх справ*

Проданець Н.М.

*викладач кафедри державно-правових дисциплін
Одеський державний університет внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ПРИРОДУ ТА СУТНІСТЬ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Під потужним впливом цифровізації відбуваються фундаментальні зміни в житті практично кожного індивіда та суспільства в цілому. Цифровізація трансформувалась в серйозний фактор, що визначає, яким чином люди працюють, розважаються, проводять своє дозвілля та приймають участь в політичному житті. Цифрові платформи стали такі ж важливі, як і традиційні інститути, в тому, як люди організують своє професійне та соціальне життя. Більше того, цифрові платформи (за допомогою мобільних додатків) привнесли радикальні нововведення, котрі значно змінили, наприклад, традиційні способи участі в публічних дебатах, а також в мобілізації політичних дій в розвинутих індустріальних суспільствах та країнах, що розвиваються [9, с. 5].

Цифровізація суттєвим чином торкнулась і такого важливого соціально-правового інституту, як права людини. Сьогодні стверджується, що технологічні інновації не лише вимагають інтерпретації традиційних прав людини, але й обумовлюють появу їх нових категорій, котрі можуть бути визначені як *sui generis* покоління цифрових прав [5, с. 226].

Низка ідей, які розвиваються у дослідженні, опираються на праці українських та зарубіжних дослідників, серед яких – М. Абламейко, З. Бжезинський, О. Братасюк, Н. Варламова, Н. Верлос, Дж. Какколи, В. Карташин, Р. Катц, О. Карцхія, Н. Мехтун, Т. Попович, А. Прав-

дюк, Ю. Разметаєва, Е. Селесте, Т. Стоуньєр, Е. Тоффлер, Н. Шакель, С. Шахрай, Т. Якименко та інші.

Метою статті є з'ясування юридичної природи та сутності цифрових прав людини на основі аналізу окремих категорій цих прав.

Цифрові права людини – це нова категорія прав, що визначає правове положення суб'єктів права в цифровому просторі.

Цифрові права є порівняно новою категорією правової дійсності, тому у вітчизняній науковій літературі юридичного характеру нерідко спостерігається термінологічна плутанина з формулюванням назви нових прав. Вітчизняні дослідники їх, як правило, називають «інформаційними», «цифровими», «віртуальними», «інформаційно-цифровими», «мережевими». В зарубіжній літературі використовують поняття «цифрові права» (*digital rights*), «Інтернет-права» (*Internet rights*), «право на комунікацію» (*right of communicate*), «свобода об'єднань з будь-якою особою, в будь-який час, в будь-якому місці, для будь-яких цілей» (*freedom to connect – to anyone, anytime, anywhere, for anything*). Часом ці терміни використовуються в якості синонімів, а іноді акцентується увагу на специфіці прав, що позначаються даними категоріями. Зауважимо, що термін «цифрові права» є фактично наступником його попередніх варіантів «інформаційні права» та «віртуальні права».

У фаховій літературі розглядаються різні точки зору щодо сутності та природи цифрових прав. Частина дослідників ототожнює їх з традиційними правами і виходять з того, що цифрові права – це «цифрова оболонка» всіх існуючих прав і свобод людини, форма реалізації прав людини, а не нова категорія прав і, тим більше, не нове покоління прав людини. Окремі науковці наполягають на тому, що цифрові права – унікальна категорія прав людини, які необхідно виокремити в самостійний різновид і визначити як нове покоління прав людини [5].

Прихильники першої точки зору виходять з того, що в цифровому просторі людина не втрачає притаманні їй права: громадянські, політичні, культурні, соціальні, економічні, екологічні, солідарні, соматичні. Дані права лише набувають цифрову форму та реалізуються в цифровому середовищі з урахуванням особливостей технічного характеру. В науковому співтоваристві обґрунтовується теза, що під сильним впливом цифровізації цілком може змінитися особистість, але не сутність людини. І дана обставина виступає потужним аргументом на користь тези, що цифрові права не можуть претендувати на права нового покоління прав людини: «з одного боку, процес цифровізації політики, економіки, культури не формує цілого каталогу принципово нових прав людини. З іншого боку, розмірковуючи про покоління прав людини, варто відмітити, що цифрові права потребують принципово нових способів їх визнання та регулювання, дотримання, забезпечення та захисту» [7].

Представники протилежного табору виходять з того, що не всі права попередніх поколінь можуть бути реалізовані в цифровому середовищі або як цифрові права. Ще один аргумент на користь самостійного статусу цифрових прав в класифікації поколінь прав людини продиктований неможливістю повноцінного захисту прав людини через вже відомі права людини в цифровій сфері, лише в якості нової форми їх виразу, без виділення самостійності цифрових прав.

Покоління прав людини не виключають одне одного, а доповнюють та демонструють напрями розвитку в системі прав людини з урахуванням соціально-економічного, політичного, культурного характеру, розвитку науково-технічного прогресу. Саме тому, якщо підходити до даного питання в усиченому вигляді, можна незаслужено нівелювати значення інших поколінь прав людини. В сучасних умовах з кожним роком все більш актуальним постає питання щодо окремого правового регулювання цифрових прав, як на національному, так і на міжнародному рівня.

Спробуємо проаналізувати та виявити особливості цифрових прав людини, визначити їх співвідношення з традиційними правами людини, що знайшли своє відображення в «поколіннях» прав людини.

У сучасному міжнародному праві прийнято розрізняти три покоління прав людини. Незважаючи на використання терміну «покоління», не варто виходити з того, що одне покоління прав людини приходить на зміну іншому, скоріше мова йде про поступову появу та закріплення тих чи інших прав людини в процесі еволюції суспільних відносин. Класифікація прав людини на покоління, що була запропонована чеським вченим Карелом Васаком наприкінці 70-х років ХХ століття, не дивлячись на серйозну критику як історично помилкову, аналітично безкорисну та концептуально неправильну [12, с. 62], залишається доволі популярною і сьогодні. В її основу були покладені ідеали Французької революції – свобода, рівність та братерство. Права першого покоління (природні невідчужувані права) виражають зазіхання на свободу як у власне негативному її прояві, так і в сенсі вимагання надання державою судового та поліцейського захисту свободи та доступу до участі в здійсненні державної влади як гарантії політичної та особистої свободи. Права другого покоління – це посягання на соціальні послуги та допомогу з боку держави та суспільства з метою згладжування соціальної нерівності та забезпечення кожній

людини гідного рівня життя. Права третього покоління пов'язані з ідеєю загальної солідарності [15].

Останнім часом стали говорити про те, що технологічні інновації спричиняють появу цифрових прав людини, котрі принципово відрізняються від традиційних прав та утворюють нове покоління прав людини: кожне з трьох поколінь містило один комплекс прав, а четверте покоління включає в себе весь попередній комплекс прав людини, що розвиваються в умовах науково-технічного прогресу та запровадження інновацій.

В зарубіжній науковій літературі домінує твердження, що цифрові права наділені специфічними домінантами, що дозволяє віднести їх до нового – четвертого [5, с. 226] і, навіть, п'ятого – покоління прав людини¹. Питання про те, чи можна цифрові права відносити до нового покоління прав людини, викликає інтерес як серед вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Щоб підтвердити або спростувати дане твердження, необхідно проаналізувати їх природу, зміст, характер зобов'язань по їх забезпеченню та доступні способи захисту.

При цьому в теорії права та доктрині міжнародного права представлений різний підхід до класифікації цифрових прав людини. Так, О. Братасюк та Н. Ментух до цифрових прав відносять:

1) право на доступ до Інтернету – полягає в тому, що кожен має право на рівний доступ і використання вільного і безпечного Інтернету;

2) свобода вираження поглядів онлайн – означає право вільно висловлювати свої погляди, шукати, отримувати та поширювати інформацію онлайн;

3) право на приватність та захист персональних даних – кожен має право на приватність онлайн та захист персональних даних в Інтернеті (соціальних мережах, у заповненні Google-форм тощо);

¹ Деякі зарубіжні вчені вважають логічним віднести цифрові права до п'ятого покоління прав людини, формування та розвиток яких продовжується. Четверте покоління прав людини – соматичні права, що знайшли своє закріплення в Декларації ООН про клонування людини 2005 р., Конвенції про права людини та біомедицині 1997 р.

4) право на свободу та особисту безпеку онлайн – реалізація цього права потребує механізму захисту від протиправних дій, тобто певні державні гарантії захисту від фізичного чи психологічного насильства чи домагань, мови нетерпимості, нетолерантності та ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; держава має сприяти розвитку та функціонуванню безпечних Інтернет-технологій;

5) право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії – означає, що люди повинні мати свободу об'єднань та використовувати будь-які сервіси, вебсайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях;

б) право на цифрове самовизначення, або право відключатися від онлайн, або бути забутих в онлайні – людина як користувач у системі (соціальній мережі, форумі, онлайн-обговоренні) вправі сама, на власний розсуд визначити ім'я (ідентифікатор) або іншу апріорну інформацію про неї, яку вона буде використовувати в системі [1, с. 59].

Деякі інші підходи до класифікації цифрових прав подає Т. Сафонова. Вона виділяє наступні цифрові права:

1) право на електронний цифровий підпис;

2) право на створення та використання інформаційних технологій, інформаційних систем та інформаційних мереж;

3) право на захист персональних даних;

4) право на доступ до державних електронних послуг;

5) право на доступ в Інтернет;

б) право на цифровий зв'язок.

Деякі дослідники виокремлюють і досліджують такі нові права, і як право бути забутих, право на анонімність, право на захист персональних даних, право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань, права, пов'язані із захистом генетичної інформації, права на участь в обороті майна в цифровій сфері тощо [2, с. 18].

Розглянемо основні види цифрових прав.

Базовим правом в каталозі цифрових прав є *право на доступ до Інтернету*, оскільки всі інші цифрові права є похідними від використання Інтернету. Він розглядається в якості ключового засобу реалізації свободи вираження думок та права шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами незалежно від державних кордонів, гарантованих ст. 19 Загальної декларації прав людини), а також право вільно приймати участь в науковому прогресі та користування його благами (ст. 27).

Право до доступу до Інтернету розглядається в руслі двох ключів: вільний доступ до контенту, що міститься в глобальній мережі та наявність для цього необхідної інфраструктури та інформаційно-комунікативних технологій.

Дане право охоплює прагнення, які за своєю юридичною природою відносяться як до першого, так і до другого покоління прав людини. Прагнення в рамках першого покоління прав людини зводяться до негативних зобов'язань, як з боку держави, так і інших суб'єктів права, зокрема: недопустимість свавільного блокування чи фільтрування контенту, що позбавляє можливості отримувати та розповсюджувати інформацію в Інтернеті; позбавлення доступу до Інтернету; заборона необґрунтованого порушення конфіденційності діяльності в Інтернеті та криміналізація законно висловленої думки в Інтернеті. Щодо позитивних зобов'язань, то вони полягають, в першу чергу, у встановленні правового регулювання доступу до Інтернету та забезпечення захисту від неправомірних обмежень.

Прагнення в рамках другого покоління прав людини зводяться до позитивних зобов'язань держави, зокрема: створення необхідної технічної інфраструктури доступу до Інтернету; сприяння та створення умов для підвищення цифрової грамотності громадян; прийняття необхідних заходів для забезпечення доступу до Інтернету осіб з низьким рівнем доходу, осіб, що проживають в сільській або геогра-

фічно віддаленій місцевості, а також осіб з особливими потребами; сприяння доступу до просвітницького, культурного, наукового, освітнього та іншого контенту та його використання тощо.

Право на доступ до Інтернету слід розглядати не лише як свобода доступу до віртуального середовища, але й як можливість реалізації прав цифрового громадянина (доступ до державних послуг, доступ до електронної медичної карти, можливість приймати участь в політичному житті держави, отримання банківських послуг, доступ до єдиного електронного простору знань тощо).

Право на захист персональних даних. З розвитком цифрових технологій право на захист персональних даних набуває нового «забарвлення». Інтернет не лише відкриває нові можливості для людини, але й полегшує порушення прав людини. Якщо раніше одним із основних способів захисту персональних даних було спростування неправдивої інформації в друкованих засобах масової інформації, то тепер все частіше мова йде про видалення інформації, розповсюдженої за допомогою Інтернету, що навряд чи може бути досягнуто з урахуванням блискавичного та практично безконтрольного копіювання інформації в мережі.

Відносно правової природи даного права серед представників наукового та експертного співтовариства відсутня єдина і консолідована точка зору. Одна група вчених виходить з того, що право на захист персональних даних є самостійним фундаментальним правом, поява якого обумовлена інноваційними технологіями в області інформатизації та цифровізації, котрі наполегливо диктують імператив реінтеграції традиційних прав людини [5]. Друга група вчених наполягає на тому, що всі спроби доктринального обґрунтування наявності у даного права певних аспектів, що виходять за рамки посягань на повагу до приватного життя, неможна вважати успішними [7].

Визнання права на захист персональних даних в якості самостійного права в зарубіж-

ній доктрині пов'язують з наказами *habeas data*, що забезпечували приватним особам доступ до інформації про них, що знаходилась в розпорядженні державних органів. П. де Херт та С. Гутвірт пропонують розглядати недоторканість приватного життя та захист персональних даних як два різних інструменти контролю за владою, котрі виконують різні, але взаємодоповнюючі функції. Перше право вони називають інструментом непрозорості, що забезпечує невтручання в приватне життя, а друге – інструментом прозорості, що регулює та контролює допустиме втручання [10, с. 70, 94].

Ще один аргумент на користь самостійності та нового «прочитання» права на захист персональних даних наводить М. Цану. На думку науковця, захист персональних даних не може зводитись до «інформаційної конфіденційності», тому що вона забезпечує і інші фундаментальні права і цінності. Серед них, перш за все, називають безпеку інформаційних систем, що передбачає захист даних, які в ній знаходяться від певних ризиків, таких як втрата або несанкціонований доступ, та забезпечення належної якості даних [14, с. 91].

Частина дослідників, які не вважають, що право на захист персональних даних наділене специфічними детермінантами та є похідним від права на повагу до приватного життя, оперують тим, що право на захист персональних даних завжди було пов'язане з правом на повагу до приватного життя. А. Форд зауважує, що, «провести принципові відмінності між правом на захист персональних даних та правом на повагу до приватного життя вкрай важко. Більш виваженим представляється висновок, що право на захист персональних даних та право на повагу до приватного життя взаємопов'язані та часто співпадають» і «з концептуальної точки зору повний їх розподіл є неможливим» [7, с. 149].

В цілому же дискусії стосовно самостійності права на захист персональних даних мають важливе значення, адже вони сприяють «шліфуванню» даного права. Оскільки

цифрові права знаходяться лише на початку процесу осмислення, то зрозуміло, що серед представників наукового співтовариства відсутня усталена позиція щодо їх природи та сутності права в загалом, та на захист персональних даних зокрема.

Серед прав, активізованих цифровою трансформацією, називають *право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань*. Сьогодні цифрові технології створюють комплекс сприятливих умов для покращення якості навчання. Право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань реалізується шляхом надання громадянам можливостей по доступу до інформації та освіти будь-якими засобами незалежно від державних кордонів. Сьогодні, як ніколи, людина має можливість здобувати освіту, прослухати курси провідних науковців світу, «відвідувати» бібліотеки, архіви в будь-якій точці земної кулі не виходячи з дому.

Перехід освітніх послуг в цифрову сферу, створення різноманітних механізмів цифрової взаємодії освітніх установ і громадян суттєво спростило та розширило можливості отримання освітніх послуг як в межах однієї держави, так і закордоном.

Однак застосування цифрових технологій в освітньому середовищі пов'язано з цілим рядом юридичних, організаційних, технічних перешкод. По-перше, використання цифрових технологій не лише надає широкий вибір можливостей, але й вимагає захисту від кібер-загроз. По-друге, цифрова трансформація освіти можлива за умови подолання цифрової нерівності, яка обумовлена технічними перешкодами, тобто доступ до глобальної мережі Інтернет, якість такого доступу тощо. По-третє, цифрова трансформація освіти несе ряд ризиків, зокрема: «відтік» талановитої молоді та науково-педагогічних працівників за кордон, деградація власних компетенцій, зниження якості освіти, зменшення особистих контактів, втрата навиків мислення та нездатність концентрувати увагу і не лише запам'ятовувати, але й навіть розуміти прочитане тощо.

Однак незважаючи на чисельні перешкоди, що пов'язані з цифровізацією освіти трансформація останньої неминуча. Важливою умовою ефективного впровадження цифрових технологій в освітній процес є усвідомлення місця даних технологій в системі освіти та результативність їх використання. Як слушно зазначає М. Хаустова: «проблема формування єдиного електронного простору знань і розвитку законодавства в цій сфері, безперечно, є досить актуальною в умовах розвитку інформаційного суспільства. Очевидно, що єдиний електронний простір знань повинен передбачати тісний зв'язок науки, освіти, бібліотечної системи, системи загальнодоступної інформації в мережі Інтернет. Саме на основі формування єдиного електронного простору знань повинен забезпечуватися перехід від інформаційного суспільства до суспільства знань. Інформація та рівень її застосування і доступності кардинальним чином впливають на економічні та соціокультурні умови життя громадян» [4, с. 186].

Право на забуття або право на «цифрову смерть». Своїм корінням дане право йде в латиноамериканські накази *habeas data*, що надавали особам право вимагати доступу до файлів, що містили інформацію про неї, та виправляти недостовірні дані [6, с. 2]. Дана вимога могла висуватись як по відношенню до інформації, що зберігалась в державних, так і приватних базах даних.

Право на забуття в умовах цифрового середовища набуває особливого змістовного наповнення. Цифровізація надає необмежені можливості отримання доступу до будь-яких даних, що містяться в мережі Інтернет. При цьому, дані що попадають в глобальну мережу не завжди зберігають значення для громадянина, не завжди продовжують залишатись актуальними, не завжди отримані законним шляхом. З іншого боку, з'являється зворотній бік медалі – видалення інформації із мережі Інтернет стало важкодоступним, оскільки

інформація в Інтернеті безперервно копіюється, мультиплікується, і як наслідок, стає практично незнижуваною.

Реалізація права на забуття полягає в обов'язку оператора пошукової системи на вимогу особи виправити, видалити або припинити обробку персональних даних при наявності для цього підстав у заявника. Основна «ідея полягає в тому, щоб зробити так, аби чиясь теперішня не загромаджувалась його/її минулим; минуле є минулим і не повинно постійно спливати на поверхню» [13, с. 8].

Право на забуття дозволяє виправити негативні наслідки надзвичайної Інтернет-активності. Одночасно реалізація цього права по відношенню до інформації, що розміщена в глобальній мережі, породжує цілий ряд проблем, обумовлених технічною природою Інтернету, які ускладнюють його реалізацію та вимагають юридичного вирішення.

Закріплення права на забуття в європейському законодавстві спричинило невдоволення з боку захисників свободи слова. Супротивники права на забуття заявляють, що на даний момент історичного розвитку важно визначити цінність тієї чи іншої інформації в майбутній перспективі. На їхню думку видалення частини інформації здатне порушити права майбутніх поколінь на повноту інформації про своє минуле. «В історії зосереджено величезна кількість помилок та оман, які долались, але якщо інформація про ці помилки буде елімінована лише на тій підставі, що це інформація про помилки, то такі ж помилки можуть виникнути знову і знову, а продумування способів їх подолання представить собою кругообіг руху» [7]. Іншою проблемною точкою виступає можливість використання права на забуття для приховання інформації в корисних або злочинних цілях. По-третє, право на забуття може бути використано як інструмент посилення нерівності: Ван Дейк пропонує розглядати ключові характеристики цифрової нерівності як, з одного боку, нерівність можливостей та навичок, а з іншого боку, як відмінності

ступеня участі та залучення в цифрові медіа [11, с. 2].

Право на забуття або право на «цифрову смерть» цілком можна вважати юридичною відповіддю «на виклик з боку цифрових технологій». Слід погодитись з тезою стосовно того, що право на забуття – це, скоріше, красива метафора; на справді ж мова йде про право вимагати зробити доступ до інформації, що розміщена в Інтернеті, технічно більш складнішим, а звідси і відповідну інформацію менш публічною» [8].

Висновки. Таким чином, розвиток цифрових технологій сприяє трансформації та розширенню можливостей людини в реалізації своїх прав. Однак на даний момент ще не сформувалось чітке визначення поняття

«цифрові права людини» та залишається невирішеним питання, чи можна відносити цифрові права до нового покоління прав людини. Враховуючи, що серед представників наукового співтовариства відсутній єдиний підхід на проблему, представляється, що цифрові права повинні охоплювати всі права людини в умовах цифровізації та розвитку інформаційних технологій. Особливості правової природи та сутності цифрових прав, їхня важливість для правового статусу особистості дозволяють виділити їх в якості провідного напрямку доктринального пошуку не лише для активізації розвитку, але й для визначення принципово нових способів їх визнання та регулювання, дотримання, забезпечення та захисту.

Анотація

Наукова стаття присвячена дослідженню правової природи цифрових прав. Встановлено, що права людини розвиваються, збагачуються, їх склад та зміст розширюється під впливом різноманітних факторів. Причому якщо деякі фактори діють еволюційно, то розвиток цифрових технологій сприяє значно більш відчутним змінам права в цілому та прав людини, зокрема.

Особливу увагу приділено питанню про можливість виділення цифрових прав в якості нового покоління прав людини, адже думки теоретиків розділились. Одні автори бачать в цифрових правах лише «цифрову оболонку» всіх існуючих прав і свобод людини, форму реалізації прав людини, а не нову категорію прав і, тим більше, не нове покоління прав людини. Інші дослідники притримуються позиції унікальності цифрових прав людини і можливості їх виділення в окреме покоління прав людини.

Розглядаючи цифрові права як відносно новий соціально-правовий феномен, автори уточнюють їх сутність та природу, розглядають ряд доктринальних підходів вітчизняних та зарубіжних вчених відносно каталогу цифрових прав.

В процесі дослідження здійснюється аналіз доктринальних підходів до класифікації цифрових прав. Найбільш часто серед цифрових прав називають право на доступ до Інтернету, право бути забутих, право на анонімність, право на захист персональних даних, право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань, права, пов'язані із захистом генетичної інформації, права на участь в обороті майна в цифровій сфері тощо. В ході дослідження аналізуються основні види цифрових прав.

Зроблено висновок, що для обґрунтування появи нового покоління прав людини, необхідно довести, що права, які його утворюють мають принципово іншу юридичну природу в порівнянні з правами першого та другого покоління.

Ключові слова: цифрові права, інформаційні права людини, права людини, покоління прав людини, інформаційні технології, право інформаційних технологій, IT-право, цифровізація, Інтернет

Yanchuk N.D., Prodanec N.N. To the question of the legal nature and essence of digital human rights

Summary

The scientific article is devoted to the study of the legal nature of digital rights. It has been established that human rights develop, enrich, their composition and content expands under the influence of various factors. Moreover, if some factors act in an evolutionary way, then the development of digital technologies contributes to much more tangible changes in law in general and human rights in particular.

Special attention is paid to the issue of the possibility of distinguishing digital rights as a new generation of human rights, because the opinions of theorists are divided. Some authors see in digital rights only a "digital shell" of all existing human rights and freedoms, a form of realization of human rights, and not a new category of rights and, even more so, not a new generation of human rights. Other researchers adhere to the position of the uniqueness of digital human rights and the possibility of their allocation into a separate generation of human rights.

Considering digital rights as a relatively new socio-legal phenomenon, the authors clarify their essence and nature, consider a number of doctrinal approaches of domestic and foreign scientists regarding the catalog of digital rights.

In the process of research, an analysis of doctrinal approaches to the classification of digital rights is carried out. The most common among digital rights are the right to access the Internet, the right to be forgotten, the right to anonymity, the right to the protection of personal data, the right to digital education and access to digital knowledge, the rights related to the protection of genetic information, the right to participate in turnover of property in the digital sphere, etc. In the course of the study, the main types of digital rights are analyzed.

It was concluded that in order to justify the emergence of a new generation of human rights, it is necessary to prove that the rights that form it have a fundamentally different legal nature compared to the rights of the first and second generation.

Key words: digital rights, human information rights, human rights, generation of human rights, information technology, information technology law, IT law, digitalization, Internet

Список використаних джерел:

1. Братасюк О.Б., Мехтун Н.Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61.
2. Петришин О.В., Гиляка О.С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Академії правових наук*. 2021. № 1. С. 15–23.
3. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблема екстериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
4. Хаустова М.Г. Стандарти прав людини в сфері цифрових технологій під впливом глобалізаційних викликів. Збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України. Вип. 5: *Цифрові трансформації України 2021: виклики та реалії*: за матеріалами II круглого столу (м. Харків, 20 вересня 2021 року) / за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 180–188.
5. Saccol J. The challenges of new technologies in the implementation of human rights: An analysis of some critical issues in the digital era. *Peace Human Rights Governance*. 2017. Vol. 1. № 2. P. 223–250.
6. Ekmekdjian M.A., Calogero P. Habeas data. El derecho a la intimidación frente a la revolución informática. Buenos Aires, 1996.

7. Forde A. The Conceptual Relationship Between Privacy and Data Protection. *Cambridge Law Review*. 2016. Iss. 1. P. 135–149.
8. Gstrein O.J. The Judgment That Will Be Forgotten: How the ECJ Missed an Opportunity in Google vs CNIL (C-507/17). *Verfassungsblog*. 25 September 2019. URL: <https://verfassungsblog.de/the-judgment-that-will-be-forgotten/> DOI: 10.17176/20190925-232711-0
9. Goggin G., Vromen A., Weatherall K.G., Martin F., Webb A., Sunman L., Bailo F. Digital rights in Australia. Sydney. 2017.
10. Hert de P., Gutwirth S. Data Protection and Law Enforcement. Opacity of the Individual and Transparency of Power. *Privacy and the Criminal Law*. 2006.
11. Jan van Dijk The digital divide. Cambridge, UK: Polity, 2020. № 2. P. 1–3.
12. Macklem P. Human Rights in International Law: Three Generations or One. *London Review of International Law*. 2015. Vol. 3. № 1.
13. Terwangne C. The Right to be Forgotten and Informational Automaty in the Digital Envirinment. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2013.
14. Tzanou M. Data Protection as a Fundavental Right Next to Ptivacy? «Reconstructing» a Not So New Right. *International Data Ptivacy Law*. 2013. Vol. 3. Iss. 2.
15. Vasak K. Puor une troisieme génération des droits de l'home. *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet*. 1984.

УДК 340.1:338.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.06>

Кірін Р.С.

*доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник*

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

СУЧАСНІ СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ МІСТА

Постановка проблеми. З часів, коли проєкт «Відкрите місто» був лише краудсорсинговою інтернет-платформою для взаємодії мешканців з місцевою владою та комунальними підприємствами, а також для самоорганізації громадян, він суттєво трансформувався і набув набагато ширшого змісту.

Раніше основне призначення електронного (далі – е-) інструменту «Відкрите місто» полягало в інформуванні влади мешканцями про актуальні проблеми благоустрою. Цей ресурс наблизив місцеву владу до громадян та створив дієвий механізм їх взаємодії у вирішенні найбільш гострих місцевих проблем у сфері житлово-комунального господарства, благоустрою та інших питань населення міст [1].

Проте, впровадження проєктів, пов'язаних із розвитком відкритості українських міст, свідчить, що навіть з довоєнних часів вони просувалися вкрай повільно та в обмежених напрямках.

Так, наприклад, Реєстр заявок на вирішення комунальних питань (дефектів у галузі житлово-комунального господарства та містобудування, архітектури, земельних питань), створений Дубенською міською радою, востаннє оновлював дані 10.06.2021 р. [2].

Одеська міська рада дев'ять років тому затвердила програму «Електронне відкрите місто» [3], виконання якої також зіткнулося із низкою як об'єктивних так і суб'єктивних проблем, але при цьому засвідчило стійкий намір реалізувати у місті положення державної політики з розвитку інформаційного

суспільства (далі – ІС) та впровадження європейських стандартів е-самоврядування, подальшого вдосконалення інформаційної інфраструктури міста.

Важливою складовою згаданої муніципальної програми стало визначення правової бази, яка покликана забезпечити становлення ІС, створення можливостей для розвитку людини, подальшу демократизацію, забезпечення конкурентоспроможності, а саме: закони України про: – місцеве самоврядування в Україні; – Основні засади розбудови ІС в Україні на 2007-2015 рр.; – Національну програму інформатизації; – інформацію; – е-документи та е-документообіг; – Концепцію Національної програми інформатизації; – захист персональних даних; – доступ до публічної інформації; – захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах; – адміністративні послуги; – регулювання містобудівної діяльності; – цифровий е-підпис, а також згідно зі Стратегією розвитку ІС в Україні і Стратегією економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 р.

Водночас, слід відмітити, що з часу прийняття цієї програми, окремі нормативно-правові акти втратили чинність, зазнали змін та доповнень, але й зараз складають основу на засадах якої розвивається політика е-демократії, е-урядування в цілому та е-міст зокрема. Крім того, важливими аспектами зазначеної та багатьох інших програм розвитку відкритих міст є відсутність галузевої системності

актів законодавства, що покладені в їх основу, а також врахування сучасних викликів, пов'язаних із необхідністю постпандемічного та постмілітарного відновлення.

У зв'язку з цим, метою написання статті стало аналіз та визначення сучасних системоутворюючих напрямів правового забезпечення відкритості міст.

Виклад основного матеріалу. Відповідаючи на питання, яке стосується основних проблем, пов'язаних з розумними містами, Едуард Геффрей (Edouard Geffray) слушно зауважив, що ми повинні мати на увазі кілька основних засадничих положень [4]:

1) персональні дані в певному сенсі є атомами розумного середовища, з яких формуються розумні міста; дані самі по собі не роблять місто розумним, але вони забезпечують його інтелект, тобто вони забезпечують розумні міські послуги, оптимізуючи транспортні, енергетичні та водопостачальні послуги;

2) перші розумні міста почали з'являтися завдяки плановому підходу (зверху вниз), який мав прискорити процес їх цифровізації; здебільше ці міста були новими, в яких влада впроваджувала розумні технології разом з приватними постачальниками послуг; з появою приватних або асоціативних зацікавлених сторін, які позиціонували себе поміж громадянами і традиційними зацікавленими сторонами в адміністрації міст, виникла нова динаміка переходу від централізованого обґрунтування до більш інноваційного балансу між підходами «зверху вниз» і «знизу вгору»; новий інтерфейс, свого роду тонкий прошарок між існуючими системами, обумовив розвиток більш змішаного міського середовища, яке стало менш плановим і більш інноваційним;

3) третій загальний аспект стосується більш конкретно ролі публічної влади та публічних послуг, адже посилення політики відкритих даних і даних, що становлять загальний інтерес, потенційно має дуже позитивний вплив на міські державні послуги,

оскільки вони відповідають відомим законам Роллана, що визначають державні послуги: безперервність, якість, універсальність; тут ми бачимо, що поєднання підходів «знизу-вгору» і централізованої політики «зверху-вниз» є найбільш перспективним; цей взаємозв'язок між державним і приватним секторами може реально сприяти досягненню якості, універсальності та безперервності послуг.

На думку вітчизняної науковиці Л.О. Жилінської для України найближчим часом доцільним є варіант економічного розвитку, орієнтований на створення принципово нової технічної бази виробництва, прийняття smart-рішень, впровадження політики «відкритих міст», формування людського капіталу, здатного ефективно використовувати новітні інформаційні технології (далі – ІТ). При цьому впровадження політики «відкритості міста» та цифровізації міст України потребує: – активної підтримки Урядом подальшого розвитку та стимулювання інновацій; – тісної взаємодії державного та недержавного секторів для ініціювання, модифікації та розповсюдження smart-технологій; – визначення механізмів фінансування smart-технологій; – координації взаємодоповнюваної інноваційної діяльності, яка здійснюється університетами та науково-дослідними інститутами, державними установами, галузевими асоціаціями тощо, а також впровадження механізмів співпраці та партнерських відносин з виробничим сектором [5, с. 23].

Безумовно, згадані вектори інноваційного, технологічного, фінансово-економічного, науково-виробничого забезпечення політики «відкритості міста» є необхідними, проте, не менш актуальним вбачається й її правове забезпечення. При цьому, не можна не помітити характерну особливість даного процесу, який супроводжується випереджаючим розвитком відносин у сфері відкритості міст в порівнянні із законодавчою реакцією на їх врегулювання. Відтак виникає ситуація, коли чинне законодавство відстає від динаміки

цифрових відносин не відповідаючи наявним суспільним реаліям і юридичним фактам. Головним наслідком останніх, як відомо, є цілеспрямований рух конкретних правовідносин, які, в свою чергу, виникають, змінюються і припиняються на підставі тих таки юридичних фактів.

Окремі питання, пов'язані із поняттям «відкрите місто», його правових засад, а також актуальні проблеми термінології, інструментів і цифровізації, що виникають під час регулювання процесів і відносин у сфері відкритості міст, вже були предметом дослідження у попередніх публікаціях [6, 7], але в аспекті системності міського законодавства залишився певний потенціал для подальших пошуків.

Так, у Комплексній міській цільовій програмі «Електронна столиця» на 2019-2023 рр. [8] наведена вище загальна правова база була розширена з посиланням на закон України про основні засади забезпечення кібербезпеки України, а також на такі міжнародні та національні акти як:

1) Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR; Regulation (EU) 2016/679GDPR, затверджений Європейським Парламентом 25.05.2018);

2) укази Президента про: – Положення про технічний захист інформації в Україні; – Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр.; – виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації; – План реалізації Стратегії кібербезпеки України;

3) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) про затвердження (схвалення): – Концепції технічного захисту інформації в Україні; – Стратегії розвитку ІС в Україні; – Концепції розвитку е-урядування в Україні; – Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр. та плану заходів щодо її реалізації;

4) підзаконні акти Київської міської ради про затвердження: – Стратегії розвитку м. Києва до 2025 р.; – Концепції «КИЇВ СМАРТ СІТІ 2020»; – Плану заходів на 2021-2023 рр. з реалізації Стратегії розвитку м. Києва; – Програми соціального та економічного розвитку м. Києва на 2021-2023 рр.

Цільова програма е-міста розроблена з метою впровадження інновацій, створення та розвитку інформаційно-комунікаційних (далі – ІК) технологій, формування інформаційних е-ресурсів, розвитку ІС, розширення переліку е-сервісів та послуг у м. Києві для населення та бізнесу, забезпечення захисту міських інформаційних ресурсів від кіберзагроз, вирішення проблемних питань у визначених секторах міського господарства шляхом реалізації міських проєктів у сфері цифровізації, цифрових інновацій, е-урядування та е-демократії.

Зокрема, такими основними напрямками визначено: 1) Транспорт та стала міська мобільність – провадження принципів сталої міської мобільності; підвищення безпеки дорожнього руху, підвищення ефективності управління транспортною системою міста; 2) Охорона здоров'я та здоровий спосіб життя – забезпечення якісної та доступної медицини; 3) Освіта – підвищення рівня забезпеченості освітньою інфраструктурою та її оновлення відповідно до вимог часу; 4) Безпека та цивільний захист – зниження рівня злочинності; 5) Навколишнє середовище та управління відходами – залучення громадян до процесів формування, реалізації та контролю міської політики; 6) Міське самоврядування – реалізація концепції Kyiv Smart City, підвищення ефективності та прозорості роботи міських органів влади і служб.

Наступну Програму було розроблено у зв'язку із закінченням терміну дії програми «Електронна столиця» та з урахуванням результатів реалізації проєктів, які виконувалися протягом 2019-2023 рр. [9]. Її метою визначено цифрову трансформацію (далі – ЦТ) у різних секторах міського господарства

та процесів управління, впровадження інновацій, розвиток інформаційної е-інфраструктури столиці, забезпечення функціонування ІК систем та е-сервісів, створення системи кіберзахисту міських інформаційних е-ресурсів.

У порівнянні із попередньою, цільова програма «Цифровий Київ», окрім вже згаданих, спиралася на: – Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 рр. (постанова КМУ від 05.08.2020); – Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р. (розпорядження КМУ від 14.04.2021); – Стратегію реформування державного управління України на 2022-2025 рр. (розпорядження КМУ від 21.07.2021); – Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр. (Указ Президента України від 27.09.2021) тощо.

Крім того, пандемічне та мілітарне навантаження кардинально вплинуло як на динаміку розвитку е-міст, їх відкритість так і на правове забезпечення цього проєкту загалом. Розвиток муніципального, а так само й міського законодавства, супроводжувався прийняттям важливих законодавчих актів, спрямованих на подальше становлення інституту смарт-сити законодавства та забезпечення відкритості міст, як то:

1) закони України про: – е-ідентифікацію та довірчі е-послуги (від 05.10.2017); – е-комунікації (від 16.12.2020); – надання публічних (публічних е-послуг) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні (від 05.11.2021); – Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах е-комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку (від 16.12.2021); – адміністративну процедуру (від 17.02.2022); – Національну програму інформатизації (від 01.12.2022); – внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення та цифровізації процедури оцінки впливу на довкілля (від 13.07.2023) тощо;

2) постанови і розпорядження КМУ про: – Положення про набори даних, які підлягають

оприлюдненню у формі відкритих даних, Порядок щорічної оцінки стану оприлюднення та оновлення відкритих даних розпорядниками інформації на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних (від 21.10.2015); – Порядок функціонування єдиної геоінформаційної системи здійснення моніторингу та оцінювання розвитку регіонів і територіальних громад (далі – ТГ) (від 23.05.2023); – Порядок визначення територій відновлення, Порядок розроблення, реалізації та моніторингу плану відновлення та розвитку регіонів і планів відновлення та розвитку ТГ (від 18.07.2023); – функціонування Реєстру публічних е-реєстрів (від 01.09.2023); – деякі питання надання комплексної публічної е-послуги «е-Підприємець» (від 07.11.2023); – план дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2023-2025 рр. (від 17.11.2023) тощо.

Тобто, сучасне вітчизняне законодавство стало більш активно розвиватися не лише у стратегічно-концептуальному аспекті, а й охоплювати конкретні напрями е-діяльності та розширювати суб'єктне коло відповідних е-відносин. Ця тенденція прослідковується як на державному так і на місцевому, у тому числі міському, рівнях.

Цікавою вбачається відповідь вчених Катарського університету (Qatar University) на питання про те, що таке законодавство про розумні міста. На їх думку – це низка правових кодексів, які впливають на планування, розвиток і регулювання специфічних особливостей, що застосовуються до концепції розумного міста. Здавалося б, ми вже маємо тисячолітній досвід регулювання міських просторів. Однак технологічні виклики розумних міст також призвели до необхідності оновлення та розробки законів. Автори зазначають, що політики, які розробляють регуляторну політику, повинні виходити за рамки очевидних і безпосередніх переваг розумних міст, щоб охопити повну картину потенційного впливу на регуляторні та політичні процеси [10].

Італійські науковиці М. Бьязіотті та Р. Наннуччі (M. Biasiotti, R. Nannucci) у своїй статті наголошують для того, щоб повною мірою використовувати ресурси е-демократії та е-урядування, громадяни повинні мати базовий рівень технологічної, правової та політичної грамотності. Завдяки технологічній грамотності, зокрема, вони зможуть отримати доступ до мережі для аналізу всіх джерел інформації, що містяться в телематичних мережах, завдяки правовій грамотності вони зможуть усвідомити свої права та обов'язки в суспільстві знань, і, нарешті, завдяки політичній грамотності вони зможуть взаємодіяти та вести дискусії з місцевими установами та адміністрацією. Право на цифрову грамотність як освіту впродовж життя стає фундаментальним для розвитку суспільства знань і, крім того, являє собою еволюцію основоположного права на освіту [11, с. 279].

На думку вітчизняних експертів донедавна е-демократія трактувалася як така, що передбачає залучення громадян до вирішення соціально-політичних завдань на різних рівнях – від місцевого до загальнодержавного – шляхом застосування сучасних ІТ. Цифрові технології дають можливість здійснювати демократичне представництво, регулярно проводити плебісцити, з'ясовувати позиції громадян з актуальних питань, що дає змогу суспільству бути постійно включеним у процес прийняття політичних рішень. Однак сьогодні її розуміння є значно ширшим, включає й горизонтальні зв'язки між інститутами громадянського суспільства, передбачає впровадження такого набору інструментів, як: е-доступ до публічної інформації сприяє прозорості влади; – е-петиції, е-консультації, е-голосування, е-вибори підвищують рівень політичної участі; – різноманітні е-форуми, е-дискусії, е-агітація, е-опитування як механізми залучення до обговорення суспільно актуальних питань, сприяють підвищенню політичної обізнаності та формуванню громадянської позиції [12].

Безумовно зазначену сукупність е-інструментарію та відносин щодо його реалізації

необхідно визнати одними з сучасних напрямів правового забезпечення не лише на рівні е-держави (е-країни), е-суспільства, а й на рівні е-регіону, е-громади, е-міста.

Так, наприклад, SocialBoost за підтримки Міністерства цифрової трансформації України (далі – Мінцифри) та Програми «U-LEAD з Європою» запускає акселераційну програму для громад та допоможе створити й реалізувати проекти ЦТ. Програма передбачає висвітлення тем цифрової економіки, розвитку діджитал-навичок, розбудови цифрової інфраструктури в громадах та діджиталізація публічних послуг [13].

Пріоритетними напрями та завданнями (проектами) ЦТ на період до 2023 р. були й залишаються такі сфери як [14]: – юстиція; – охорона здоров'я; – розвиток ТГ та територій; – економіка та торгівля; – фінанси; – захист довкілля та природних ресурсів; – соціальна політика; – освіта і наука; – реінтеграція; – культура та інформаційна політика; – оборона; – соціальний захист ветеранів, осіб, як мають особливі заслуги; – енергетика; – закордонні справи; – внутрішні справи; – сільське господарство; – інфраструктура; – молодь і спорт; – державне майно; – конкурентна політика; – статистика; – кіберзахист; – засади ЦТ.

Не важко помітити, що наведені пріоритетні напрями безпосередньо пов'язані із назвами суб'єктів схеми спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади КМУ через відповідних членів КМУ [15]. Тож, логічною виглядає пропозиція пов'язати ці напрями та відповідні завдання із наявним (рекомендаційним) переліком структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій [16].

Дійсно, динаміка розвитку відкритих міст наразі кардинально змінилася. Сучасні «відкриті міста», серед іншого, передбачають наявність трьох базових складових: 1) е-інструментарій – створення певної індустрії у сфері ІК-технологій; 2) е-комунікація – роз-

робка механізму взаємовідносин між владою та населенням; 3) е-компетентності – забезпечення можливості та здатності використання сучасних цифрових технологій у повсякденному міському житті.

Щодо останніх на сьогодні наявна необхідність забезпечення готовності суспільства до таких процесів, опанування ним ключових комбінацій знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері ІК- та цифрових технологій (цифрова компетентність) [17].

Політика відкритості міста може генерувати різні ініціативи приватного, державно-приватного партнерства, а також співробітництва ТГ, але зазвичай воно функціонує під егідою відповідного органу місцевого самоврядування (далі – ОМС). Органи представницької та безпосередньої форм демократії мають і мусять виступати основною рушійною силою створення та діяльності відкритого міста на засадах вигідних взаємовідносин із приватним ІТ- та е-технологічним бізнесом. Інноваційну складову відкритого міста слід сприймати, перш за все, як сервіс для ОМС, який впроваджений з метою полегшення здійснення його повноважень щодо надання державних і муніципальних послуг, а також налагодження відносин між чиновниками, бізнесом та мешканцями міста. Саме тому наявні (місцевий референдум, місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори громадян, органи самоорганізації населення, громадське обговорення, консультативне опитування) та передові (краудфандинг, краудсорсинг) форми залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування можуть стати ваговою підтримкою в розвитку та впровадженні політики відкритого міста.

Наприкінці минулого року Мінцифри презентувало «Стратегію розвитку інновацій» України до 2030 р., в якому розписані основні напрями та кроки для економічного й технологічного розвитку України у 2024–2030 рр. Для її втілення планують визначити орган,

який відповідатиме за формування політики інновацій. Також при Мінцифри мають створити Раду інновацій за участі представників держорганів, науковців, міжнародних партнерів та інших [18].

Нарешті, в процесі розвитку правового забезпечення відкритості міста і розробки його перспективних системоутворюючих напрямів пропонується враховувати пріоритети Цифрової стратегії Європейської Комісії (European Commission Digital Strategy) [19], де конкретизується шлях до Цифрового десятиліття (Europe's Digital Decade), який, в свою чергу, керується «Цифровим компасом до 2030 року» (2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade) – планом досягнення цифрової трансформації економіки та суспільства ЄС.

Зокрема йдеться про: 1) цифрові партнерські відносини; 2) пріоритет цифрової взаємодії; 3) розширення цифрових прав і можливостей; 4) цифровий суверенітет і автономію; 5) цифрову безпеку та стійкість.

При цьому в Цифровій стратегії визначені: 1) стратегічні завдання щодо сприяння: 1.1) розвитку цифрової культури; 1.2) формуванню цифрової політики ЄС; 1.3) цифровій трансформації, орієнтованій на бізнес; 1.4) забезпеченню бездоганного цифрового середовища; 1.5) підтримки екологічної, безпечної та стійкої інфраструктури; 2) корпоративні завдання щодо сприяння: 2.1) лідерству в цифровому середовищі; 2.2) ІТ корпоративному управлінню; 2.3) визначенню місця та повноважень учасників цифрової трансформації; 2.4) формуванню адекватних ресурсних можливостей; 2.5) чіткій визначеності корпоративної архітектури; 2.6) відстеженню прогресу цифровізації.

Подальша перспектива досліджень за обраною темою полягає в спробі систематизації та можливої кодифікації джерел смарт-сіті права як структурної складової Цифрового кодексу України.

Висновки. Таким чином проведений аналіз та визначення сучасних системоутворюю-

ючих напрямів правового забезпечення відкритості міст дозволили зробити наступні узагальнення.

1. Виявлено, що впровадження проєктів, пов'язаних із розвитком відкритості українських міст навіть з довоєнних часів просувається вкрай повільно та в обмежених напрямках. Інноваційний, технологічний, фінансово-економічний, науково-виробничий напрями забезпечення політики «відкритості міста» не завжди корелюють із відповідним правовим забезпеченням. Характерною особливістю даного процесу є випереджаючий розвиток відносин у сфері відкритості міст в порівнянні із законодавчою реакцією на їх врегулювання.

2. Встановлено, що сучасну нормативно-правову базу, на засадах якої розвивається політика е-демократії, е-урядування в цілому та е-міст зокрема, складають міжнародні та національні акти. Останні представлені законами України, указами Президента України, постановами та розпорядженнями уряду, наказами профільних міністерств та відомств, актами органів місцевого самоврядування. Проте програми розвитку відкритих міст недостатньо враховують галузеву системність актів законодавства, що покладені в їх основу, а також сучасні виклики, пов'язані із необхідністю постпандемічного та постмілітарного відновлення.

3. Визначено, що пандемічне та мілітарне навантаження кардинально вплинуло на динаміку розвитку е-міст, їх відкритість та правове забезпечення цього проєкту загалом. Розвиток муніципального, а так само й міського законодавства, супроводжувався прийняттям важливих законодавчих актів, спрямованих на подальше становлення інституту смарт-сити законодавства та забезпечення відкритості міст. Сучасне вітчизняне законодавство стало більш активно розвиватися не лише у стратегічно-концептуальному аспекті, а й охоплювати конкретні напрями е-діяльності та розширювати суб'єктне коло відповідних е-відносин. Ця тенденція прослідко-

ується як на державному так і на місцевому, у тому числі міському, рівнях.

4. Встановлено, що визначені урядом пріоритетні напрями цифрової трансформації безпосередньо пов'язані із назвами центральних органів виконавчої влади, тому логічною виглядає пропозиція пов'язати ці напрями та відповідні завдання із наявним (рекомендаційним) переліком структурних підрозділів місцевої влади. Наявну сукупність е-інструментарію та відносин щодо його реалізації необхідно визнати одними з сучасних напрямів правового забезпечення не лише на рівні е-держави (е-країни), е-суспільства, а й на рівні е-регіону, е-громади, е-міста. Сучасні «відкриті міста», серед іншого, передбачають наявність трьох базових складових: – е-інструментарій; – е-комунікація; – е-компетентності.

5. Аргументовано, що політика відкритості міста може генерувати різні ініціативи приватного, державно-приватного партнерства, а також співробітництва територіальних громад, за кураторства органів місцевого самоврядування. Органи представницької та безпосередньої форм демократії повинні виступати рушійною силою створення та діяльності відкритого міста на засадах вигідних взаємовідносин із приватним ІТ- та е-технологічним, інноваційним бізнесом, чиновниками та мешканцями міста. Саме тому наявні та передові (краудфандинг, краудсорсинг) форми залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування можуть стати вагомими підтримкою в розвитку та впровадженні політики відкритого міста.

6. Запропоновано в процесі розвитку правового забезпечення відкритості міста і розробки його перспективних системоутворюючих напрямів враховувати пріоритети Цифрової стратегії Європейської Комісії (European Commission Digital Strategy), де конкретизується шлях до Цифрового десятиліття (Europe's Digital Decade), який, в свою чергу, керується «Цифровим компасом до 2030 року» (2030 Digital Compass: the

European way for the Digital Decade). Планом досягнення цифрової трансформації економіки та суспільства ЄС визначені основні її напрями: – цифрові партнерські відносини; –

пріоритет цифрової взаємодії; – розширення цифрових прав і можливостей; – цифровий суверенітет і автономія; – цифрова безпека та стійкість.

Анотація

У статті на основі проведеного аналізу та визначення сучасних системоутворюючих напрямів правового забезпечення відкритості міст. Виявлено, що його характерною особливістю є випереджаючий розвиток відносин у сфері відкритості міст в порівнянні із законодавчою реакцією на їх врегулювання. Встановлено, що сучасну нормативно-правову базу, на засадах якої розвивається політика е-демократії, е-урядування в цілому та е-міст зокрема, складають міжнародні та національні акти. Сучасне вітчизняне законодавство стало більш активно розвиватися не лише у стратегічно-концептуальному аспекті, а й охоплювати конкретні напрями е-діяльності та розширювати суб'єктне коло відповідних е-відносин. Ця тенденція прослідковується як на державному так і на місцевому, у тому числі міському, рівнях. Встановлено, що визначені урядом пріоритетні напрями цифрової трансформації безпосередньо пов'язані із назвами центральних органів виконавчої влади, тому логічно виглядає пропозиція пов'язати ці напрями та відповідні завдання із наявним (рекомендаційним) переліком структурних підрозділів місцевої влади. Сучасні «відкриті міста», серед іншого, передбачають наявність трьох базових складових: – е-інструментарій; – е-комунікація; – е-компетентності. Аргументовано, що політика відкритості міста може генерувати різні ініціативи приватного, державно-приватного партнерства, а також співробітництва громад, за лідерства органів місцевого самоврядування. Органи представницької та безпосередньої форм демократії повинні виступати рушійною силою створення та діяльності відкритого міста на засадах вигідних взаємовідносин із приватним ІТ- та е-технологічним, інноваційним бізнесом, чиновниками та мешканцями міста. Запропоновано в процесі розвитку правового забезпечення відкритості міста і розробки його перспективних системоутворюючих напрямів враховувати пріоритети Цифрової стратегії Європейської Комісії (European Commission Digital Strategy), де конкретизується шлях до Цифрового десятиліття (Europe's Digital Decade), який, в свою чергу, керується «Цифровим компасом до 2030 року» (2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade).

Ключові слова: правове забезпечення, відкрите місто, розумне місто, цифровізація, е-урядування, е-демократія.

Kirin R.S. Modern system-forming directions of legal support for city openness

Summary

The article is based on the analysis and identification of the current system-forming directions of legal support for openness of cities. It is found that its characteristic feature is the outstripping development of relations in the field of openness of cities compared to the legislative response to their regulation. The author establishes that the current regulatory framework on the basis of which the policy of e-democracy, e-government in general and e-cities in particular is developed is composed of international and national acts. Modern domestic legislation has begun to develop more actively not only in the strategic and conceptual aspect, but also to cover specific areas of e-activities and expand the subject circle of relevant e-relations. This trend can be observed both at the state and local, including city, levels. It has been established that the priority areas of digital transformation identified by the government are directly related to the names of central executive authorities, so it seems logical to link these areas and the corresponding tasks to the existing (recommendatory) list of structural units

of local authorities. Modern "open cities," among other things, include three basic components: – e-tools; – e-communication; – e-competencies. It is argued that the city's openness policy can generate various initiatives of private, public-private partnerships, as well as community cooperation, with the leadership of local governments. Bodies of representative and direct forms of democracy should be the driving force behind the creation and operation of an open city based on beneficial relationships with private IT and e-technology, innovative businesses, officials and city residents. The author suggests that in the process of developing the legal framework for the city's openness and developing its promising systemic areas, the priorities of the European Commission Digital Strategy should be taken into account, which specifies the path to Europe's Digital Decade, which, in turn, is guided by the 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade.

Key words: legal support, open city, smart city, digitalization, e-government, e-democracy.

Список використаних джерел:

1. Відкрите місто. URL: <https://oldegap.eef.org.ua/projects/vidkryte-misto/>
2. Реєстр заявок «Відкрите місто». URL: <https://data.gov.ua/dataset/reiestr-zayavok-vidkrite-misto>
3. Про затвердження Міської програми «Електронне відкрите місто» м. Одеси на 2015 – 2018 роки : рішення Одеської міської ради від 16.04.2015 р. № 6508-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD150116>
4. Edouard Geffray and Jean-Bernard Auby (2017). The political and legal consequences of smart cities. *Field Actions Science Reports. Smart Cities at the Crossroads. Special Issue 16*, p. 11-15.
5. Жилінська Л.О. Пріоритетні напрями щодо заходів з відновлення та розвитку України у сфері впровадження політики «відкритості міста». *Modern engineering and innovative technologies. 2022. Вип. 22. Ч. 2. С. 21-24.* DOI: <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2022-22-02-030>
6. Роман Кірін, Володимир Шеховцов. «Відкрите місто»: поняття та правові засади. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences, 2022, № 2. С. 96-103.* DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-16>
7. Роман Кірін, Володимир Шеховцов. Актуальні проблеми регулювання процесів і відносин у сфері відкритості міст: термінологія, інструменти, цифровізація. *Knowledge, Education, Law, Management. 2022, № 6 (50). С. 190-200.* DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.6.30>
8. Про затвердження Комплексної міської цільової програми «Електронна столиця» на 2019 – 2023 роки : рішення Київської міської ради від 18 грудня 2018 р. № 461/6512. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MR182319>
9. Про затвердження Комплексної міської цільової програми «Цифровий Київ» на 2024 – 2025 роки : рішення Київської міської ради від 7 грудня 2023 р. № 7516/7557. <https://ips.ligazakon.net/document/MR231509>
10. What is City Legislation? (31.08.2023). URL: <https://www.tomorrow.city/what-is-smart-city-legislation/>
11. Biasiotti, M.A., Nannucci, R. (2004). Learning to Become an E-citizen: The European and Italian Policies. In: Wimmer, M.A. (eds) *Knowledge Management in Electronic Government. KMGov 2004. Lecture Notes in Computer Science, vol. 3035.* pp. 269–280. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-540-24683-1_27
12. Светлана Топалова, Максим Фоломеев. Е-выбори та е-голосування: потенційні переваги та виклики (24.04.2020). URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/456060_evibori_egolosuvannya.html
13. Більше нових проєктів та інновацій: акселераційна програма цифровізації громад від Мінцифри, Програми «U-LEAD з Європою» та SocialBoost. (31.01.2023). URL: <https://www.>

kmu.gov.ua/news/bilshe-novykh-proektiv-ta-innovatsii-akseleratsiina-prohrama-tsyfrovizatsii-hromad-vid-mintsyfry-prohramy-u-lead-z-ievropoiu-ta-socialboost

14. Деякі питання цифрової трансформації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text>
15. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2019 р. № 879). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text>
16. Про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій : постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 606 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2020 р. № 1336). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2012-%D0%BF#Text>
17. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. Офіційний вісник України. 2021. № 21, ст. 955.
18. Марія Молодковець. Мінцифри представило Стратегію розвитку інновацій України – про що в ній ідеться (15.12.2023). URL: <https://ain.ua/2023/12/15/minczyfry-predstavlylo-strategiyu-rozvytku-innovaczij-ukrayiny/>
19. Communication to the Commission on 30 June 2022. European Commission digital strategy. Next generation digital Commission. Brussels, C(2022) 4388 final. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2022-06/c_2022_4388_1_en_act.pdf

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.07>

Короєд С.О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

Криховецький І.З.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

МІСЦЕ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У ВСТАНОВЛЕННІ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙНИХ НОРМ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРАВОВУ КУЛЬТУРУ ОСОБИ

Вступ. У сучасному світі, де ставлення до закону, права та правопорядку стають ключовими факторами у формуванні стабільного та розвинутого суспільства, важливо розуміти роль правової культури у цьому процесі. Ця роль виявляється через вплив правової політики держави, яка встановлює заохочувальні та рекомендаційні норми, спрямовані на формування правових цінностей та норм поведінки громадян.

Дослідження місця правової політики у встановленні заохочувальних та рекомендаційних норм та їх впливу на правову культуру особи є актуальним з двох причин. По-перше, воно допоможе зрозуміти, які механізми використовуються для стимулювання відповідної правової поведінки громадян. По-друге, воно дозволить оцінити ефективність і результативність застосування таких норм у формуванні правової свідомості та відповідальності особи перед законом. Таким чином, дослідження цього питання має важливе значення для подальшого розвитку правової науки та практики.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження в галузі цієї теми залишаються незавершеними, і можливості для подальших досліджень є значною мірою розширеними. Вчені провели аналіз різноманітних фено-

менів і явищ, що стосуються даної теми, серед них варто відзначити таких науковців: Железняк Н. А., Калюжний Р.А., Лапка О.Я., Пікуля Т.О., Скакун О. Ф., Кравчук М. В., Буткевич В. Г., Шалінська І.В., Шай Р.Я., Попадинець Г. О., Сидоренко О.О., Кухарчук А.В., Ткаченко О.Р. та інші.

Постановка завдання. Основним завданням даної статті є дослідження ролі правової політики держави у встановленні заохочувальних та рекомендаційних норм і їх впливу на правову культуру особи. Аналіз включає розгляд механізмів створення та впровадження цих норм, а також їхню ефективність у формуванні правових цінностей та норм поведінки.

Результати дослідження. Правова політика, заохочувальні та рекомендаційні норми є важливими аспектами в сучасній правовій системі, впливаючи на формування законодавства, його виконання та сприйняття громадянами. Розглянемо ці поняття та їх роль в правовій системі у контексті сучасного правового середовища.

Правова політика є стратегічним напрямком управління державою, спрямованим на створення, реалізацію та модифікацію правових норм та інститутів. Це комплекс заходів, спрямованих на досягнення певних правових

цілей, таких як забезпечення прав людини, забезпечення правопорядку, розвиток економіки тощо. Правова політика може включати у себе законодавчі ініціативи, програми дій, регулювання, а також підтримку правозахисних механізмів.

Зміст правової політики включає в себе велику кількість компонентів: стратегію законодавства, принципи правового регулювання, конституційне будівництво, здійснення державно-правової реформи, захист прав людини, вдосконалення виборчого права, основних засад суспільного та конституційного ладу, зміцнення законності, правопорядку, дисципліни і багато чого іншого. Можна говорити й про деякі інші різновиди (або напрямки) правової політики, наприклад, кримінальний, виправний (виконавчий), наглядовий, законотворчий тощо [1].

Заохочення в правовому контексті може бути відображене у різних частинах норми права. Гіпотеза – це частина норми, в якій визначаються умови, за яких діє правило поведінки визначене в її диспозиції. Саме у ній вказуються умови (факти) за наявності яких набуває чинності правило поведінки. Юридичні факти можуть виконати функцію «попереднього» стимулятора, що особливо помітно тоді, коли правовим наслідком є надання певного блага – житла, пенсії, умовнодostroкового звільнення від покарання і та ін. Саме на рівні гіпотези здійснюється мотивація активної правомірної поведінки суб'єкта. Визначення умов за яких особа може отримати певний вид стимулу спонукає суб'єкта до дій, направляє його дії в необхідне русло [2, с. 22].

Диспозиція – це правило поведінки, що містить вказівку на можливість або обов'язок вчинити якісь дії або утриматись від них, тобто викладення припису. Змістом диспозиції може бути: надання права діяти певним чином; покладення обов'язку діяти певним чином або утриматись від певної поведінки; надання можливості (правомочності) самостійно визначати спосіб (характер) своєї поведінки, тобто визначати зміст своїх правовідно-

син повністю або частково в межах загальних принципів права і вимог законності. У диспозиції норми-стимулу акцентується увага на наданні права досягти бажаного результату. Суб'єкту надається право на вибір варіанту його поведінки. Разом з тим, в диспозиції визначаються обов'язки учасників відповідних правових відносин. Крім того, стимулом на рівні диспозиції можуть бути суб'єктивні права, законні інтереси, правові пільги, привілеї, імунітети, надбавки, доплати, компенсації, рекомендації тощо [2, с. 22].

Третім структурним елементом норми права є санкція – це частина правової норми, що закріплює юридичні наслідки, які виникають внаслідок порушення правила, зафіксованого в диспозиції, або умов, визначених у гіпотезі. Мета санкцій – створити ті чи інші несприятливі наслідки для правопорушника або заохочувальні наслідки для суб'єктів, що виконують владний припис. Як зазначає Л. Фрідмен «слово «санкція» передбачає децю більше ніж покарання. Воно включає також і заохочення. Позитивна сторона санкцій (заохочення, стимулювання) менш широко відома, тому, що література лякає кримінальною стороною... Але стимулювання є важливою складовою частиною правової системи» [2, с. 22].

Так, заохочувальні санкції в правовій політиці використовуються з метою стимулювання соціально активної поведінки, дотримання законів та норм права. Ці санкції можуть бути спрямовані на посилення дотримання правил, підтримку законності та правопорядку у суспільстві.

Наприклад, у сфері податкової політики заохочувальні санкції можуть включати податкові пільги або зниження податкового тягаря для підприємств, які дотримуються податкового законодавства.

У сфері правопорядку заохочувальні санкції можуть включати надання привілеїв або пільг для осіб, які активно співпрацюють з правоохоронними органами, сприяють виявленню злочинів та їх запобіганню.

Головна мета заохочувальних санкцій полягає в тому, щоб сприяти формуванню позитивних соціальних практик, підвищенню рівня відповідальності та свідомості громадян щодо виконання правил і законів, а також зменшенню кількості порушень і конфліктів у суспільстві. Таким чином, заохочувальні санкції є важливим інструментом в системі державного управління, спрямованим на досягнення більшого ступеня відповідності до правових норм і встановлення стабільності та порядку в суспільстві.

Наступне, що ми розглянемо, це поняття рекомендаційної норми. Рекомендаційні норми, – це ті, що встановлюють варіанти бажаної з погляду держави поведінки суб'єктів [3]. Тобто, рекомендаційні норми не мають прямого юридичного обов'язку, але вони містять поради, рекомендації чи рекомендаційні документи, які можуть бути використані для орієнтування суб'єктів правовідносин у певних ситуаціях. Хоча вони не є обов'язковими для виконання, вони можуть мати значний вплив на рішення суб'єктів.

До прикладу, В. В. Мицик і Малкольм Н. Шоу розглядають акти «м'якого права» як сукупність неправових, рекомендаційних норм, які виступають у ролі «передправа». Це означає, що ці акти розробляють нові положення та пропонують їх, і ці положення можуть в подальшому стати складовою частиною правових норм, зокрема міжнародних договорів [5, с. 182; 6, с. 110-111; 7].

Ця точка зору вказує на те, що «м'яке право» не є самостійним правом, але представляє собою нормативні акти, які мають рекомендаційний характер. Ці акти можуть включати в себе різноманітні документи, такі як кодекси поведінки, стандарти або угоди, які надають рекомендації щодо певних аспектів поведінки або діяльності, але не мають прямого правового зобов'язання.

Даний підхід відображає важливість «м'якого права» як засобу формування та розвитку правової системи, а також можливості впливу на створення нових правових норм

через включення їх в міжнародні договори або інші правові акти.

Як бачимо, усі акти, які містять норми-рекомендації, загальні принципи та цілі, не встановлюючи при цьому конкретних зобов'язань, можна віднести до актів «м'якого права» у європейській системі права. У контексті європейської системи права акти «м'якого права» можуть мати різні значення і функції: необов'язкова допомога при інтерпретації: цей варіант передбачає, що європейські та національні установи мають можливість самостійно вирішувати, чи варто використовувати акти «м'якого права» при тлумаченні правових норм; обов'язкова допомога при інтерпретації. В цьому випадку країни-учасниці європейської спільноти зобов'язані враховувати акти «м'якого права» при розробці та застосуванні правових норм; забезпечення послідовної інтерпретації: тут країни-учасниці мають обов'язок поступово приводити свої національні закони та політику у відповідність із рекомендаціями та думками, висловленими міжнародними установами.

Тому, можемо говорити про зв'язок між правовою політикою і нормами «м'якого права», адже, правова політика може включати в себе прийняття таких «м'яких» норм як складову стратегії досягнення правових цілей. Наприклад, держава може прийняти рекомендаційний документ або декларацію, яка відображає певну правову позицію чи ставлення до певних правових питань. Ці документи можуть бути використані як орієнтир для розробки правових стратегій або для зміни правового середовища.

Отож, правова політика відіграє ключову роль у формуванні заохочувальних та рекомендаційних норм, визначаючи стратегічні напрямки дії та способи стимулювання певної поведінки чи діяльності. Однією з головних функцій правової політики є створення стимулів для дотримання правових норм та сприяння розвитку суспільства у відповідності з юридичними принципами.

У процесі розробки та впровадження правової політики держава визначає, які конкретні заходи заохочення та рекомендацій будуть використані для досягнення своїх цілей. Це можуть бути фінансові стимули, податкові пільги, субсидії, премії, або ж рекомендації щодо оптимальних дій у певних ситуаціях.

Правова політика також впливає на формування заохочувальних та рекомендаційних норм шляхом встановлення відповідних правових механізмів та інструментів. Наприклад, шляхом прийняття спеціальних законодавчих актів або регуляторних актів, які передбачають заохочення до певних дій чи рекомендацій для підтримки виконання законів та нормативних актів.

Що стосується, впливу заохочувальних та рекомендаційних норм на формування правової культури, вважаємо зазначити наступне.

Правова культура виступає як ключовий фактор для досягнення правового прогресу та інтеграції України в європейській і світовий правовий простір. Правова культура включає загальнолюдські (універсальні) та національні цінності, що формують підґрунтя для реалізації правових принципів та ідеалів [8, с. 143].

Заохочення та рекомендаційні норми можуть сприяти формуванню такої правової культури. Наприклад, система заохочень може стимулювати громадян до дотримання законів та норм права, що в свою чергу сприяє зростанню рівня правової свідомості і відповідальності.

Рекомендації, які спрямовані на підвищення правової культури населення, можуть включати освітні програми, проведення інформаційних кампаній та заходів з популяризації правових знань. Ці заходи допомагають громадянам краще розуміти їх права та обов'язки в рамках правової системи, що відображається на їхній поведінці та сприйнятті законів.

Г. Попадинець розглядає правову культуру як свосередний феномен, що відображає форми відтворення національних правових

інститутів та збагачення їхніх цінностей за рахунок запозичення правових цінностей інших націй. Зазначається, що основні функції правової культури полягають у збереженні духовних цінностей у галузі права, їх засвоєнні майбутніми поколіннями та постійному підвищенні рівня правової свідомості населення [9].

Співставляючи це з рекомендаційними та заохочувальними нормами, можна зазначити, що такі норми можуть впливати на формування та збереження правової культури шляхом стимулювання правомірної поведінки особи та поширення правової свідомості. Наприклад, рекомендації щодо дотримання законів та надання заохочень для виконання правових норм можуть сприяти у впровадженні принципів правової поведінки та системи правових цінностей у суспільстві. Такий вплив сприяє формуванню єдності і взаємодії правових інститутів та організацій, що є важливою складовою правової культури.

Також, дослідник зазначає, що ефективність роботи правозастосовних органів, зокрема правоохоронних, є одним із важливих елементів високого рівня правової культури суспільства [9]. Це співвідноситься з рекомендаційними та заохочувальними нормами, які можуть стимулювати правоохоронні органи до більш ефективної роботи шляхом надання заохочень за досягнення певних результатів, виконання правових норм та рекомендацій.

Наприклад, заохочення може полягати у встановленні премій або інших видів винагород за успішне розкриття злочинів, запобігання правопорушенням та забезпечення громадської безпеки. Такі заходи можуть підвищити мотивацію правоохоронців до виконання своїх обов'язків та підвищити ефективність їхньої діяльності. Такий підхід сприяє формуванню та збереженню високого рівня правової культури в суспільстві через покращення роботи важливих правозастосовних органів.

Правова культура виконує ряд важливих функцій у суспільстві. Перша з них – пізна-

вальна – полягає в освоєнні і розумінні правової спадщини минулих епох і сучасних досягнень вітчизняного та зарубіжного права, що має глибокі зв'язки з формуванням правової держави і розвитком громадянського суспільства. Регулятивна функція спрямована на стабілізацію та ефективне функціонування суспільства за допомогою встановлення стандартів суспільно корисної поведінки для індивідуумів і соціальних груп. Нормативно-ціннісна функція гарантує відповідність правової поведінки природним і законодавчим стандартам. Комунікативна функція сприяє узгодженню інтересів різних груп, а також сприяє соціальному злиттю. Прогностична функція виражається у здатності передбачати майбутні напрями розвитку правової системи, правотворчості, юридичної практики та соціально-правової активності громадян [10, с. 63].

Тому, можемо говорити, що заохочувальні і рекомендаційні норми мають важливий вплив на різні аспекти правової культури, доповнюючи і підсилюючи різноманітні функції, які вона виконує в суспільстві.

Заохочувальні норми можуть спонукати громадян до вивчення правової спадщини та сучасних досягнень права, якщо вони передбачають стимули для навчання або дотримання правових норм. Рекомендаційні норми можуть надавати конкретні поради та рекомендації щодо самостійного вивчення права, сприяючи пізнавальній активності громадян (пізнавальна функція).

Заохочувальні норми можуть встановлювати стимули для дотримання стандартів суспільно корисної поведінки, підсилюючи регульовальну дієвість правової культури. Рекомендаційні норми можуть містити поради щодо того, як дотримуватися стандартів поведінки, що сприяє ефективному функціонуванню суспільства (регулятивна функція).

Заохочувальні норми можуть сприяти узгодженню поведінки з прийнятими нормами позитивного права через надання стиму-

лів для відповідної дії. Рекомендаційні норми можуть вказувати на цінності, які слід дотримуватися в правовому відношенні, сприяючи формуванню правової свідомості (нормативно-ціннісна функція).

Заохочувальні норми можуть стимулювати взаємодію між різними соціальними групами, якщо вони спрямовані на сприяння співпраці та взаєморозумінню. Рекомендаційні норми можуть сприяти побудові діалогу між різними сторонами суспільства щодо правових питань (комунікативна функція).

Заохочувальні норми можуть передбачати майбутні напрями розвитку правової системи, надаючи стимули для певних видів діяльності. Рекомендаційні норми можуть містити прогностичні поради щодо того, як взаємодіяти з майбутніми правовими змінами чи викликами (прогностична функція).

Висновки. Узагальнюючи основні висновки щодо використання заохочувальних та рекомендаційних норм для підвищення правової культури, можна відзначити, що ці інструменти виявляються дуже потужними у формуванні правової свідомості та усвідомлення громадянами їх прав та обов'язків.

Дослідження у цьому напрямку ще далеко не завершені, і перспективи подальших досліджень надзвичайно широкі. Потрібно більше вивчити вплив заохочувальних та рекомендаційних норм на різні соціокультурні та економічні контексти, а також їхню роль у створенні сприятливого середовища для розвитку правової культури в різних країнах та громадських групах.

Для подальших досліджень важливо розглядати ефективність заохочувальних механізмів в різних сегментах суспільства, а також їхній вплив на рівень дотримання правопорядку, прийняття законів та усвідомлення громадянами їхніх прав. Додатково, вивчення ефективних методів застосування цих норм у сучасній правовій системі може відкрити нові можливості для розвитку правової культури та покращення правопорядку.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню ролі правової політики держави у формуванні та встановленні заохочувальних та рекомендаційних норм. Автори аналізують механізми створення та впровадження цих норм і їхній вплив на правову культуру особи. Стаття також досліджує, як ці норми впливають на становлення та розвиток правової свідомості та відповідальності громадян. В науковій статті розглядається роль правової політики держави у встановленні заохочувальних та рекомендаційних норм і їх вплив на правову культуру особи. Автори досліджують, як правова політика визначає механізми стимулювання дотримання правових норм та сприяє формуванню відповідальної поведінки громадян. Стаття зосереджується на аналізі конкретних заходів та програм, що розробляються державними органами з метою стимулювання виконання законодавства. Особлива увага приділяється розгляду заохочувальних та рекомендаційних норм як інструментів формування правової культури на рівні окремих осіб. Стаття використовує різноманітні теоретичні та емпіричні підходи для вивчення взаємозв'язку між правовою політикою, заохочувальними механізмами та правовою культурою особи. Вона розглядає ефективність різних підходів та нормативно-правових актів у цій сфері, а також їхній вплив на поведінку та усвідомлення правових норм громадянами. Автори надають практичні рекомендації щодо покращення заохочувальних механізмів та розробки ефективної правової політики, спрямованої на підвищення рівня правової культури серед населення. Висновки та пропозиції, запропоновані в цій статті, можуть бути корисними для урядових структур, дослідників та практиків у сфері правознавства та політики. Результати дослідження можуть бути також корисними для розробки та вдосконалення правової політики держави з метою підвищення рівня правової культури в суспільстві.

Ключові слова: правова політика, правова культура, стимул, заохочення, рекомендація, норма права, держава, функції правової політики, гіпотеза, диспозиція, санкція, «м'яке право».

Koroied S.O., Krykhovetskyi I.Z. The place of the state legal policy in establishing incentive and recommendation norms and their impact on the legal culture of an individual

Summary

The article is devoted to the study of the role of the legal policy of the state in the formation and establishment of encouraging and recommendatory norms. The authors analyze the mechanisms of creation and implementation of these norms and their impact on the legal culture of a person. The article also examines how these norms influence the formation and development of legal awareness and responsibility of citizens. The scientific article examines the role of the legal policy of the state in establishing encouraging and recommendatory norms and their influence on the legal culture of the individual. The authors investigate how legal policy determines the mechanisms for stimulating compliance with legal norms and contributes to the formation of responsible behavior of citizens. The article focuses on the analysis of specific measures and programs developed by state bodies in order to stimulate the implementation of legislation. Special attention is paid to consideration of encouraging and recommendatory norms as tools of formation of legal culture at the level of individuals. The article uses a variety of theoretical and empirical approaches to study the relationship between legal policy, incentive mechanisms, and the legal culture of an individual. It examines the effectiveness of various approaches and legal acts in this area, as well as their impact on the behavior and awareness of legal norms by citizens. The authors provide practical recommendations for improving incentive mechanisms and developing an effective legal policy aimed at increasing the level of legal culture among the population. The conclusions and suggestions offered in this article can be useful for government agencies, researchers and practitioners in the field of legal and policy. The results of the

research may also be useful for the development and improvement of the legal policy of the state in order to increase the level of legal culture in society.

Key words: legal policy, legal culture, stimulus, encouragement, recommendation, rule of law, state, functions of legal policy, hypothesis, disposition, sanction, "soft law".

Список використаних джерел:

1. Железняк Н. А. Поняття державної правової політики та її загальна характеристика. Наукові записки. Том 21. Юридичні науки. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams>.
2. Калюжний Р.А., Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання. К. : «МП Леся», 2013. 204 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 656 с. . URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>.
4. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / М. В. Кравчук. Тернопіль: Картбланш, 2002. 247 с.
5. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії / В. Г.Буткевич., В. В.Мицик, В. В.Задорожній. К.: Либідь, 2002. 608 с.
6. Shaw M. International Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 1288 p.
7. Шалінська І.В. Акти «м'якого права»: поняття та значення у міжнародному правопорядку. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39605/17-Shalinska.pdf?sequence=1>.
8. Шай Р. Я. Вплив правової культури на формування та розвиток правового суспільства в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 4 (28). С. 142–147.
9. Попадинець Г. О. Правова культура як важливий елемент правової системи України. Національний університет «Львівська політехніка». URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/225.pdf>.
10. Сидоренко О.О., Кухарчук А.В., Ткаченко О.Р. Правова культура: поняття, склад та її стан в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4, 2021. С. 62–64.

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.08>

Дутка В.В.

кандидат юридичних наук,

суддя

Господарський суд Чернівецької області

СУДОВІ ВИТРАТИ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Постановка проблеми. Звернення до господарського суду завжди тягне за собою не лише витрати часу та ризики втрати хороших ділових відносин між сторонами конфлікту, але неминуче має своїм наслідком також і понесення учасниками такої справи судових витрат. При чому це стосується як особи, яка ініціювала процес (позивача у позовному провадженні, боржника чи ініціюючого кредитора у справі про банкрутство), так і осіб, які були вимушені стати учасниками справи в якості відповідача, третьої особи у позовному провадженні, кредитора у справі про банкрутство тощо. Проте, якщо у позовному провадженні питання про склад судових витрат та правила їх відшкодування є достатньо урегульованим, то у законодавстві про банкрутство цьому питанню майже не приділено уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання, що виникають у теорії та практиці розгляду справ про банкрутство, у різні часи були предметом дослідження таких вчених, як: О. Беляневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирської, І. Вечірка, Л. Грабован, М. Гурина, В. Джуня, С. Жукова, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузи, В. Радзивілюк та інших. Разом з тим, недостатньо дослідженим залишається питання судових витрат у справі про банкрутство, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є розкриття сутності та складу судових витрат у справі про банкрутство, дослідження актуальних питань, що виникають у зв'язку з судовими витратами у справі про банкрутство, аналіз судової прак-

тики, що пов'язана із відшкодуванням судових витрат у справі про банкрутство.

Результати дослідження. Участь суб'єктів господарювання у господарському процесі пов'язана з несенням судових витрат, що є однією із основних і економічно значущих передумов доступу до господарського правосуддя та реалізації окремих процесуальних прав [1, с. 5]. Участь фізичних та юридичних осіб у справі про банкрутство (неплатоспроможність) – це завжди чималі витрати, які можуть бути понесені як на сплату судового збору, так і на правничу допомогу тощо. Це обумовлено декількома чинниками.

По-перше, ставки судового збору у господарському процесі загалом і у справі про банкрутство зокрема є досить високими у порівнянні з іншими категоріями справ. Так, до прикладу, у 2024 році за звернення до суду з позовом немайнового характеру у порядку цивільного судочинства фізична особа повинна заплатити 1211,20 грн., юридична особа та фізична особа – підприємець – 3028 грн., за справи у справах окремого провадження – 605,60 грн. У справі ж про банкрутство за подання кредитором заяви з грошовими вимогами до боржника у 2024 році слід заплатити 6056 грн., а за звернення кредитора із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство щодо боржника – 30280 грн. По-друге, витрати на адвоката у справі про банкрутство також можуть бути чималими, що обумовлено складністю даної категорії справ, необхідністю наявності у адвоката відповідної спеціалізації, а також тривалістю розгляду таких справ.

Одночасно, у межах справи про банкрутство розглядаються інші справи, пов'язані з діяльністю банкрута (визнання недійсними угод боржника) і в яких існує спір про право [2, с. 42]. І у такому випадку за подання кожної заяви (позову) у справі про банкрутство заявникам також доводиться сплачувати судовий збір. Крім того, за кожну апеляційну та касаційну скаргу передбачено ставки судового збору, які є ще вищими, аніж ті, що передбачені для суду першої інстанції.

Що стосується судових витрат загалом, то на думку А. Шпомера та Н. Костюченко, судові витрати представляють собою грошові кошти, які витрачаються на покриття витрат, пов'язаних із розглядом та вирішенням справ у господарському судочинстві та покладаються на різних суб'єктів, включаючи сторони справи, третіх осіб з самостійними вимогами, задля відшкодування їх державі [3, с. 28].

Відповідно до ст. 123 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України):

«Судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом. До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- 4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду» [4].

Судовий збір у справах про банкрутство, як уже зазначалося раніше, може бути досить великим – за звернення кредитора із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство щодо боржника у 2024 році слід сплатити 30280 грн. М. Вербіцька та О. Росоляк переконані, що ставки судового

збору мають бути раціональними, економічно обґрунтованими, а розподіл судових витрат між сторонами – справедливим. Крім того, продовжують вчені, у кожній конкретній господарській справі суд повинен персоніфіковано підходити до оплати судових витрат і за наявності відповідних обставин, аргументовано розстрочувати сплату або навіть зменшувати розмір судового збору [5, с. 136]. Разом з тим, специфіка, довготривалість та ресурсозатратність справи про банкрутство вимагають сплати судового збору, який би покрив всі витрати держави на розгляд справи про банкрутство, який може тривати не один-два роки, а іноді і сягати більше десяти років.

Цікаво, що відповідно до Закону України «Про судовий збір» за подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство судовий збір справляється тільки за подання такої заяви кредитором. Якщо ж справу ініціює сам боржник, то судовий збір йому сплачувати не потрібно.

М. Заріцький та Н. Галушка вказують, що сплата витрат покладається на, умовно кажучи, несумлінну сторону, тобто позивача, який звертається до суду з необґрунтованими вимогами, або відповідача, який добровільно не виконує своїх обов'язків перед другою стороною, що й призвело до появи справи у суді [6, с. 55]. У справі про банкрутство сплечений судовий збір за відкриття провадження у справі про банкрутство відшкодовується боржником ініціюючому кредитору у повному обсязі до задоволення вимог інших кредиторів, тому в загальному також можна сказати, що сплата витрат щодо судового збору покладається на несумлінну сторону – боржника, який не платить по рахунках.

Як справедливо відзначається у науковій літературі, завдяки тому, що в провадженні у справах про банкрутство діють не лише загальні норми ГПК України, а й спеціальні норми Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), а також враховуючи концентрацію у межах справи про банкрутство всіх спорів, стороною яких є боржник, про-

вадження у справах про банкрутство цілком обґрунтовано називають «процес у процесі», адже тут діють свої «правила гри» [7, с. 30].

Відповідно до ч. 2 ст. 133 КУзПБ: «Витрати, пов'язані з провадженням у справі про неплатоспроможність (витрати на оплату судового збору, сплату винагороди і відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним своїх повноважень, оплату послуг спеціалістів для проведення оцінки майнових об'єктів, що підлягають продажу), відшкодовуються у повному обсязі до задоволення вимог кредиторів» [8]. Таким чином, КУзПБ оперує поняттям «витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство» та включає до них:

- витрати на оплату судового збору;
- витрати на сплату винагороди і відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним своїх повноважень;
- витрати на оплату послуг спеціалістів для проведення оцінки майнових об'єктів, що підлягають продажу.

Отже, питання судових витрат у справі про банкрутство регулюється як ГПК України, так і КУзПБ, і в останньому детально врегульовано питання оплати роботи арбітражного керуючого. Винагорода та витрати арбітражного керуючого є специфічними судовими витратами, які притаманні виключно для провадження у справі про банкрутство.

Р. Міліціанов з приводу винагороди арбітражного керуючого вказує, що належний розмір оплати праці арбітражного керуючого у справі про банкрутство також має забезпечити ефективне виконання покладених на нього обов'язків, що надасть можливість відновити платоспроможність боржника або максимально зменшити майнові втрати кредиторів у випадку ліквідації підприємства [9, с. 56].

А. Бутирський та Л. Ніколенко вказують, що під забезпеченням отримання винагороди варто розуміти не лише сплату винагороди кредиторами, але й створення умов для отримання коштів з інших джерел. Якщо ж кредитори не налаштовані забезпечувати отримання винагороди арбітражним керуючим, тоді взагалі не варто починати процедуру банкрутства [10, с. 28]. Н. Тищенко відзначає, що вчасна винагорода є одним з найважливіших стимулів, за допомогою якого можна спонукати арбітражного керуючого докласти більше зусиль та бути проактивним, що, безумовно, впливатиме на успішність справ банкрута. Невчасна виплата заробітної плати негативно впливає на ставлення людини до роботи та повноту віддачі справі [11].

Авансування винагороди арбітражного керуючого також здійснюється у чималому розмірі, проте ініціаторам справи про банкрутство доводиться йти на такі витрати, оскільки часто іншого виходу, окрім як відкрити провадження у справі про банкрутство щодо боржника, який не розраховується з кредитором, не залишається.

У господарському процесі загалом, як вказується у науковій літературі, велике значення має не лише якість нормативно-правової бази, що регулює господарські правовідносини, а й наявність дієвої системи судів, які б оперативно вирішували спори, що виникають у процесі господарської діяльності [12, с. 2]. Що стосується справ про банкрутство, то дуже часто саме на господарські суди покладається роль здійснювати тлумачення права у випадках недостатньої урегульованості того чи іншого питання нормами права. Інститут судових витрат у справі про банкрутство – яскраве тому підтвердження. Адже за відсутності у КУзПБ достатньої кількості положень про судові витрати у справі про банкрутство, судам доводиться у своїй практиці застосовувати норми ГПК України таким чином, щоб це не суперечило КУзПБ та загальній спрямованості законодавства про банкрутство у цілому.

Так, наприклад, на практиці виникає чимало запитань та суперечок щодо можливості відшкодування витрат на правничу допомогу у справі про банкрутство.

Так, судова палата для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у постанові від 22 вересня 2021 року у справі № 5071/2833/2012, зважаючи на відсутність в процесуальному законі положень щодо покладення витрат, пов'язаних з розглядом справи про банкрутство, на іншу ніж сторони у справі особу, дійшов висновку про відсутність правових підстав вважати, що суд може покласти витрати, пов'язані з розглядом цієї справи одного учасника у справі про банкрутство (Н.) на іншого учасника у справі про банкрутство (Фонд державного майна України), статус якого відповідно до положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» не може бути визначений як сторона у справі № 5017/2833/2012 про банкрутство ДП «О.» [13].

Цікаво, що з приводу наведеної постанови одразу двоє суддів висловили окремі думки – В. Білоус та О. Банасько. Так, О. Банасько, не погоджуючи із думкою своїх колег, зазначив, що застосування викладеного в ухвалі від 22 вересня 2021 року у цій справі судовою палатою для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду підходу до розподілу судових витрат фактично позбавляє учасника справи, який не є її стороною, права на відшкодування судових витрат за рахунок тієї особи, яка спричинила їх понесення, що нівелює як компенсаційну, так і виховну функції інституту судових витрат, порушує засади справедливості, розумності, рівності учасників справи тощо. До того ж запровадження такого підходу створює ситуацію, за якої право на

отримання професійної правничої допомоги учасником справи, який не є її стороною, не буде забезпечено можливістю відшкодування витрат на його оплату за рахунок іншої сторони, і як наслідок покладає тягар таких витрат лише на такого учасника справи, що на мою думку, створює обґрунтовані перешкоди в реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу і призводить до звуження змісту та обсягу права на професійну правничу допомогу [14].

Питання можливості відшкодування у справі про банкрутство витрат на професійну правничу допомогу, безперечно, потребує свого однозначного вирішення. В ідеалі це має бути зроблено шляхом внесення відповідних змін до КУзПБ, проте і чіткої позиції Верховного Суду у даному питанні може виявитися достатньо для забезпечення єдності судової практики.

Висновки. Таким чином, питання судових витрат у справі про банкрутство регулюється як ГПК України, так і КУзПБ. До витрат, пов'язаних з провадженням у справі про банкрутство, КУзПБ відносить: витрати на оплату судового збору; витрати на сплату винагороди і відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним своїх повноважень; витрати на оплату послуг спеціалістів для проведення оцінки майнових об'єктів, що підлягають продажу. Специфіка, довготривалість та ресурсозатратність справи про банкрутство вимагають сплати судового збору, який би покрив всі витрати держави на розгляд справи про банкрутство, який може тривати не один-два роки, а іноді і сягати більше десяти років.

Анотація

У статті розкрито актуальні питання, що виникають у зв'язку з судовими витратами у справі про банкрутство.

Наголошено, що, на відміну від позовного провадження, де питання про склад судових витрат та правила їх відшкодування є достатньо урегульованим, у законодавстві про банкрутство цьому питанню майже не приділено уваги. Аргументовано, що специфіка, довготривалість та ресурсозатратність справи про банкрутство вимагають сплати судового збору, який би покрив всі витрати держави на розгляд справи про банкрутство, який може тривати не один-

два роки, а іноді і сягати більше десяти років. У справі про банкрутство сплачений судовий збір за відкриття провадження у справі про банкрутство відшкодовується боржником ініціюючому кредитору у повному обсязі до задоволення вимог інших кредиторів, тому обґрунтовано, що сплата витрат щодо судового збору покладається на свого роду несумлінну сторону – боржника, який не платить по рахунках. Кодекс України з процедур банкрутства оперує поняттям «витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство» та включає до них: витрати на оплату судового збору; витрати на сплату винагороди і відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним своїх повноважень; витрати на оплату послуг спеціалістів для проведення оцінки майнових об'єктів, що підлягають продажу. Автором аргументовано, що питання судових витрат у справі про банкрутство регулюється як Господарським процесуальним кодексом України, так і Кодексом України з процедур банкрутства, де детально врегульовано питання оплати роботи арбітражного керуючого. Винагорода та витрати арбітражного керуючого є специфічними судовими витратами, які притаманні виключно для провадження у справі про банкрутство. Наголошено, що у зв'язку з недосконалістю законодавства дуже часто саме на господарські суди покладається роль здійснювати тлумачення права у випадках недостатньої урегульованості того чи іншого питання нормами права, у тому числі це стосується також інституту судових витрат у справі про банкрутство. Проаналізовано судову практику в питанні відшкодування витрат на правничу допомогу у справі про банкрутство.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, господарське судочинство, господарський процес, судові витрати, правнича допомога, винагорода арбітражного керуючого.

Dutka V.V. Court costs in a bankruptcy case

Summary

The article discloses topical issues arising in connection with court costs in a bankruptcy case.

It is emphasized that, in contrast to legal proceedings, where the issue of the composition of court costs and the rules for their reimbursement is sufficiently regulated, almost no attention is paid to this issue in bankruptcy legislation. It is argued that the specificity, duration and resource-intensiveness of the bankruptcy case require the payment of a court fee, which would cover all the state's expenses for the consideration of the bankruptcy case, which may last not just one or two years, but sometimes even more than ten years. In a bankruptcy case, the court fee paid for the opening of bankruptcy proceedings is reimbursed by the debtor to the initiating creditor in full until the demands of other creditors are satisfied, therefore it is justified that the payment of costs related to the court fee is entrusted to a kind of unscrupulous party – the debtor who does not pay the bills. The Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures operates with the concept of “expenses related to bankruptcy proceedings” and includes: costs for payment of court fees; expenses for the payment of remuneration and reimbursement of costs of the arbitration manager, related to the performance of his powers; expenses for the services of specialists for the evaluation of property objects to be sold. The author argued that the issue of court costs in a bankruptcy case is regulated both by the Economic Procedure Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, where the issue of payment for the work of the arbitration administrator is regulated in detail. The trustee's fees and costs are specific court costs that are unique to bankruptcy proceedings. It was emphasized that due to the imperfection of the legislation, it is very often the commercial courts that are entrusted with the role of interpreting the law in cases of insufficient regulation of one or another issue by legal norms, including the institution of court costs in a bankruptcy case. The judicial practice in the issue of reimbursement of costs for legal assistance in the case of bankruptcy was analyzed.

Key words: bankruptcy, insolvency, economic litigation, economic process, court costs, legal aid, remuneration of the arbitration manager.

Список використаних джерел:

1. Богомол О. В. Судові витрати у господарському судочинстві України : монографія. К. : ЦУЛ, 2015. 168 с.
2. Бутирський А. А. Вирішення господарських спорів в Україні та країнах Східної Європи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2015. 473 с.
3. Шпомер А. І., Костюченко Н. Д. Поняття, види та склад судових витрат в господарському процесі. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 26–31.
4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 року. № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Вербіцька М. В., Росоляк О. Б. Деякі аспекти судових витрат у господарському процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 3. Т. 1. С. 133–136.
6. Заріцький М. Д., Галушка Н. О. Судові витрати в господарському процесі. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. Вип. 8. С. 52–61.
7. Бутирська І. Проведення у справах про банкрутство як особливий вид провадження у господарському судочинстві. *Право України*. 2021. № 4. С. 23–32.
8. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
9. Міліціанов Р. В. Оплата кредитором основної грошової винагороди арбітражного керуючого. *Право та економіка*. 2017. № 1–2. С. 56–63
10. Бутирський А. А., Ніколенко Л. М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні і практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 25–32.
11. Тищенко Н. Що не так з авансуванням винагороди арбітражному керуючому. *Юридична газета online*. 2022. № 2. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/shcho-ne-tak-z-avansuvannyam-vinagorodi-arbitrazhnomu-keruyuchomu.html> (дата звернення: 12.02.2024).
12. Butyrsky A. A., Nikolenko L. N., Ivanyuta N. V., Butyrskaya I. A., Kabenok Y. V. Economic Disputes Resolving Models by Courts in the Post-Soviet Countries. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. No. 24 (2). P. 1–9.
13. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 22 вересня 2021 року у справі № 5017/2833/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456038> (дата звернення: 12.02.2024).
14. Окрема думка судді О.О. Банасько у справі № 5017/2833/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101873140> (дата звернення: 12.02.2024).

Барсук М.А.

*кандидатка юридичних наук,
суддя*

Північний апеляційний господарський суд

СПЕЦІАЛЬНА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ

Постановка питання. Міжнародно-правові акти становлять особливу джерельну базу соціального захисту (далі – СЗ) суддів в Україні, що цілком закономірно, приймаючи до уваги те, що вони є джерелами соціального права України, враховуючи зміст міжнародно-правового регулювання СЗ суддів, а саме – відповідного комплексу міжнародно-правових механізмів, які відображають узгоджену волю суб'єктів міжнародного права (як правотворців), спрямовану на формування в міжнародно-правових актах правил, норм і стандартів про заходи СЗ суддів, що є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами міжнародного права в цілому чи лише тих з них, які взяли на себе такі зобов'язання в соціальній сфері за відповідними договорами [див., напр.: 1, с. 66; 2, с. 129]. При цьому міжнародно-правова основа нормативно-правового забезпечення СЗ суддів може умовно поділятися на два типи: загальний та спеціальний. Загальний тип міжнародно-правових актів у сфері СЗ суддів поділяється на універсальний та регіональний підрівні міжнародно-правових документів, які регламентують права людини (зокрема, й соціальні) та СЗ людини загалом (включно й з тими, хто має статус судді). У свою чергу спеціальний тип міжнародно-правових актів у сфері СЗ суддів охоплює міжнародно-правові документи, які стосуються статусу суддів, особливостей реалізації цього статусу, а отже – прямо чи опосередковано регламентують соціальні права судді, а також його СЗ. З огляду на те, що за останні десятиріччя

в Україні відбулись масштабні судово-правові реформи, в яких недостатня увага приділялась питанню забезпечення соціальної безпеки суддів заходами СЗ (тобто, законодавець не ґрунтувався у рамках таких перетворень підходом, згідно якого забезпечення соціальної безпеки суддів є основою їх самостійності), слід констатувати потребу створення стратегічно-концептуального акту, в якому відповідні універсальні та регіональні норми будуть сприйматися як обов'язкові стандарти, яких необхідно дотримуватись при розробці та реалізації політики щодо забезпечення СЗ суддів в Україні. При цьому особлива увага в цьому питанні також повинна бути приділена і спеціальним міжнародно-правовим актам, в яких окреслюються ті чи інші аспекти соціальної безпеки суддів, що є питанням, якому не приділялась комплексна увага в соціально-правовому контексті.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день спеціальна міжнародно-правова основа нормативно-правового забезпечення СЗ суддів в Україні ще не була предметом окремого наукового дослідження. Разом із тим, слід констатувати, що критичному аналізу норм цих міжнародно-правових документів вже приділяли увагу українські учені та дослідники, серед яких: Г.О. Бабенко [3], І.О. Білоус [4], І.Б. Іваночко [5], О.І. Потильчак [6], Б.О. Прокopenко [7], В.С. Сердинський [8], С.В. Чернота [9], І.В. Юревич [10] та ін. науковці. Ґрунтуючись на підходах цих та ін. учених

і дослідників щодо розуміння відповідних спеціальних міжнародно-правових актів, можемо уточнити сучасне розуміння змісту спеціального міжнародно-правового рівня нормативно-правового забезпечення СЗ суддів, як нормативного базису національного соціально-правового режиму СЗ суддів.

Відтак, **метою** статті є з'ясування змісту спеціального міжнародно-правового рівня нормативно-правового забезпечення СЗ суддів, як нормативного базису соціально-правового режиму СЗ суддів в Україні. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) з'ясувати зв'язок спеціальної міжнародно-правової основи СЗ суддів із правовим механізмом СЗ та значення відповідних міжнародно-правових актів для сучасної доктрини СЗ суддів в Україні; 2) окреслити основні міжнародно-правові документи, які доцільно розглядати в якості спеціальної міжнародно-правової основи СЗ суддів, а також проаналізувати зміст таких актів; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Щонайперше, слід зазначити, що важливість дослідження спеціальної міжнародно-правової основи соціального захисту суддів обумовлена тим фактом, що право на СЗ суддів – це важлива складова правоздатності кожного судді, що є одним з ключових елементів правового статусу працівника з вказаним статусом. Таким чином, слід зазначити, що: по-перше, регламентація засад належного набуття та реалізації правового статусу судді є прямим чи опосередкованим регламентуванням належної реалізації права на СЗ, а відтак – регламентацією кореспондуючих обов'язків держави і суспільства стосовно забезпечення соціальної безпеки суддів шляхом їх СЗ; по-друге, гарантування належного набуття та реалізації статусу суддів, а також стану незалежності суду (та самостійності суддів зокрема) – формує умови, за яких кожен суддя спроможний набувати доступ до системи СЗ та уникати стану соціальної вразливості, а у разі настання складних життєвих

ситуацій – своєчасно та з мінімальними соціальними ризиками виходити з таких ситуацій. Таким чином, можемо дійти висновку, що спеціальна міжнародно-правова основа СЗ суддів формує нормативний фон та чіткі координати для формування сучасної доктрини СЗ суддів в Україні, а також для ефективної дії та розвитку правового механізму СЗ суддів.

Групу зазначених документів складає ряд міжнародно-правових актів, основними з яких можемо вважати наступні:

По-перше, *Основні принципи незалежності судових органів*, схвалені резолюціями Генасамблеї ООН 1985 року № 40/32 та № 40/146. Важливість цього міжнародно-правового акту обумовлена тим фактом, що гарантії незалежності судових органів за своєю сутністю створюють умови соціально безпечного професійного та особистого буття судді (його сім'ї), а також дозволяє своєчасно та повною мірою вдосконалювати соціально-правовий режим СЗ суддів. Це пояснюється наступною логікою: оскільки держава, яка не зацікавлена в незалежній судовій гілці влади, також не зацікавлена в тому, щоб судді були СЗ, адже в такому разі вони будуть менш уразливими перед протиправними діями щодо узурпації судової влади іншими гілками влади; забезпечення незалежності суду – це гарантія СЗ суддів, хоча забезпечення соціальної безпеки суддів – це гарантія незалежності судової гілки влади.

У контексті, що нами розглядається, цей міжнародно-правовий акт набуває особливого значення саме через Додаток, в якому визначаються наступні обставини, що стосуються СЗ суддів. Так, у пунктах 1–7 Додатку Основних принципів незалежності судових органів окреслюється загальна сутність незалежності судових органів, а в пунктах 8 і 9 – гарантується свобода слова і асоціації суддів, що мають соціально захисне значення з огляду на той факт, що у разі забезпечення таких свобод кожен суддя матиме змогу вільно (без шкоди для незалежності суду та самостійності судді): висловлювати свою думку, зокрема щодо

достатності соціально-правового режиму СЗ, не боячись переслідування за свою позицію; створювати, брати участь та виходити зі складу професійних об'єднань, які можуть бути суб'єктами громадянського суспільства, котрі боротимуться за вдосконалення нормативно-правової та інституційної основи СЗ суддів. У п. 10 Додатку Основних принципів незалежності судових органів визначаються кваліфікаційні вимоги, здійснення підбору і підготовки суддів без шкоди для засади незалежності суддів, що також має соціально захисне значення, адже сприяє тому, що судді можуть приступити до виконання посадових обов'язків будучи належним чином підготовленими до цього, а отже матимуть змогу користуватись гарантіями принципу стабільності трудових правовідносин, реалізувати право на кар'єру тощо. У пунктах 11–14 розглядуваного документу окреслюються базові умови служби та термін повноважень, а таким чином на державу покладається обов'язок забезпечувати юридичну визначеність стабільності трудових відносин за участю судді, забезпечувати гідні умови праці кожного судді, що є сукупно є обставинами, які прямо впливають на рівень благополуччя та впевненості суддів у своєму професійному та позапрофесійному майбутньому. Також важливо звернути увагу на те, що в пунктах 16–20 Додатку Основних принципів незалежності судових органів визначається особистий імунітет судді, а також особливості притягнення судді до юридичної відповідальності, звільнення його з посади без шкоди для його самостійності, що сукупно також забезпечує суддям захист від неправомірного переслідування та гарантує їх незалежність під час здійснення посадових функцій, а отже – перебування у соціально безпечному стані.

По-друге, в контексті розглядуваного нами питання слід звернути увагу на *Бангалорські принципи діяльності судді 2006 року*. У цьому міжнародно-правовому акті окреслюються ключові засади, у відповідності до яких заснована належна діяльність суддів у право-

вій та демократичній державі. Насамперед, це принцип незалежності, що (як ми вже зазначали) гарантує соціально безпечні умови, за яких кожен суддя здатний приймати рішення незалежно від зовнішніх впливів чи тисків, а отже – жити та професійним чином розвиватися вільно від будь-яких втручань чи маніпуляцій з боку інших органів публічної служби, суб'єктів громадянського суспільства тощо. Також у Бангалорських принципах передбачено принцип об'єктивності судді, який має на увазі, що судді повинні розглядати справи справедливо і неупереджено, виходячи з об'єктивних фактів, права та правових законів, а отже – не створювати соціально небезпечних умов, за яких суддя не лише може порушити узгоджений із принципами права закон, зумовити втрату довіри суспільства до системи правосуддя та судової влади (відповідно, спровокувати погрози та напади на суддю, суддів інститут суду у відповідь на упереджені рішення), а й бути притягнутим до юридичної відповідальності, що є станом працівника зі статусом судді, що характеризується вкрай низьким рівнем соціальної безпеки (критичність цього рівня залежить від виду юридичної відповідальності, за умови, що у разі притягнення до кримінальної відповідальності суддя потрапляє у найбільш складну життєву ситуацію та втрачає гарантії СЗ судді у цілому).

По-третє, слід звернути увагу також на *Загальну хартію судді 1999 року*, що була концептуальним чином переглянута у 2017 році. У контексті питання, що нами розглядаються, важливе значення набувають положення Хартії не лише про зовнішню, але й внутрішню незалежність судді (статті 2 та 3), а відтак незалежність не лише від зовнішніх впливів та тисків з боку виконавчої та законодавчої влади, а також від внутрішніх тисків у системі правосуддя, що конкретизує рамки формування відповідної гарантії соціальної захищеності суддів, яка не може бути в цьому сенсі об'єктом маніпуляцій з метою позбавлення судді самостійності у здійсненні правосуддя,

що у такий спосіб формує вразливий стан судді, а також його сім'ї. Крім цього, також важливо наголосити на ст. 8 Хартії, в якій регламентується право судді на винагороду за провадження службової діяльності, а також особливі аспекти СЗ суддів. Зокрема, у ч. 1 ст. 8 Хартії вказується, що грошова винагорода судді повинна виплачуватись у такому розмірі (не повинен залежати від результатів роботи судді, результатів його діяльності та не може зменшуватись протягом проходження ним суддівської служби), який забезпечуватиме справжню економічну незалежність судді, а через це – відповідатиме гідності, неупередженості та незалежності судді. Соціальному ж захисту судді присвячується лише ч. 2 вказаної статті міжнародно-правового акту, що містить лише вказівку на те, що судді повинні захищатись гарантіями захисту від соціальних ризиків, пов'язаних із хворобою, материнством, інвалідністю, віком та смертю. Додатково у ч. 3 ст. 8 Хартії регламентуються окремі аспекти виходу на пенсію судді.

По-четверте, необхідно також звернути увагу на *Універсальну декларацію про незалежність правосуддя 1983 року*. У контексті ст. 1 цього міжнародно-правового акту суддя у своїй діяльності має бути спрямований на конкретну мету та на виконання відповідних функцій, що підтверджує їх роль у забезпеченні правопорядку та захисті прав громадян, а відповідно підтверджує позицію про те, що соціальний захист суддів має враховувати особливу роль, яку виконують судді у житті суспільства та держави. У статтях 2–8 Універсальної декларації окреслюється сутність незалежності судді та її базові гарантії, що (як ми вже раніше неодноразово відзначали) є край важливою гарантією соціальної безпеки суддів. Важливо звернути увагу на те, що у відповідному акті також додатково регламентуються основи соціально безпечного здійснення кадрової політики в системі правосуддя, а саме визначаються: кваліфікаційні вимоги до суддів та особливості їх обрання, професійної підготовки (статті 9-12);

стандарты призначення суддів на посаду (статті 13–15); терміни перебування суддів на посаді, суддівські імунітети та привілеї (статті 16-21); об'єктивно необхідні обмеження працівника, пов'язані із зайняття ним посади судді (статті 22–25). Також в Універсальній декларації визначаються ключові підстави мінімізації соціальних ризиків, які можуть підірвати рівень соціальної безпеки суддів, нівелювати заходи щодо СЗ суддів, а саме: особливості оскарження дій судді, якими порушено вимоги законності, притягнення такого службовця до дисциплінарної відповідальності, а також особливості звільнення суддів із посади (статті 26–31); обов'язок судді належним чином взаємодіяти з іншими суб'єктами процесуальної діяльності (ст. 37). Також важливо наголосити на тому, що в Універсальній декларації регламентується коло суб'єктів, які несуть повну відповідальність за адміністративну діяльність судів, а також визначення окремих адміністративно-правових аспектів роботи суддів (статті 32–36), а також закріплюється обов'язок інформування суддів про міжнародно-правові акти у сфері прав людини, які діють на території України (ст. 40).

По-п'яте, слід також виокремити *Європейську хартію про закон «Про статус суддів» 1998 року*, що на регіональному міжнародному рівні узгоджує викладені у попередніх міжнародно-правових актах принципи, норми і стандарти, що стосуються статусу судді, можливостей соціально безпечної реалізації цього статусу. Так, у цьому документі визначаються: загальні принципи нормативного упорядкування роботи суддів, а також відповідні обов'язки держави (розділ 1); загальні питання підбір, відбір, призначення та первинне навчання суддів (розділ 2); призначення суддів та їх незмінність (розділ 3); розвиток суддівської кар'єри (розділ 4); особливості притягнення суддів до юридичної відповідальності (розділ 5); винагородження за суддівську роботу та соціальне забезпечення суддів (розділ 6); припинення повноважень судді

(розділ 7). Важливо звернути увагу на те, що з метою правильного розуміння змісту положень цього міжнародно-правового акту також створено відповідну Пояснювальну записку, в якій розкривається сутнісний зміст положень цієї Європейської хартії, що унеможливає їх не виправдано широке тлумачення, а отже, сприяє тому, щоби відповідні норми слугували меті СЗ суддів в Україні та решті держав Європи.

Висновки. Отже, узагальнюючи викладене, можемо дійти висновку, що спеціальна міжнародно-правова основа СЗ суддів в Україні, охоплює низку універсальних і регіональних міжнародно-правових актів, які мають соціально-правове значення, сприяючи ефективному функціонуванню правового механізму СЗ вказаних працівників. Відповідний вплив цих міжнародно-правових актів на дію вказаного правового механізму обумовлений тим фактом, що норми цих актів сприяють зниженню соціальних ризиків в роботі судді, пов'язаних із особливостями набуття та реалізації правового статусу судді. Так, мінімізуючи посягання держави (органів публічної служби та посадових осіб законодавчої, виконавчої і судової гілок

влади) на незалежність суду та самостійність суддів, судді в Україні можуть бути впевнені в тому, що: питання набуття та реалізації суддями соціальних прав (також права на доступ до системи СЗ) не стануть предметом маніпуляцій з узялення судді чи суду загалом; в законодавстві СЗ судді (їх соціальна безпека у цілому) буде розумітись в якості гарантії незалежності суду та самостійності суддів; в законодавстві буде забезпечена юридична визначеність гарантій незалежності суду, які сприятимуть запобіганню відповідних соціальних ризиків, а також визначатимуться шляхи посилення соціально-правового статусу судді, що унеможливуватимуть потрапляння судді (також членів його сім'ї) в складні життєві ситуації та ін. Визнаючи важливість спеціальної міжнародно-правової основи СЗ суддів для належного функціонування механізму СЗ суддів, слід констатувати й те, що на сьогоднішній день вбачається потреба у тому, щоби на регіональному рівні (тобто, на рівні Ради Європи) був створений цілісний та комплексний міжнародно-правовий документ, який би визначав усі стандарти та норми забезпечення соціальної безпеки суддів заходами СЗ.

Анотація

Стаття присвячена з'ясуванню змісту спеціального міжнародно-правового рівня нормативно-правового забезпечення соціального захисту суддів, як нормативної основи соціально-правового режиму соціального захисту суддів в Україні. З'ясовується, що спеціальна міжнародно-правова основа соціального захисту суддів формує нормативний фон та чіткі координати для формування сучасної доктрини соціального захисту суддів в Україні, а також для ефективної дії та розвитку правового механізму соціального захисту суддів. Вказане обумовлене тим фактом, що в цих міжнародно-правових актах регламентується правовий статус суддів, а соціальний захист суддів – це важлива складова правоздатності кожного судді, що є одним з ключових елементів правового статусу працівника з вказаним статусом. Відтак, міжнародно-правове визначення засад належного набуття та реалізації правового статусу судді так чи інакше є регламентуванням належної реалізації права судді на соціальний захист, а також обов'язку держави і суспільства забезпечувати соціальну безпеку судді шляхом їх соціального захисту. Також в спеціальній міжнародно-правовій основі соціального захисту суддів гарантується належне набуття та реалізація статусу суддів, а також стану незалежності суду (та самостійності суддів зокрема), а отже гарантується формування умов, за яких кожен суддя спроможний набувати доступ до системи соціального захисту та уникати стану соціальної вразливості. На сьогоднішній день спеціальну міжнародно-правову основу соціального захисту суддів складають:

Основні принципи незалежності судових органів, Бангалорські принципи діяльності судді, Загальну хартію судді (переглянуту в 2017 році), Універсальну декларацію про незалежність правосуддя, Європейську хартію про закон «Про статус суддів» (також Пояснювальну записку до Хартії). У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується на потребу створення на рівні Ради Європи регіонального міжнародно-правового акту, який би визначав засади соціального захисту суддів в європейських державах, зокрема, й в Україні.

Ключові слова: міжнародне соціальне право, нормативно-правове забезпечення, право прав людини, соціальна безпека, соціальна держава, соціальний захист, соціальні права, суддя.

Barsuk M.A. Special international legal framework for the social protection of judges

Summary

The article delves into elucidating the essence of the special international legal framework aimed at bolstering the social protection of judges, serving as the normative foundation for the social and legal framework governing the protection of judges' rights in Ukraine. It is elucidated that the specialized international legal framework about judges' social protection furnishes the regulatory backdrop and precise guidelines for shaping a contemporary doctrine regarding judges' social protection in Ukraine, as well as for the efficient functioning and advancement of the legal mechanisms safeguarding judges' social welfare. This correlation arises from the fact that these international legal instruments delineate the legal standing of judges, with social protection forming a pivotal facet of the legal competency of each judge, constituting a fundamental aspect of the status of an individual holding such a position. Thus, the international legal delineation of the parameters for the rightful acquisition and exercise of the judicial status inherently entails regulating the effective realization of judges' entitlement to social protection, along with the corresponding obligation of the state and society to safeguard judges' social welfare through robust social protection measures. Furthermore, the special international legal framework for the social protection of judges ensures the appropriate acquisition and execution of judicial status, alongside safeguarding the independence of the judiciary as a whole, and the autonomy of judges specifically. Consequently, it guarantees the establishment of conditions wherein every judge can avail themselves of the social protection system and steer clear of circumstances that render them socially vulnerable. The special international legal framework for the social protection of judges comprises several key documents, including the Basic Principles on the Independence of the Judiciary, The Bangalore Principles of Judicial Conduct, the Universal Charter of Judges (revised in 2017), the Universal Declaration on the Independence of Justice, and the European Charter on the Statute for Judges, which also encompasses the Explanatory Note to the Charter. In conclusion, the article underscores the necessity of establishing, at the Council of Europe level, a regional international legal instrument delineating the foundations for the social protection of judges in European nations, particularly in Ukraine.

Key words: human rights law, international social law, judge, legal and regulatory support, social protection, social rights, social security, social state.

Список використаних джерел:

1. Мельник В.П. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у сфері реабілітації та праці: теоретико-правовий підхід. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). С. 63-67.
2. Швець В.О. Проблеми правового регулювання забезпечення стабільності трудових правовідносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 445 с.
3. Бабенко Г.О. Європейські стандарти судоустрою й статусу суддів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 353-356. doi:10.24144/2788-6018.2021.04.61.

4. Білоус І.О., Іванцова А.В. Джерела правового регулювання доброчесності судді. *Grail of Science*. 2022. № 18-19. С. 81-84. doi:10.36074/grail-of-science.26.08.2022.11.
5. Іваночко І.Б. Матеріальне забезпечення суддів: міжнародно-правові стандарти та досвід України. *Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин: політика, економіка, право*: зб. наук. праць Міжн. наук. конф. (м. Львів, 17-18 листопада 2011 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. С. 50-53.
6. Потильчак О.І. Незалежність суддів як гарантія правової держави: міжнародний досвід. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 6. С. 44-48.
7. Прокопенко Б.О. Міжнародні стандарти добору кандидатів на посаду судді. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 356-359.
8. Сердинський В.С. Особливості призначення судді на посаду в контексті забезпечення його незалежності (крізь призму європейських рекомендацій). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31 № 2 (70) Ч. 2. С. 149-154. doi:10.32838/2707-0581/2020.2-2/29.
9. Чернота С.В. Роль стандартів та правил поведінки у професійній діяльності суддів. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 189-196.
10. Юревич І.В. Єдність статусу суддів: міжнародно-правові стандарти. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 78-83.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.10>

Березневич В.О.

*аспірантка кафедри загальної теорії права та держави
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ГЛОБАЛІЗОВАНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Один із процесів, що заповнив майже усі сфери життєдіяльності суспільства є процес глобалізації. Його унікальний почерк можна прослідкувати у запровадженні таких тенденцій, як міжнародна економічна інтеграція, утворення транснаціональних корпорацій, розвиток діяльності наддержавних політичних та військових союзів, недержавних структур й суспільних об'єднань. Актуальність глобалізації спричиняє поширення наукових дискусій з приводу впливу даних трансформаційних процесів на функціонування сучасної держави. За наявних умов, досить дискусійним залишається питання особливостей існування такого явища, як суверенітет. Зміни, що уже торкнулися суверенітету, пов'язані, перш за все, з рівнем економічного, етнічного, політичного та культурного розвитку тієї чи іншої країни, як на міжнародному рівні, так і усередині країни.

З огляду на це, досить об'єктивною видається позиція, що сучасна концепція державного суверенітету перебуває на етапі глибокої кризи. Інтеграційні процеси, що набирають оберту у взаємовідносинах між державами не лише значною мірою змінюють традиційний зміст, що вкладається у термін «державний суверенітет», а й створюють оновлені організаційно-правові форми зазначеної категорії. Така ситуація вимагає перейти до пошуків методологічного інструментарію та провести системне дослідження впливу глобалізації на процеси державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що виникають під час визначення сутності державного суверенітету та форму-

вання шляхів їх подолання, були вкладені в основу наукових праць таких вчених, як: З.Бауман, І.Василенко, В.Власов, Р.Войтович, В.Воронков, А.Гальчинський, Е.Гідденс, О.Гончаренко, П.Діккен, Н.Зотова, В.Ліпкан, А.Панарін, Н.Резнікова, Ю.Ткачук, А.Толстоухов, С.Удовик, Т.Фрідмен, М.Шепелев, С.Шергін, Ю.Щербак та інші.

Мета статті – аналіз впливу глобалізаційних процесів на концепцію суверенітету держав та висвітлення змін у ролі національних держав у міжнародних відносинах, та розуміння обмежень суверенітету в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. В загальному таке явище, як державний суверенітет окреслюють як юридичну властивість, що визначає верховенство, єдність й неподільність державної влади усередині країни, а також незалежність у відносинах, які виникають під час діяльності на міжнародній арені, правову, політичну, економічну, соціальну самостійність [1, с. 114]. До правової основи державного суверенітету відносять конституції країн, декларації, принципи міжнародного права, що є загальновизнаними, та, які закріплюють суверенну рівність держав, їхню територіальну цілісність, заборону втручання у внутрішні та зовнішні справи. Усталеним вважається поділ суверенітету держави на дві взаємозалежні складові. З одного боку, внутрішній аспект суверенітету, який охоплює верховенство, єдність та повноту державної влади на території країни, з іншого – зовнішній, який відповідає за незалежність держави, означаючи рівноправність її у міжнародних відносинах, самостійність під

час прийняття рішень у питаннях зовнішньої політики, з обов'язковим дотриманням норм міжнародного права, проявляючи при цьому повагу до суверенітету інших держав [2].

Так як лише незалежна держава визнається повноправним суб'єктом міжнародного права, то незалежність є одним з найважливіших елементів державного суверенітету. Риси, які позначають державу як незалежну, це передусім її територіальна цілісність, можливість забезпечити зовнішню та економічну безпеку, здатність вільно позначати мету функціонування, виокремлювати способи виконання відповідних завдань, приймати необхідні нормативно-правові акти, забезпечуючи при цьому їх належне виконання. Однак, під час інтеграції та глобалізації усіх сфер діяльності, дані риси певним чином видозмінюються і, як наслідок, національна держава все менше проявляє себе як суверенний організм, і все більше починає функціонувати як складова міжнародної системи управління. Визначними функціями держави стають функції забезпечення легітимності та встановлення гарантій підзвітності наднаціональних й національних механізмів управління.

Глобалізація – це поняття, яке ввібрало в себе усі можливі характеристики сучасних економічних, політичних, торговельних, фінансових, міграційних, комунікаційних, соціальних, транспортних, трудових та інших процесів. Простіше кажучи, глобалізацію позначають як абсолютний взаємозв'язок усього людства. Це процес, який проявляється у всіх сферах цивілізації, зокрема в матеріальній, організаційній та гуманітарній сферах, тому що життя і розвиток одних складових частин світу неможливий без інших. Як вважають деякі науковці, процес глобалізації – це утворення єдиного, монопольного центру управління світом. Решта вчених, висувають протилежну вищезазначеній думці, позицію, згідно з якою глобалізація – це процес створення і зміцнення держав, в певному сенсі, процес встановлення світового порядку, за допомогою сильних держав.

Окремо, виділяють теоретичні підходи до інтерпретації глобалізації та наслідків, що можуть виникнути у процесі її розповсюдження. Гіперглобалісти проголошують про неминучий кінець для існування національної держави, як такої. Вони розглядають глобалізацію, як появу такого порядку в світі, за якого уряди держав повністю позбавляються можливості здійснювати контроль за процесами усередині власної території. Скептики покладаються лише на економічні фактори під час з'ясування значення глобалізації. Вони зауважують, що інтернаціоналізація залежить від державної згоди і підтримки. До того ж, вони наголошують на тому, що глобалізація посилює нерівність між Північчю та Півднем, маргіналізує найменш розвинені країни. Трансформісти переконані, що глобалізація перетворює національну і світову політику. Однак, вони не відкидають ідею, що держави зберігають свій суверенітет, але наголошують, що їхня влада тією чи іншою мірою піддається впливу інститутів міжнародного управління та права.

Виходячи з даних тенденцій, слід зосередити увагу на тому, що суверенітет держави не є абсолютним явищем, адже в певній мірі він обмежується існуючими потребами та вимогами світового співтовариства, які пов'язані з прагненням унеможливити свавільну поведінку держав на міжнародній площині. Можна виокремити дві абсолютно різні точки зору з приводу питань обсягу, яким наділений державний суверенітет. Значний відсоток вітчизняних конституціоналістів зосереджують в своїй праці ідею, що інтеграційні процеси майже ніяк не послаблюють діяльність держави, не вносять інноваційних змін у існуючу міжнародну структуру, залишаючи суверенну державу головним суб'єктом у відносинах між країнами. Вони обстоюють думку, що дані процеси навпаки покликані змусити державу пристосовувати її політику до актуальних викликів, змінити способи здійснення державної діяльності, у результаті чого поси-

лити свою конкурентоспроможність і розвинути в усіх напрямках діяльності [3, с. 27].

На противагу цьому, з'явилася обґрунтована позиція, що за умов взаємозалежності міжнародного співтовариства, під час утворення наддержавних і наднаціональних утворень роль суверенітету окремої держави значно зменшується, а зміст, що в нього вкладається, практично втрачає своє значення. Тут мова йде про те, що інтенсивна глобалізація потребує від держави передати свої повноваження міжнародним організаціям для вирішення регіональних та універсальних завдань. На підтримку такої теорії, виділяють цілий ряд факторів, що так чи інакше впливають на зміну національного суверенітету. Зокрема, до них відносять: технологічні та соціальні зміни; бажання запобігти війнам; існування проблем глобального характеру, вирішення яких можливе лише за умови об'єднання наявних сил, у кожній країні; процес регіонального зближення держав; підвищення чисельності демократичних режимів, що розповсюджуються по всьому світу тощо. Дослідники, які дотримуються тієї або іншої позиції, розходяться як в оцінці масштабів, так і в характеру самого явища нівелювання державного суверенітету [4, с. 12].

Питання передачі суверенітету, зокрема проблема наднаціональних повноваження стає наріжним каменем в ході розвитку інтеграційного процесу по всьому світу [5, с. 165]. Основним фактором, що відповідає за звуження або ж зменшення ролі національного суверенітету, є, насамперед, готовність держави свідомо передати визначену кількість власних повноважень наддержавним утворенням, неурядовим організаціям. Права, які через поглиблення процесів інтеграції держави у світове співтовариство, вийшли за межі компетенції держави слід віднести в окрему групу. По-перше, це право виготовляти, зберігати та застосовувати різноманітні види зброї; по-друге, встановлювати мито та податки, визначаючи їх фіксований розмір; по-третє, перешкоджати або ж заохочувати

ввезення чи вивезення товарів; по-четверте, право використання природних ресурсів; по-п'яте, встановлювати правила тримання ув'язнених та особливості застосування їхньої праці; по-шосте, проголошувати політичні свободи, та зазначати можливості їх обмеження; а також багато інших положень та принципів, які ще донедавна відносилися до виключної компетенції держави [6, с. 104].

Зважаючи на сучасні загрози, суверенітет все ж таки залишається невід'ємною характеристикою держави як у внутрішніх її аспектах, так і у міжнародних. Водночас він стає плюралістичним, багаторівневим, з багатоконпонентним наповненням змісту. Наразі, варто наголосити саме на тому, що суверенітет розподілений між недержавними міжнародними утвореннями, наприклад, такими як міжнародні урядові організації, міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, і акторами національних суспільств. Тобто, держава з монопольного власника, носія і постачальника владних ресурсів і суверенних прав перетворюється на того, хто їх розподіляє і, відповідно, управляє ними. До того ж зазначений перерозподіл відбувається на користь тих, хто має більшу змогу задовольнити життєві потреби населення [7].

В теперішній час, в умовах глобалізації, з'являються такі два зовсім протилежні процеси, а саме процес десуверенізації та процес суверенізації, що фактично означає, з однієї сторони, «відмирання» суверенітету, а з іншого боку, його одночасне «народження». Існування даного явища можна пояснити через зміну ролі національної держави у міжнародній площині. Не дивлячись на те, що держава віддає деяку кількість свого суверенітету, вона здатна забезпечити решту державної автономії, тобто за нею залишається можливість цілком незалежно формулювати власні політичні позиції і досягати їх. Слід підкреслити, що мова йде не про відмову держави від суверенітету, а про реалізацію співпраці у напрямі його належного застосування.

Загальною особливістю глобалізації вважається розмивання національних кордонів, однак досі не існує доречних прикладів того, що національні кордони повністю зруйновано під натиском процесів, що розповсюджуються світом. Держава, в свою чергу, продовжує зберігатися, за рахунок встановлених державних кордонів; через збільшення функцій держави в економічній та соціальній сферах; завдяки зростанню можливостей впливу на населення, за допомогою електронних засобів; держави розпочали активно створювати міжнародні інститути і режими; а також не виокремилося досі такого міжнародного суб'єкта, якому можна було би передати повноваження держави. Все це вказує на те, що власне держава залишається головною учасницею міжнародних відносин.

Державний суверенітет і процес глобалізації мають яскраво виражений зв'язок, і не можуть розглядатися як такі явища, що заперечують одне одного. Суверенітет сам по собі не зникає, він скоріше видозмінюється. В глобалізованому світі, нова модель суверенітету створюється на основі інноваційних функцій держави та, за допомогою зміненої структури управління. Розмивання або ж обмеження державного суверенітету відбувається лише в його класичному трактуванні. Тут увага зосереджується саме на розмиванні вестфальського суверенітету, визначеного поряд з внутрішнім суверенітетом, суверенітетом взаємозалежності та міжнародним правовим суверенітетом. Вестфальський суверенітет виходить з того, що ґрунтується на положенні про нетерпимість держави у моменти зовнішнього втручання у внутрішні справи. Концепція розглядає суверенітет як універсальну цінність, автономний моральний принцип.

З поширенням такого процесу, як глобалізація пов'язують виникнення значної кількості проблемних аспектів у сфері економіки та фінансів. Актуальність та масштаби економічного розвитку починають перешкоджати сталості та непорушності державного суверенітету в тій же мірі, в якій державні кордони

заважають економічному прогресу й загалом покращенню соціального становища. Окремі держави, зважаючи на економічні потреби, відкривають свої кордони, в наслідок чого зазнають окрім позитивного досвіду, негативного впливу. Зокрема, відбувається розповсюдження іноземних валют в середині країни, проникнення на територію міжнародних терористів, потоків інформації, що не може бути належним чином відфільтрована.

Дана ситуація неминуче призведе до зниження ефективності діяльності державного апарату і змусить державу розробляти нові способи для вирішення існуючих проблем. А оскільки кордони між національними економіками розмиваються в швидкому темпі, то і проблеми пов'язані з цим уже є не суто зовнішньополітичними, а все більше торкаються міжнародно-політичного інтересу. Дії уряду однієї країни здатні спричинити найсерйозніші наслідки на іншому кінці світу. За таких обставин очевидним стає бажання держав, щоб перед прийняттям відповідальних рішень відбувся етап, на якому з'явиться можливість узгодити власні позиції щодо цього. Отже, виникає необхідність у створенні дієвих політичних механізмів.

Подальше дослідження сучасних концепцій удосконалення політичного та соціально-економічного життя показує, що існує низка актуальних та невирішених ситуацій, пов'язаних з встановленням та визнанням такої моделі суверенітету, як цифровий суверенітет. Під час глобальних геополітичних протистоянь, між технологічно розвиненими країнами відбуваються постійні процеси інформаційного втручання в національні сфери Інтернет-простору. Це дає змогу дистанційно впливати на роботу національних політичних режимів, та створювати вигідну модель масової політичної реальності через інформаційно-комунікаційний вплив на суспільну свідомість цільової країни. В той же час, проголосити чи реалізувати цифровий суверенітет є правом, а не обов'язком будь-якої держави світу.

Наразі можна спостерігати за тим, що майже всі розвинені країни світу вирішили скоригувати основи свого національного законодавства таким чином, щоб гарантувати цифрові права і свободи своїх громадян та забезпечити цифровий суверенітет держави. Можливості для забезпечення нашою державою свого власного цифрового суверенітету розглядаються з позиції неоднозначності. По-перше, на його запровадження впливають теперішні умови, в яких опинилася Україна, а саме досить складна військово-політична та економічна ситуація, а також наявна зовнішня агресія проти нашої країни.

Крім цього, виокремлюються очевидно протилежні думки, щодо того, яким чином країні слід вибудувувати свій цифровий суверенітет. Популярними є два досить умовних сценарії. Один з них полягає в тому, що Україна має розбудувувати свій цифровий суверенітет у рамках повернення до базових концепцій вестфальського світового порядку, де суверенітет розглядається як абсолютне явище. Група людей, що відстоює дану позицію вимагає від держави в найближчому майбутньому створити національну операційну систему, національну систему мобільного зв'язку, національного телекомоператора, національну пошукову систему, національний мобільний термінал та багато чого іншого, з обов'язковою умовою, щоб усе це відповідало національним традиціям. Інший сценарій окреслює особливості побудови багатетапної системи планування, кінцевою метою якої буде досягнення належного цифрового суверенітету.

Варто наголосити, що існує цілий ряд загроз, які так чи інакше впливають на стан суверенітету кожної держави. Формування єдиної глобальної економіки призводить до того, що головними дійовими особами

виступають масштабні транснаціональні корпорації, які уже перейняли на себе низку повноважень, що ще донедавна належали національним державам. Наявні екологічні проблеми, що все більше набирають обертів, впливаючи при цьому на становище світового співтовариства, потребують належного урегулювання не лише за допомогою механізмів національних держав, але й на міжнародному рівні. Систематичне зростання міжнародних урядових і неурядових організацій, які на меті мають утворення інноваційної структурної транснаціональної влади, спричинило значні зрушення на міжнародних арені. Виклики, з якими наразі стикається національна держава, не знаходять своє вирішення у традиційних органах державної влади, а тому їхнє вирішення може бути покладено на міждержавні об'єднання та організації [8].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що з огляду на дану ситуацію, еволюція, яка неминуче очікує національні держави, відбуватиметься, насамперед, щодо її можливих форм. Не менш серйозних змін зазнають і функції держави, обмеження та звуження яких напряду буде залежати від розвиненості держави в умовах глобалізації. На базі національних держав в подальшому зможуть утворитися відповідні міжрегіональні адміністративно-публічні структури з розвиненою системою міжнародної бюрократії для виконання функцій підтримання світового порядку в рамках окресленої міжнародної юрисдикції. Значна кількість науковців не вважають, що утворення нових, транснаціональних політичних інститутів, діяльність яких відповідала б демократичним основам, призведе до руйнування територіального суверенітету. Навпаки, це слушний момент для формування такої нової моделі суверенітету, як глобалізований суверенітет.

Анотація

Дана наукова стаття присвячена адаптації традиційного розуміння явища суверенітету до умов глобалізації, включаючи взаємозалежність та транснаціональні виклики. Для початку з'ясовано визначення суверенітету, а далі вже розглянуто риси, що позначають державу як сувере-

ну, незалежну. Наголошено на тому, що саме незалежність держави у вигляді її самостійності й рівноправності у міжнародних відносинах є обов'язковим складником державного суверенітету. Охарактеризовано глобалізацію з позиції гіперглобалістів, скептиків та трансформістів. Розглянуто протилежні точки зору стосовно питання обсягу державного суверенітету, у зв'язку з впливом глобалізаційних процесів.

Встановлено, що міждержавні інтеграційні процеси, які набувають системного характеру, суттєво змінюють не тільки традиційний зміст категорії державного суверенітету, а й набувають нових організаційно-правових форм. З'ясовано, що існують фактори, які впливають на процес зміни національного суверенітету. Виокремлено два зовсім протилежні процеси, а саме процес десуверенізації та процес суверенізації. Визначено, що загальною особливістю глобалізації вважається розмивання національних кордонів, однак досі не існує доречних прикладів того, що національні кордони повністю зруйновано під натиском процесів, що розповсюджуються світом.

На основі сучасних концепцій удосконалення політичного та соціально-економічного життя досліджено, що існує низка актуальних та невирішених ситуацій, пов'язаних із визнанням такої моделі суверенітету, як цифровий суверенітет. Значна увага приділяється наявним викликам, що впливають на суверенітет, а саме наголошено на формуванні єдиної глобальної економіки, на змінах у системі міжнародних відносин, та на постійному кількісному зростанні міжнародних урядових і неурядових організацій, на глобальних екологічних проблемах, які все більше впливають на світове співтовариство.

Ключові слова: суверенітет, глобалізаційні процеси, виклики та загрози, держава, незалежність, міжнародні організації, процеси розмивання суверенітету, вестфальський суверенітет, цифровий суверенітет.

Bereznevych V.O. Globalized sovereignty: challenges and prospects

Summary

This scientific article is devoted to the adaptation of the traditional understanding of the phenomenon of sovereignty to the conditions of globalization, including interdependence and transnational challenges. To begin with, the definition of sovereignty is clarified, and then the features that mark the state as sovereign and independent have already been considered. It is emphasized that the independence of the state in the form of its independence and equality in international relations is a mandatory component of state sovereignty. Globalization is characterized from the standpoint of hyperglobalists, skeptics and transformists. Opposing points of view regarding the issue of the scope of state sovereignty, in connection with the influence of globalization processes, are considered.

It has been established that interstate integration processes, which acquire a systemic nature, significantly change not only the traditional meaning of the category of state sovereignty, but also acquire new organizational and legal forms. It was found that there are factors that influence the process of changing national sovereignty. Two completely opposite processes are singled out, namely the process of de-sovereignization and the process of sovereignization. It has been determined that the general feature of globalization is the blurring of national borders, however, there are still no relevant examples of national borders being completely destroyed under the pressure of processes spreading around the world.

On the basis of modern concepts of improving political and socio-economic life, it has been investigated that there are a number of actual and unresolved situations related to the recognition of such a model of sovereignty as digital sovereignty. Considerable attention is paid to existing challenges affecting sovereignty, namely, the formation of a single global economy, changes in the

system of international relations, and the constant quantitative growth of international governmental and non-governmental organizations, and global environmental problems that increasingly affect the world community are emphasized.

Key words: sovereignty, globalization processes, challenges and threats, state, independence, international organizations, erosion of sovereignty processes, Westphalian sovereignty, digital sovereignty.

Список використаних джерел:

1. Пархоменко Н.М. Суверенітет держави: соціально-політична сутність та юридичний зміст. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право»*. 2011. Вип. 14. С. 114.
2. Барандій М. Поняття суверенітету держави у міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 307.
3. Джураєва О.О. Теоретико-правовий аспект суверенітету сучасної держави. *Науковий вісник Херсонського державного суверенітету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 2. Т. 1. С. 27.
4. Сухонос В. Декларація про державний суверенітет України. *Віче*. 2010. № 18. С. 12.
5. Власов В. І. Закони глобалізації. *Історія освіти, науки і техніки України: матеріали VI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, м. Київ, 27 травня 2011 р. / Київ, 2011. С. 165.*
6. Герасимова О. А. Забезпечення державного інформаційного суверенітету як функція державної мови. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 4. С. 104.
7. Ткачук Ю. В. Глобалізація в сфері політики: інститути і механізми наддержавного впливу: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2004. 16 с.
8. Резнікова Н. В. Проблема збереження економічного суверенітету держави в контексті транснаціоналізації світової економіки: нові виклики залежності. *Економіка Крима*. 2013. № 2. С. 13.

Бурла І.Г.

аспірант

*Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Вступ. Житло має велику цінність для людей. Воно надає нам почуття безпеки та захищеності. Це місце, де люди можуть відпочивають, відновлюють сили та відчувають затишок після робочого дня. Для багатьох людей житло є символом родинних зв'язків та спільної діяльності. Воно створює можливість для спілкування та спільного проведення часу з родиною. Житло надає людям особистий простір, де вони можуть вільно виражати себе, розвивати свої інтереси та займатися власними справами. Право власності на житло забезпечує фінансову стабільність громадян, оскільки може слугувати як засіб забезпечення, а також джерело потенційного прибутку в майбутньому. Місце проживання впливає на соціальну інтеграцію людини в суспільство. Житло забезпечує доступ до соціальних послуг, освіти, медичного обслуговування та інших можливостей. Усі ці аспекти визначають важливість житла для людей та його вплив на їхнє життя, благополуччя та щасливу існування.

Отже, житло є як приватне так й публічне благо. Відповідно держава в цілому та публічна адміністрація, зокрема не можу бути стороннім в питаннях безпеки і стимулювання приватними особами житлового будівництва.

Адміністративні органи забезпечують аналізовані нами цінності через комплексний інститут публічного адміністрування житлового будівництва. В умовах сьогодення Україна стикається з проблемою зношеності та низької якості житлового фонду, що дісталось нам з минулої епохи. Це ставить питання про

необхідність забезпечення громадян житлом яке відповідає сучасним санітарним стандартам та культурним вподобанням українського народу. Відповідно забезпечення доступного житла є важливим завданням для держави. Публічне адміністрування повинно сприяти створенню механізмів, що забезпечують доступність житла для всіх верств населення. Контроль якісного житла є важливою складовою публічного адміністрування. Необхідно створити ефективні механізми контролю якості будівництва та введення обов'язкових стандартів безпеки. Також, вагомим питанням публічного адміністрування є запобігання корупції в будівельній галузі. Необхідно впроваджувати заходи для боротьби з корупцією та забезпечення прозорості та відкритості в процесі будівництва. Адміністративні органи мають стимулювати інвестиції в житлове будівництво шляхом розвитку ефективної інвестиційної політики, залучення інвесторів та створення сприятливих умов для розвитку будівельної сфери.

Огляд останні досліджень. Різним питанням правового регулювання будівництва в Україні була виділена вагому уваги вчених різних галузей, в першу чергу адміністративного права. Так В. Сударенко розкрила питання правового регулювання фінансування житлового будівництва в Україні [1], О. Соколовська з'ясувала підходи щодо адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі житлово-комунального господарства [2], О. Німко, присвятив свої наукові пошуки проблемі адміністративно-право-

вого регулювання державного молодіжного житлового кредитування [3]. Крім того, до певних аналізованих нами проблематики зверталися вчені правники: К. Бруссо [4], О. Воронова [5], Г. Гриценко [6], А. Запотоцький [7], І. Комарницька [8], К. Пономаренко [9], Л. Радченко [10], Т. Рим [11], Н. Савенко [12], Б. Семенко [13], С. Сеник [14], О. Сударенко [15] та ін. Проте безпосередньо аналізований нами предмет аналізу з погляду сучасної теорії адміністративного права вони не здійснювали. Отже, тема статті є актуальною.

Мета статті полягає в тому щоб на основі аналізу теорії адміністративного права, наукових доктрин та діючого законодавства сформовано поняття та розкрити зміст публічного адміністрування житлового будівництва в Україні.

Виклад основних положень. Лаконічним є тлумачний словник української мови, який визначає, що «житлове будівництво» це спорудження житлових будинків. Також розкриваючи більш загальну категорію «будівництво» енциклопедичні знання доводять, що це місце де здійснюється будівництво та наука про спорудження будов і їх художнє оформлення [16]. Згідно з класифікатором Видів економічної діяльності та поясненням до них «будівництво» включає в себе загальні та спеціалізовані роботи з будівництва будівель і споруд. Ця діяльність включає нове будівництво, ремонтні роботи, розширення та реконструкцію, зведення будівель зі збірних конструкцій на місці ведення робіт, а також будівництво тимчасових об'єктів. Загальне будівництво включає будівництво цілісних житлових комплексів, офісних будівель, магазинів та інших громадських і комунальних або сільськогосподарських будівель тощо, інженерних споруд, промислові об'єкти, трубопроводи та лінії електропередачі, спортивні комплекси тощо. Ці роботи здійснюються як за власний рахунок, так і за винагороду або на основі контракту. Частина робіт, а іноді всі види робіт можуть передаватися субпідряднику.

Будівництво також включає ремонт будівель і земляні роботи [17].

Виходячи з таких енциклопедичних знань та кваліфікаційних підходів можна зробити висновок що предметом нашого наукового аналізу («житлового будівництва») є будівництво цілісних житлових комплексів та здійснення ремонтних і земляних робіт в них.

В Україні житлове будівництво має вагомий законодавчий регулювання. До основних нормативно-правових актів у галузі будівництва відноситься Земельний кодекс України, який визначає правові засади використання та обігу земельних ділянок, що включають в себе будівництво [18]., Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності», який встановлює правові та організаційні основи містобудівної діяльності і спрямований на забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів [19]. Закон України від 5 листопада 2009 року № 1704-VI. «Про будівельні норми», що регулює відносини у сфері нормування у будівництві та визначає правові та організаційні засади розроблення, погодження, затвердження, реєстрації і застосування будівельних норм [20], Державні будівельні норми [21]. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [22] та «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [23]. Та чисельними підзаконними нормативно-правовими актами. Наприклад, Порядку ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 681 [24].

Отже, в Україні функціонує вагомий система законодавчого регулювання сфері житлового будівництва. Основні нормативно-правові акти, такі як Земельний кодекс, закони України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про будівельні норми», встановлюють правила та стандарти для будівництва та ремонту житлових об'єктів.

Законодавство також регулює ліцензування та контроль за будівельними процесами, забезпечуючи стабільний розвиток та збереження інтересів усіх зацікавлених сторін. До цього додатково вводяться підзаконні нормативні акти, які доповнюють та уточнюють основні закони. Окрім того, важливим етапом у розпорядчій діяльності адміністративних органів є впровадження електронних систем, які сприяють забезпеченню прозорості та ефективності публічним адмініструванням житловим будівництвом.

В теорії адміністративного права під публічним адмініструванням розуміють форму реалізації публічної влади, як діяльність адміністративних органів, що є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, здійснюється з метою задоволення публічного інтересу й відмежується від законодавчої, судової та політичної діяльності. За змістом види публічного адміністрування поділяються на такі адміністративні послуги, розпорядча діяльність та виконавча діяльність адміністративних органів [25, с. 20-23].

Головна мета адміністративної діяльності полягає у наданні адміністративних послуг адміністративними органами. Це відноситься і до сфери житлового будівництва. Згідно з Законом України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI, адміністративна послуга це результат владних повноважень, що спрямований на забезпечення прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб у відповідності до закону [26]. Наприклад, «Видача дозволу на будівельні роботи» є класичним прикладом адміністративної послуги. Дозвільна процедура передбачає отримання дозволу на виконання будівельних робіт, яке надається замовнику та підрядникам після подання відповідної заяви. Ця послуга безкоштовна та зазвичай надається протягом 10 робочих днів. При цьому необхідно подати відповідні документи, визначені технологічною картою. Для об'єктів із середніми та значними наслідками, а також тих, що потре-

бують оцінки впливу на довкілля, документи на отримання дозволу подаються виключно в електронній формі через систему Порталу Дія. Після подання заяви, можна перевірити статус її розгляду через особистий кабінет користувача. Рішення про видання дозволу або відмову також оприлюднюється в електронному кабінеті та надсилається на електронну пошту заявника. Після отримання дозволу, інформація про це додається до Реєстру будівельної діяльності, і копія дозволу надсилається заявнику [27; 28].

Отже, публічне адміністрування у сфері житлового будівництва спрямована на надання адміністративних послуг. Адміністративна послуга полягає у забезпеченні прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб відповідно до закону. Адміністративна послуга щодо видачі дозволу на будівельні роботи є первинним етапом у публічному адмініструванні житлового будівництва що відображає прозорість та ефективність у взаємодії між замовниками та адміністративними органами.

Розпорядча діяльність адміністративних органів у сфері житлового будівництва є невід'ємним вагомим елементом публічного адміністрування. Вона полягає в ухваленні суб'єктами публічної адміністрації підзаконних нормативно-правових актів на основі та з виконання законів [29, с. 49] Підзаконний нормативно-правовий акт є документом, що приймається (виданням) суб'єктом правотворчої діяльності згідно з вимогами Конституції України, законів та міжнародних договорів, спрямований на їх виконання. Він повинен узгоджуватися з вищестоячими нормативно-правовими актами та відповідати їм. Видання підзаконного нормативно-правового акта здійснюється у формі, передбаченій Конституцією України та (або) законом, і не передбачає делегування законодавчих повноважень. Якщо такий акт має бути у формі положення, порядку, інструкції, правил або іншого виду акта з нормами права, він затверджується відповідним підзаконним норма-

тивно-правовим актом. Затверджений акт є частиною підзаконного нормативно-правового акта, яким його затверджено, і має ту саму юридичну силу [30].

Наприклад, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2013 р. № 466 «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт» в якій визначено порядок та процедуру отримання права на виконання підготовчих та будівельних робіт. Під час воєнного стану ця процедура враховує особливості, встановлені постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 722 «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану». Визначено, що будівельні роботи включають у себе різні види робіт з будівництва, реконструкції, реставрації та капітального ремонту. Підготовчі роботи охоплюють роботи з підготовки будівельної ділянки, влаштування огороження, порушення елементів благоустрою, вишукувальні та будівельні роботи для організації будівництва. Функції електронного кабінету, передбачені цим порядком, забезпечує електронний кабінет користувача Єдиного державного веб-порталу електронних послуг "Портал Дія". Надання, отримання, відмова у видачі чи анулювання документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, проводиться органами державного архітектурно-будівельного контролю, згідно Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [31].

Отже, адміністративні органи здійснюють розпорядчу діяльність у сфері житлового будівництва, яка є важливим елементом публічного адміністрування. Ця діяльність полягає у встановленні нормативно-правових актів на основі законів, включаючи підзаконні акти. Вони мають відповідати вищестоячим нормам. Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2013 року № 466, враховуючи зміни і доповнення визначені Постановою від 24 червня 2022 року № 722 визначено порядок та проце-

дуру отримання права на виконання підготовчих та будівельних робіт у сфері житлового будівництва. Будівельні роботи охоплюють різноманітні види робіт, включаючи будівництво, реконструкцію, реставрацію та капітальний ремонт, тоді як підготовчі роботи передбачають підготовку будівельної ділянки та організацію будівництва. Державні органи забезпечують функціонування електронного кабінету для отримання послуг, а також контролюють видачу документів, що дозволяють виконання робіт.

Виконавча діяльність адміністративних органів в сфері житлового будівництва здійснюється суб'єктами публічного адміністрування містобудівної діяльності та архітектурно-будівельного контролю. До яких відноситься Кабінет Міністрів України, а також центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші уповноважені органи та органи місцевого самоврядування. Органи державного архітектурно-будівельного контролю включають структурні підрозділи Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також виконавчі органи сільських, селищних та міських рад. Виконавче публічне адміністрування у сфері житлового будівництва включає планування територій, моніторинг реалізації містобудівної документації, визначення державних інтересів, ліцензування та професійну атестацію, розроблення та затвердження нормативних документів, а також контроль за дотриманням законодавства та нормативів у цих галузях [32].

Державна інспекція архітектури та містобудування України (ДІАМ), як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, діє під керівництвом Віце-прем'єр-міністра з відновлення – Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України. Основним завданням ДІАМ є реалізація державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, що включає здійснення державного архітектурно-будівельного

контролю та нагляду за дотриманням вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності та будівельних норм. Ця організація виконує свої функції з метою забезпечення належного розвитку територій та забезпечення безпеки та якості будівництва в Україні [33].

Отже, виконавча діяльність адміністративних органів у сфері житлового будівництва здійснюється суб'єктами публічного адміністрування містобудівної діяльності та архітектурно-будівельного контролю, до яких відносяться Кабінет Міністрів України, центральні (в першу чергу Державна інспекція архітектури та містобудування України (ДІАМ), як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, діє під керівництвом Віце-прем'єр-міністра з відновлення – Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України та місцеві органи виконавчої влади, інші уповноважені органи та органи місцевого самоврядування. Ця діяльність включає планування територій, моніторинг реалізації містобудівної документації, визначення державних інтересів, ліцензування та професійну атестацію, розроблення та затвердження нормативних документів, а також контроль за дотриманням законодавства та нормативів у цих галузях.

Висновки: Все вище наведене дає можливість сформулювати певні узагальнення щодо поняття та зміст публічного адміністрування житлового будівництва в Україні:

– предметом публічного адміністрування житлового будівництва є будівництво цілісних житлових комплексів та здійснення ремонтних і земляних робіт в них, що здійснюється на основі реалізації норм адміністративного права;

– в Україні має вагому систему законодавчого регулювання в сфері житлового будівництва. Основні нормативно-правові акти, включаючи закони про містобудівну діяльність та будівельні норми, встановлюють правила та стандарти для будівництва та ремонту

житлових об'єктів та відповідне земельне законодавчо;

– у сфері житлового будівництва публічне адміністрування спрямоване на надання адміністративних послуг, які полягають у забезпеченні прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб відповідно до закону;

– адміністративні органи забезпечують розпорядчу діяльність у сфері житлового будівництва, що є ключовим аспектом публічного адміністрування, та включає адміністративну підзаконну правотворчу діяльність стосовно прийняття нових нормативно-правових актів на основі законів у формі порядків та процедур щодо отримання права на виконання підготовчих та будівельних робіт у сфері, здійснення публічного контролю (нагляду);

– виконавча діяльність адміністративних органів у сфері житлового будівництва здійснюється суб'єктами публічного адміністрування містобудівної діяльності та архітектурно-будівельного контролю. Ця діяльність охоплює різні аспекти, включаючи планування територій, моніторинг реалізації містобудівної документації, ліцензування та професійну атестацію, розроблення нормативних документів, а також контроль за дотриманням законодавства та нормативів у цих галузях. У цьому процесі ключову роль відіграють Кабінет Міністрів України, Державна інспекція архітектури та містобудування України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також інші уповноважені органи та органи місцевого самоврядування.

Отже, публічне адміністрування житлового будівництва в Україні це адміністративна діяльність Уряду, Державної інспекції архітектури та містобудування України, органів місцевого самоврядування, інших адміністративних органів що здійснюється на основі норм адміністративного права у відповідності до визнаних законодавством інструментів з метою забезпечення безпечного, якісного та ефективного спорудження та ремонту житлових комплексів та належного їх художнього оформлення.

Анотація

У статті сформувано поняття розкрито зміст публічного адміністрування житлового будівництва в Україні. Доведено, що це адміністративна діяльність Уряду, Державної інспекції архітектури та містобудування України, органів місцевого самоврядування, інших адміністративних органів що здійснюється на основі норм адміністративного права у відповідності до визнаних законодавством інструментів з метою забезпечення безпечного, якісного та ефективного спорудження та ремонту житлових комплексів та належного їх художнє оформлення. Виявлено і узагальнено, що Україна має вагомому систему законодавчого регулювання в сфері житлового будівництва. Основні нормативно-правові акти, включаючи закони про містобудівну діяльність та будівельні норми, встановлюють правила та стандарти для будівництва та ремонту житлових об'єктів та відповідне земельне законодавчо. У сфері житлового будівництва публічне адміністрування спрямоване на надання адміністративних послуг, які полягають у забезпеченні прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб відповідно до закону. Адміністративні органи забезпечують розпорядчу діяльність у сфері житлового будівництва, що є ключовим аспектом публічного адміністрування, та включає адміністративну підзаконну правотворчу діяльність стосовно прийняття нових нормативно-правових актів на основі законів у формі порядків та процедур щодо отримання права на виконання підготовчих та будівельних робіт у сфері, здійснення публічного контролю (нагляду). Виконавча діяльність адміністративних органів у сфері житлового будівництва здійснюється суб'єктами публічного адміністрування містобудівної діяльності та архітектурно-будівельного контролю. Ця діяльність охоплює різні аспекти, включаючи планування територій, моніторинг реалізації містобудівної документації, ліцензування та професійну атестацію, розроблення нормативних документів, а також контроль за дотриманням законодавства та нормативів у цих галузях. У цьому процесі ключову роль відіграють Кабінет Міністрів, Державна інспекція архітектури та містобудування України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також інші уповноважені органи та органи місцевого самоврядування.

Ключові слова: адміністративний орган, адміністративні органи, архітектура та містобудування, будівельні норми, будівельні роботи, виконавча діяльність, державна інспекція, законодавче регулювання, інструменти публічного адміністрування, контроль (нагляд), містобудівна діяльність, моніторинг, норми адміністративного права, органи місцевого самоврядування, планування територій, ремонт житлових об'єктів.

Burla I.H. The concept and content of public administration of housing construction in Ukraine

Summary

In the article, the concept of the public administration of housing construction in Ukraine is revealed. It has been proven that this is an administrative activity of the Government, the State Inspection of Architecture and Urban Planning of Ukraine, local self-government bodies, other administrative bodies, which is carried out because of the norms of administrative law in accordance with the instruments recognized by the law to ensure the safe, high-quality, and efficient construction and repair of residential complexes and proper their artistic design. It was revealed and summarized that Ukraine has a strong system of legislative regulation in the field of housing construction. The main normative legal acts, including laws on urban planning activities and building regulations, establish rules and standards for the construction and repair of residential objects and the corresponding land legislation. In the field of housing construction, public administration is aimed at providing administrative services, which consist in ensuring the rights and obligations of individuals and legal entities in accordance with the law. Administrative bodies provide regulatory activity in the field of housing

construction, which is a key aspect of public administration, and includes administrative sub-legislative law-making activity regarding the adoption of new normative legal acts based on laws in the form of orders and procedures for obtaining the right to perform preparatory and construction works in the field, implementation of public control (supervision). Executive activities of administrative bodies in the field of housing construction are carried out by subjects of public administration of urban planning activities and architectural and construction control. This activity covers various aspects, including territorial planning, monitoring the implementation of urban planning documentation, licensing and professional certification, development of regulatory documents, as well as monitoring compliance with legislation and regulations in these areas. In this process, the Cabinet of Ministers, the State Inspection of Architecture and Urban Planning of Ukraine, central and local bodies of executive power, as well as other authorized bodies and bodies of local self-government play a key role.

Key words: administrative bodies, administrative body, architecture, and urban planning, building regulations, construction works, control (supervision), executive activity, legislative regulation, local governments, monitoring, norms of administrative law, repair of residential facilities, state inspection, territory planning, tools of public administration, urban planning activity.

Список використаних джерел:

1. Сударенко О. Правове регулювання фінансування житлового будівництва в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 20 с.
2. Соколовська О. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі житлово-комунального господарства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. іїв., 2011. 18 с.
3. Німко О. Адміністративно-правове регулювання державного молодіжного житлового кредитування : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. іїв., 2008. 19 с.
4. Бруссо К. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва: автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. 2021. 18 с.
5. Воронова О. Підстави набуття права власності на житло : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 20 с.
6. Гриценко Г. М. Правове регулювання капітального будівництва за державні кошти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2011. 17 с.
7. Запотоцький А. Теоретичні основи та практика розслідування злочинів у сфері будівництва: автореф. дис. ... д. ю. н. : 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. 2019, 18 с.
8. Комарницька І. Профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права.: автореф. дис. ... д. ю. н. : 12.00.07. 2021. 18 с.
9. Пономаренко К. Належне здійснення права на забудову земельної ділянки.: автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. 2021. 18 с.
10. Радченко Л. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері житлового будівництва : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с.
11. Рим Т. Правове регулювання інвестиційних відносин у сфері будівництва: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... д. ю. н. : 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. 2021. 18 с.
12. Савенко Н.В. Адміністративно-правові засади набуття права власності на об'єкти незавершеного та законсервованого будівництва в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2009. 16 с.

13. Семенко Б. М. Адміністративна відповідальність за правопорушення у галузі будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 16 с.
14. Сенік С. Правове регулювання договірних відносин генеральних підрядників та субпідрядників у капітальному будівництві : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів., 2006. 19 с.
15. Сударенко О. Правове регулювання фінансування житлового будівництва в Україні : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 20 с.
16. Житлове будівництво. Тлумачний словник української мови. Словник.UA. 2024. <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE>
17. Будівництво: секція F. КВЕД-2010. https://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/SECT/KVED10_F.html
18. Земельний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2002, № 3-4, ст. 27.
19. Про регулювання містобудівної діяльності. Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 34, ст. 343.
20. Про будівельні норми. Закон України від 5 листопада 2009 року №1704-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 5, ст. 41
21. Державні будівельні норми. Портал Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. 2024. https://e-construction.gov.ua/laws/doc_type=2
22. Про ліцензування видів господарської діяльності. Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2015, № 23, ст. 158.
23. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України від 2007 року № 29. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29, ст. 389.
24. Порядку ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 681. Верховна Рада України. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-%D0%BF#n39>
25. Галуцько В., Діхтієвський П., Гулак О., Коваленко Л., Кузьменко О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник: у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Київ, 2024. 820 с.
26. Про адміністративні послуги. Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомостях Верховної Ради України*. 2013 року. № 32. С. 409.
27. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. С. 50.
28. Дозвіл на виконання будівельних робіт. Портал Дія. 2024. <https://guide.diiia.gov.ua/view/vudacha-dozvolu-na-vykonannia-budivelnikh-robit-2515ce43-d9a2-4644-9850-af44edb39540>
29. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила2. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
30. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. *Голос України* від 19 вересня 2023 року. № 32.
31. Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2013 р. № 466. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 85.
32. Про регулювання містобудівної діяльності. Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. С. 343.
33. Положення про Державну інспекцію архітектури та містобудування України. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 року № 1340. <https://diam.gov.ua/storage/app/sites/31/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>

Козарійчук Д.В.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри юриспруденції

Чернівецький інститут Міжнародного гуманітарного університету

ВПЛИВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА РОЗПОДІЛ ПОВНОВАЖЕНЬ МІЖ МІСЦЕВИМИ ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Постановка проблеми. Процес децентралізації в Україні відіграє ключову роль у становленні місцевого самоврядування та покращенні управління на місцевому рівні. Однак, важливо розуміти зміни, які призвели до розподілу повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Ця проблема стає особливо актуальною в контексті практичного застосування децентралізаційних реформ та їхнього впливу на політику на місцевому рівні, соціально-економічний розвиток та забезпечення потреб громадян. Оскільки децентралізація призводить до перерозподілу функцій та повноважень між місцевими органами влади, виникає необхідність детального вивчення цього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних та зарубіжних учених, які займалися вивченням проблем впливу децентралізації на розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, можна назвати В. Андрущенка, Ю. Бальція, Н. Нижника, В. Погорілка, О. Лазора, Л. Письмаченка, Л. Сус, М. Баймуратова, І. Грицяка, В. Шаповала, А. Колодія та інших.

Мета статті полягає у системному аналізі впливу процесу децентралізації на розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Особлива увага приділяється визначенню проблемних питань, які виникають у процесі децентралізації, та пошуку шляхів

їх вирішення з метою покращення ефективності управління та забезпечення належного розвитку місцевих територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізаційних процесів, що відбуваються в Україні, наша країна стикається з низкою викликів і проблем, які потребують нагального вирішення. Одним із шляхів управління на національному та регіональному рівнях є децентралізація влади та встановлення нового балансу відносин між центральною та місцевою владою. Світовий досвід підтверджує позитивний вплив децентралізації, але важливо відзначити об'єктивні та суб'єктивні проблеми, які виникають під час перехідного періоду. Аналіз поточного стану децентралізації в Україні показує, що існує низка питань, які потребують комплексного та виваженого вирішення.

Так, особливість організації місцевої державної виконавчої влади в Україні полягає у тому, що частина її повноважень передається органам місцевого самоврядування. Ці повноваження, відомі як делеговані, фінансуються державою, а відповідні об'єкти державної власності передаються органам місцевого самоврядування. Це включає контроль за використанням і охороною землі, водних ресурсів, надр і лісів; реєстрацію прав власності на землю; реєстрацію підприємницьких суб'єктів; контроль за дотриманням будівельних проектів; реєстрацію статутів громадських об'єднань та інше. Ці делеговані повноваження дозволяють місцевим органам

самоврядування бути більш ефективними в розв'язанні конкретних проблем та потреб своїх територій, оскільки вони мають більш глибоке розуміння місцевих умов і можуть більш оперативно реагувати на них. Водночас, це сприяє зближенню влади з громадою та підвищує рівень демократії та відповідальності місцевих органів влади перед своїми жителями. Крім того, такі повноваження не лише надають місцевим органам самоврядування змогу ефективніше реагувати на конкретні проблеми та потреби їхніх територій, вони також сприяють зближенню влади з громадою. За допомогою цих повноважень, місцеві органи можуть бути більш реактивними та адаптивними до потреб своїх громадян. Подібний підхід сприяє підвищенню рівня демократії, оскільки громадяни отримують більше можливостей для впливу на прийняття рішень, що стосуються їхнього життя та спільноти. Крім того, цей механізм сприяє підвищенню відповідальності місцевих органів влади перед своїми жителями, оскільки вони більш прямо відчують наслідки своїх дій і можуть бути піддані більшій публічній перевірці та обліку.

Разом із тим, слід відмітити, що адміністративна реформа в Україні суттєво вплинула на розподіл повноважень між центральними органами влади та місцевими органами самоврядування. Цей процес сприяв передачі більшої автономії та відповідальності місцевим громадам у прийнятті рішень та розв'язанні місцевих питань. Місцеві органи самоврядування отримали нові повноваження та ресурси для реалізації проектів та програм на місцевому рівні [1].

Зокрема, адміністративна реформа призвела до передачі деяких функцій та повноважень з центрального рівня влади на місцевий, що сприяло збільшенню самостійності та відповідальності місцевих органів управління. Це дозволило їм більш ефективно реагувати на потреби та проблеми конкретних територій, оскільки місцеві органи краще знають місцеві реалії та можуть здійснювати управ-

ління, орієнтоване на конкретні потреби громадян.

Проте разом із цим виникли певні виклики та проблеми. Наприклад, недостатність фінансових ресурсів для забезпечення нових повноважень місцевих органів, недостатня підготовка та кваліфікація кадрів для ефективного виконання нових функцій, а також можливі конфлікти між центральними та місцевими владними структурами.

Отже, адміністративна реформа значно змінила розподіл повноважень між органами влади та місцевим самоврядуванням, надавши місцевим громадам більше влади та відповідальності за управління своїми територіями. Однак вона також вимагає системного підходу до вирішення виникаючих проблем для досягнення максимальної ефективності цього процесу.

На думку Дем'янчука О. І. серед основних проблем, які негативно впливали на систему управління на місцях, можна виокремити відсутність чіткого розподілу повноважень між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування. Ця ситуація спричиняла надмірну централізацію владних функцій, яка і сьогодні є актуальною. Як наслідок, виникла нестабільність у джерелах формування доходів місцевих бюджетів та відсутність реальної фінансової автономії. Ця ситуація потребує ретельного аналізу та вивчення впливу процесу децентралізації на управління місцевими бюджетами в Україні [2, с. 53].

На думку І. Грицяка, «децентралізація державного управління – це процес, у результаті якого самоврядування на місцях набуває незалежності за рахунок передачі їм повноважень, які раніше належали державі. Ця передача повноважень розглядається не як просте делегування, а як перетворення державних функцій на функції самоврядування. Це дозволяє розглядати різні аспекти влади, які мають як місцевий самовряд, так і держава. Отже, децентралізація включає в себе сферу діяльності органів місцевого самоврядування, які стають об'єктом цієї діяльності» [3, с. 213].

Г. Бребаном децентралізація влади розглядається як процес передачі права прийняття рішень між центральними органами влади та місцевим самоврядуванням. Цей процес передбачає не лише делегування повноважень, але і створення умов для більшого впливу та автономії місцевих органів у вирішенні питань, що стосуються їхніх територій та громадян. Він акцентує на тому, що децентралізація передбачає перегляд балансу влади між центральним та місцевим рівнями управління [4, с. 87].

А. Матвієнко зазначає, що «у загальному вигляді децентралізація передбачає розподіл функцій та повноважень, що належать єдиній державній владі, між відповідними органами. Цей процес охоплює поділ влади між центральними органами держави з одного боку і органами місцевого самоврядування з іншого. У першому випадку, це означає розподіл функцій і повноважень між вищими органами держави, що відповідає принципам поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Такий підхід до децентралізації відображає взаємовідносини між парламентом, главою держави та урядом, і розглядається як форма державного правління» [5, с. 11].

Отже, як вбачається із вищезазначеного, всі науковці поняття «децентралізації» зводять до розподілу повноважень між органами влади та органами місцевого самоврядування.

Таким чином, децентралізація влади в Україні – це процес передачі частини владних повноважень, ресурсів та відповідальності з центрального рівня управління до місцевих органів самоврядування. Головна мета цього процесу – підвищення ефективності управління, розвиток місцевих громад та зміцнення демократії. Він передбачає надання більшої автономії та відповідальності місцевим урядовим структурам у вирішенні проблем та потреб громадян. Децентралізація в Україні включає такі аспекти, як фінансова самодостатність та розширення повноважень місцевих органів влади у вирішенні різних питань, що стосуються їх територій.

Децентралізація в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких основними є:

1. Конституція України – основний закон, який визначає принципи державного устрою та розподіл влади між центральними та місцевими рівнями [6].

2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» – встановлює загальні принципи та механізми функціонування місцевого самоврядування, включаючи повноваження та відповідальність місцевих рад та виконавчих органів [7].

3. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» – встановлює правові основи організації та функціонування місцевих державних адміністрацій, які є органами центральної влади на рівні областей, районів та міст обласного значення [8].

4. Закон України «Про фінансове забезпечення місцевих бюджетів» – встановлює механізми фінансового забезпечення місцевих бюджетів, включаючи механізми обсягу та розподілу міжбюджетних трансфертів [9].

5. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» – визначає правові умови та процедури для добровільного об'єднання сільських, селищних та міських громад у громадські територіальні громади [10].

6. Нормативно-правові акти, прийняті у межах реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [11], які регулюють конкретні аспекти реформування та децентралізації влади та інші закони, розпорядження та накази, які визначають конкретні аспекти децентралізації влади, такі як реформа місцевого самоврядування, територіальна організація та інші.

Разом із тим, на нашу думку необхідно виокремити основні проблеми децентралізації влади в Україні: недостатність фінансових ресурсів для забезпечення нових повноважень, які передаються місцевим органам влади; недостатнє фахове навантаження та

кваліфікація кадрів у місцевих органах влади, щоб ефективно здійснювати нові функції; нерівномірне розподілення повноважень і ресурсів між різними регіонами, що може призвести до нерівності у розвитку і наданні послуг; інституційна слабкість, тобто недостатня розвиненість місцевих органів самоврядування та відсутність механізмів для їх ефективного функціонування; недостатність механізмів контролю та моніторингу за діяльністю місцевих органів влади, що може призвести до корупційних проявів та недостатньої відкритості у процесі прийняття рішень; неясність механізмів відповідальності за прийняття рішень на місцевому рівні та недостатня зворотність до громадян; необхідність забезпечення легітимності та довіри до місцевих органів влади серед громадян, щоб забезпечити ефективність їх діяльності; виникнення конфліктів між центральними та місцевими органами влади щодо розподілу повноважень та виконання функцій; наслідки бюрократичних перешкод та недосконалої законодавства, які ускладнюють процеси децентралізації та реформування місцевого управління; опір з боку деяких централізованих структур до втручання у власність або контроль над певними аспектами управління; недостатність стратегічного планування та координації між різними рівнями влади для досягнення спільних цілей розвитку та благополуччя громад.

Для подолання проблеми недостатності фінансових ресурсів для забезпечення нових повноважень, переданих місцевим органам влади, можна вжити наступні заходи: забезпечення адекватного фінансування з бюджету на місцевому рівні шляхом збільшення асигнувань на виконання нових функцій; впровадження ефективної податкової політики, яка б забезпечувала адекватні доходи місцевих бюджетів. Це може включати перегляд податкових ставок, оптимізацію податкового пільг та збільшення ефективності податкового збору; сприяти розвитку місцевої економіки, приваблювати інвестиції та створювати

сприятливі умови для підприємництва на місцевому рівні; впровадження системи ефективного управління ресурсами на місцевому рівні для оптимізації витрат та максимізації результатів виконання функцій; підвищення прозорості та відповідальності в управлінні бюджетом на місцевому рівні шляхом впровадження сучасних бюджетних інструментів та практик; сприяння розвитку місцевого самоврядування через забезпечення належного розвитку і зміцнення інститутів місцевого самоврядування для ефективного виконання їх функцій та повноважень.

Всі ці заходи можуть сприяти забезпеченню адекватного фінансування та ефективного виконання нових повноважень місцевими органами влади.

Таким чином, ми вважаємо, що «децентралізація» – це процес передачі частини владних повноважень, ресурсів та відповідальності з центрального уряду або вищих рівнів влади до місцевих органів самоврядування або регіональних структур. Ця стратегія націлена на поліпшення ефективності управління, стимулювання розвитку місцевих громад та підвищення рівня демократії. Децентралізація передбачає більшу автономію та відповідальність місцевих урядових структур у вирішенні місцевих проблем і потреб громадян. Цей підхід сприяє більш ефективному використанню ресурсів, адаптації до місцевих особливостей та залученню громадян до прийняття рішень, які стосуються їхнього життя, що є ключовим для створення більш збалансованого та прозорого управління.

Сьогодні існує необхідність внесення змін до базових законів про місцеве самоврядування та місцеві державні адміністрації в Україні, а також інших нормативно-правових актів, виникає через наявність дублювання груп повноважень, яке призводить до суперечностей і конфліктів. Особливу увагу слід звернути на закони, що стосуються управління та розпорядження бюджетом. Важливо змінити ці закони на користь муніципальної влади місцевого самоврядування, враховуючи принцип субсидіарності.

У законодавчому врегулюванні процесу децентралізації влади виявлено чимало недоліків, особливо щодо розподілу повноважень між органами влади та їх ефективного здійснення. Політичні та економічні аспекти проблеми децентралізації державної влади та посилення ролі місцевого самоврядування у вирішенні місцевих питань роблять її багатоаспектною й ускладнюють її вдалий розв'язок. Недоліки в законодавстві можуть створювати проблеми у правильному функціонуванні децентралізованої системи управління. Однак, вирішення цих проблем потребує комплексного підходу та уважного вивчення конкретних аспектів, що стосуються повноважень, фінансування, регулювання та іншого [12, с. 12]. Тому на законодавчому рівні важливо підтримати створення громадянського суспільства та впровадження ефективної системи управління, яка відповідала б європейським стандартам. Головною метою має бути задоволення потреб громадян на найвищому рівні, забезпечення якісних адміністративних послуг. При цьому важливо врахувати перші результати впровадження електронного урядування в Україні, щоб використовувати їхній потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення адміністративного процесу [13].

Висновки та перспективи. Впровадження децентралізації в Україні привело до істотних

змін у розподілі повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Цей процес сприяв передачі більшої самостійності та відповідальності місцевим громадам у прийнятті рішень та вирішенні місцевих питань. Органи місцевого самоврядування отримали нові повноваження та ресурси для реалізації проєктів та програм на місцевому рівні. В результаті, децентралізація дозволила ефективніше відповідати на потреби та проблеми конкретних територій, оскільки місцеві органи краще орієнтовані на місцеві реалії та можуть здійснювати управління, що враховує потреби громадян.

Однак, разом із цим виникли певні виклики та проблеми. Наприклад, недостатність фінансових ресурсів для забезпечення нових повноважень місцевих органів, нестача підготовки та кваліфікації кадрів для ефективного виконання нових функцій, а також можливі конфлікти між центральними та місцевими владними структурами.

Отже, децентралізація суттєво змінила розподіл повноважень, надаючи місцевим громадам більше влади та відповідальності за управління своїми територіями. Проте для досягнення максимальної ефективності цього процесу необхідний системний підхід до вирішення виникаючих проблем.

Анотація

Стаття присвячена системному аналізу впливу децентралізаційних процесів на розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Адміністративна реформа в Україні суттєво вплинула на розподіл повноважень між центральними органами влади та місцевими органами самоврядування. Цей процес сприяв передачі більшої автономії та відповідальності місцевим громадам у прийнятті рішень та розв'язанні місцевих питань. Місцеві органи самоврядування отримали нові повноваження та ресурси для реалізації проєктів та програм на місцевому рівні.

Децентралізація влади в Україні – це процес передачі частини владних повноважень, ресурсів та відповідальності з центрального рівня управління до місцевих органів самоврядування. Головна мета цього процесу – підвищення ефективності управління, розвиток місцевих громад та зміцнення демократії. Він передбачає надання більшої автономії та відповідальності місцевим урядовим структурам у вирішенні проблем та потреб громадян. Децентралізація в Україні включає такі аспекти, як фінансова самодостатність та

розширення повноважень місцевих органів влади у вирішенні різних питань, що стосуються їх територій.

Автором статті здійснено аналіз нормативно-правового базису та проведено огляд практичних аспектів реалізації децентралізації, зосереджуючись на змінах у розподілі компетенцій та відповідальності між місцевими органами влади. Особлива увага приділяється аналізу взаємодії та координації дій між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, враховуючи нові реалії децентралізації. Зазначена проблема є актуальною, оскільки було виявлено перешкоди та можливості, що виникають у процесі децентралізації, а також запропоновано шляхи подолання складнощів. Результати дослідження можуть стати основою для розробки стратегій управління на місцевому рівні та сприяти підвищенню ефективності роботи місцевих органів влади з метою забезпечення сталого розвитку територій та задоволення потреб громадян.

Ключові слова: децентралізація влади, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, розподіл повноважень.

Kozariichuk D.V. The impact of decentralization on the distribution of powers between local bodies of executive power and local self-government bodies

Summary

The article is devoted to a systematic analysis of the impact of decentralization processes on the distribution of powers between local executive bodies and local self-government bodies. Administrative reform in Ukraine significantly affected the distribution of powers between the central authorities and local self-government bodies. This process contributed to the transfer of greater autonomy and responsibility to local communities in decision-making and solving local issues. Local self-government bodies received new powers and resources to implement projects and programs at the local level.

Decentralization of power in Ukraine is the process of transferring part of the power, resources and responsibility from the central level of management to local self-government bodies. The main goal of this process is to increase the efficiency of management, develop local communities and strengthen democracy. It provides greater autonomy and responsibility to local government structures in solving the problems and needs of citizens. Decentralization in Ukraine includes such aspects as financial self-sufficiency and expanding the powers of local authorities in solving various issues affecting their territories.

The author of the article analyzed the legal framework and reviewed the practical aspects of decentralization, focusing on changes in the distribution of competencies and responsibilities between local authorities. Special attention is paid to the analysis of interaction and coordination of actions between local executive bodies and local self-government bodies, taking into account the new realities of decentralization. The specified problem is relevant, as obstacles and opportunities arising in the process of decentralization were identified, and ways to overcome difficulties were proposed. The results of the study can become the basis for the development of management strategies at the local level and contribute to increasing the efficiency of the work of local authorities in order to ensure the sustainable development of territories and meet the needs of citizens.

Key words: decentralization of power, local bodies of executive power, bodies of local self-government, distribution of powers.

Список використаних джерел:

1. Бальцій Ю.Ю. Щодо теорії розмежування компетенцій органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287209/281129>

2. Дем'янчук О. І. Вплив децентралізації на управління місцевими бюджетами України. Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2017. Вип. 1. 52-58 с.
3. Грицяк І. А. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація. К. : Вид-во УАДУ, 1997. 487 с.
4. Бребан Г. Французьке адміністративне право. – М. [б. і.], 1988. – С. 87.
5. Матвієнко А. С. Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2010. 23 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97. *Відомості Верховної Ради України*, 1997, № 24, ст.170
8. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
9. Про фінансове забезпечення місцевих бюджетів: Закон України від 30 червня 1996 року № 783-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 34, ст.274
10. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 13, ст.91
11. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
12. Рильська В. В. Механізм взаємодії між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в аспекті децентралізації влади. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 2. С. 12.
13. Загурська-Антонюк В. Ф. Сучасні тенденції децентралізації державної влади та їх реалізація в Україні. Електронне видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/26.pdf

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В СИСТЕМІ ПЕРЕХОДУ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З початком збройної агресії РФ проти України у 2014 році, постало питання реінтеграції учасників бойових дій до умов мирного соціуму. Територіальна обмеженість зони проведення антитерористичної операції дозволяла вирішувати це завдання завдяки системі медико-соціальної та психологічної реабілітації, яка надавалася учасникам АТО на базі як державних закладів, так і громадських об'єднань, які отримували фінансування від міжнародних донорів. Після початку повномасштабного вторгнення у лютому 2024 року, означена система, яка до речі остаточно так і не була сформована, втратила свою актуальність. Суттєве розширення зони бойових дій, поява новоокупованих територій, загальнодержавна мобілізація – ось ті чинники, які зумовили необхідність формування в державі повноцінної системи переходу від військової служби до цивільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Проблеми розвитку теорії адміністративно-правових відносин в різні часи досліджували: В. В. Галунько, О. С. Дніпров, І. В. Наконечна, В. Й. Пашинський, О. І. Харитонова та інші вчені. Однак, аналізу означених відносин в системі переходу від військової служби до цивільного життя досі не проводилося, що вказує на актуальність обраного напряму наукового пошуку.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження природи та особливостей адміністративно-правових відносин, які виникають в системі переходу від військової служби до цивільного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перехід від військової служби до цивільного життя є обов'язковим елементом подолання наслідків збройного конфлікту через відповідні соціально-економічні та правові гарантії ветеранам війни. Розбудова системи переходу від військової служби до цивільного життя має своє правове підґрунтя, адже відповідні зобов'язання держави деталізовані в нормативно-правових актах різного рівня. Так, у ст. 17 Конституції України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР передбачено обов'язок держави щодо соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Також у ст. 46 Основного закону регламентовано право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Окрім конституційного рівня, доцільно звернути увагу на рівень чинного законодавства.

Зокрема, у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року

№ 2011-ХІІ вказано, що держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовців строкової військової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, в разі відповідного звернення зазначених осіб. У разі необхідності соціальну та професійну адаптацію проходять також члени сімей військовослужбовців за їх зверненням. коштів державного бюджету [2]. На нашу думку, в нормах вказаного закону розкривається соціальна сутність самої системи переходу від військової служби до цивільного життя.

Спробою практичного втілення окремих елементів досліджуваної системи є реалізація державою експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя. На основі цього інституту будуть надаватися послуги ветеранам війни, членам їхніх сімей, а також військовослужбовцям, які брали безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України та були звільнені з військової служби [3]. Ключові засади розбудови досліджуваної нами системи регламентовані у Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року. В цьому документі перехід від військової служби до цивільного життя позиціонується як процес змін в умовах зайнятості та у фінансово-економічному становищі учасників системи переходу, трансформації стосунків у сім'ї та ставленні до них суспільства під час реінтеграції до цивільного життя [4].

Слід звернути увагу на той факт, що досліджувана система є цілісним організаційно-правовим явищем, а, отже, може розглядатися у якості об'єкта адміністративно-правової охорони. Необхідно виходити з того, що сучасна доктрина права доводить соціальну спрямованість конституційних обов'язків держави, які кореспондують до

соціальних прав людини, сутність яких полягає в забезпеченні «нормальних умов існування» людини навіть в будь-яких нестандартних умовах [5, с. 72]. На нашу думку, ця теза тільки підтверджує наші припущення щодо віднесення системи переходу до адміністративно-правових категорій. У цьому випадку, варто говорити про специфіку адміністративно-правових відносин, які виникають під час переходу від військової служби до цивільного життя. Схарактеризуємо доктринальні визначення означеної категорії.

О. І. Харитонова пропонує під адміністративно-правовими відносинами розуміти суспільні відносини, що складаються у галузі державного управління та адміністративної охорони публічного правопорядку, один з учасників (або всі учасники) яких є носіями владних повноважень, а також суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які перебувають під охороною держави [6, с. 21]. У нашому випадку, носіями таких владних повноважень є суб'єкти, які забезпечують формування та реалізацію стратегії переходу від військової служби до цивільного життя.

Вчений-адміністративіст В. В. Галунько наголошує, що алгоритм дослідження адміністративно-правових відносин у певних галузях, як провідної категорії розкриття динаміки адміністративного права полягає в поєднанні теоретико-правових засад та юридичного змісту адміністративно-правових відносин, зокрема через аналіз юридичних фактів діяльності публічної адміністрації (в першу чергу через індивідуальні адміністративні акти і адміністративні договори) та класичні методи діяльності публічної адміністрації [7, с. 9]. Слід звернути увагу на індивідуалізацію нормотворчості в рамках системи переходу, яка окреслює динаміку розвитку відповідних адміністративно-правових відносин, а також дозволяє врахувати окремі юридичні факти, зокрема набуття правового статусу ветерана війни.

Слід розглянути наукові праці, в яких висвітлюється питання сутності адміністра-

тивно-правових відносин в сфері національної безпеки та оборони. Так, В. Й. Пашинський вказує, що правові відносини у сфері публічного управління обороною, як і правові відносини у будь-якій галузі публічного права взагалі, а отже і в галузі адміністративного права зокрема, виникають, змінюються та припиняються тільки на підставі правових норм, що містяться в актах законодавства [8, с. 15]. Це свідчить про необхідність формалізації різних аспектів досліджуваної нами системи, як передумови ефективного публічного управління нею.

На думку І. В. Наконечної адміністративно-правові відносини щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції слід визначити як різновид правових зв'язків, породжених існуванням адміністративної норми, що дозволяє/зобов'язує до вчинення певної дії чи утримання від неї задля реалізації конкретного завдання у межах адміністративно-правового механізму реалізації цього процесу [9, с. 167]. Вважаємо, що дослідження адміністративно-правових відносин у сфері переходу від військової служби до цивільного життя не повинно спиратися на євроінтеграційні процеси, оскільки останні є надто політизовані, що може нівелювати політику держави, яку вона проводить щодо ветеранів війни. При цьому ми вважаємо, що сама система переходу є важливим елементом галузі адміністративно-правового регулювання сфери оборони.

Міркуючи про характер адміністративних правовідносин в зазначеній сфері необхідно розуміти, що сучасна трансформація предмета адміністративного права зумовила зміну концептуальних засад адміністративно-правових відносин. Як наслідок, відбулася фактична зміна їхньої сутності, а також певне розширення. Так, говорячи про адміністративні правовідносини, варто враховувати те, за яких обставин ці відносини виникають. З урахуванням зазначеної специфіки адміністративно-правових відносин будуть розрізнятися ознаки цих правовідносин, тоді

як структурний складник залишатиметься сталим [10, с. 60]. Подібна трансформація дуже яскраво візуалізується саме на рівні досліджуваної нами системи, яка виникла та проходить етап становлення в умовах воєнного стану.

Таким чином пропонуємо під адміністративно-правовими відносинами у сфері переходу від військової служби до цивільного життя розуміти врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, які складаються між суб'єктами владних повноважень і ветеранами війни в рамках реалізації державної політики у сфері соціально-правового захисту та реінтеграції останніх до умов мирного життя. Проведений аналіз вказує на існування двох підходів до визначення природи відносин, які складаються в системі переходу.

В рамках першого підходу їх вважають звичайними адміністративно-правовими відносинами, які мають свої передумови виникнення, зміни та припинення. В рамках другого підходу ці відносини розглядають через призму військово-адміністративного права. Тобто, у другому випадку мова йде про певну індивідуалізацію на рівні сфери діяльності. На нашу думку, доцільно виходити з першого підходу, оскільки в системі переходу від військової служби до цивільного життя складаються адміністративно-правові відносини, пов'язані зі створенням додаткових гарантій соціального захисту ветеранів війни. Пропонуємо до числа ознак адміністративно-правових відносин у системі переходу від військової служби до цивільного життя віднести:

– врегульовані нормами адміністративного права (зокрема, що стосується питань організації уповноважених суб'єктів, здійснення ними повноважень та взаємодії в рамках єдиної системи);

– присутній суб'єкт владних повноважень (передусім це стосується державних інституцій, які забезпечують реалізацію політики у сфері соціального захисту);

– виникають за ініціативи різних за статусом суб'єктів (мова йде про ветеранів війни або суб'єктів владних повноважень);

– обумовлені публічно-правовим інтересом (держава, як і ветерани, зацікавлена у скорішій реінтеграції останній до умов цивільного життя);

– забезпечені юридичною відповідальністю (мається на увазі відповідальність суб'єкта владних повноважень на невиконання або неналежне виконання власних повноважень);

– виникають в особливих умовах (це стосується воєнного стану, в рамках якого є певні обмеження, навіть для осіб, які отримали статус ветерана війни);

– мають специфічну мету (вона стосується переходу ветерана війни до умов мирного життя через систему соціально-правових, економічних та інших заходів);

– вимагають особливої оцінки (ідеться про ефективність здійснення ветеранами війни переходу до цивільного життя, яка вимірюється конкретними категоріями);

– мають системний характер (передбачають безперервність процесу переходу, що пов'язане зі збільшенням кількості ветеранів в Україні).

Слід констатувати, що зміст адміністративно-правових відносин в системі переходу від військової служби до цивільного життя визначається цілями, які зафіксовані в нормах відповідної стратегії. До їхнього числа віднесено: 1) створення умов для запровадження ефективної системи переходу; 2) реалізація переходу до цивільного життя військовослужбовців, які звільняються або звільнені з військової служби; 3) створення інформаційно-комунікаційної системи переходу; 4) забезпечення взаємодії центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у територіальних громадах [4]. Аналіз норм стратегії свідчить про неузгодженість вказаних цілей тим проблемам, які існують на цей час.

Так, серед проблемних питань в документі відзначено: 1) складний процес від-

новлення посвідчення учасника бойових дій після звільнення з полону; 2) низький рівень залучення ветеранів війни до соціально-економічного, культурного життя територіальної громади; 3) недосконалість процедури документування поранень, каліцтв, контузій чи інших ушкоджень здоров'я, які спричиняють інвалідність; маргіналізація ветеранів війни як процес руйнування і втрати моральних, економічних, правових, сімейних цінностей [4]. Якщо співставити проблеми з вищенаведеними цілями, то стає зрозуміло, що останні мають декларативний характер. Це може призвести до неефективності стратегії в цілому, діяльність в рамках якої буде сконцентрована на абстрактних категоріях. За таких умов, ветеранам війни буде складно отримати необхідні соціальні послуги та здійснити повноцінний перехід від військової служби до цивільного життя.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Система переходу від військової служби до цивільного життя є унікальною адміністративно-правовою моделлю. Вона охоплює різні за змістом адміністративно-правові відносини, які мають власну мету, індивідуальний суб'єктний склад та передумови виникнення, зміни і припинення. Соціальна роль цієї адміністративно-правової моделі зумовлена необхідністю реінтеграції ветеранів війни, яка включає комплекс заходів, що реалізуються на підставі особливої методології. Відзначимо, що перехід від військової служби до цивільного життя є системним процесом, який притаманний перехідним етапам розвитку самої держави. Тобто, цей процес має свої детермінанти, зумовлені наявністю певних соціальних потрясінь. При чому перспективним напрямом наукових досліджень залишається питання класифікації адміністративно-правових відносин, які виникають в системі переходу від військової служби до цивільного життя.

Анотація

У статті проаналізовано особливості адміністративно-правових відносин, які виникають в системі переходу від військової служби до цивільного життя. Автор наголошує, що означена система є унікальною адміністративно-правовою моделлю, яка охоплює різні за змістом адміністративно-правові відносини, що мають власну мету, індивідуальний суб'єктний склад та передумови виникнення, зміни і припинення. Було встановлено, що соціальна роль цієї адміністративно-правової моделі зумовлена необхідністю реінтеграції ветеранів війни, яка включає комплекс заходів, що реалізуються на підставі особливої методології. У ході дослідження відзначено, що перехід від військової служби до цивільного життя є системним процесом, який притаманний перехідним етапам розвитку самої держави. Автор запропонував під адміністративно-правовими відносинами у сфері переходу від військової служби до цивільного життя розуміти врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, які складаються між суб'єктами владних повноважень і ветеранами війни в рамках реалізації державної політики у сфері соціально-правового захисту та реінтеграції останніх до умов мирного життя. Було систематизовано наступні ознаки вищевказаних адміністративно-правових відносин: врегульованість нормами адміністративного права; присутність суб'єкту владних повноважень; наявність ініціативи різних за статусом суб'єктів; обумовленість публічно-правовим інтересом; забезпеченість юридичною відповідальністю; наявність особливих умов виникнення; наявність специфічної мети; особливі критерії оцінки ефективності; системний характер.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, ветерани війни, військова служба, реінтеграція, система переходу, соціально-правовий захист, цивільне життя.

Moskvych V.S. Peculiarities of administrative and legal relations in the system of transition from military service to civilian life

Summary

The article analyzes the peculiarities of administrative and legal relations that arise in the system of transition from military service to civilian life. The author emphasizes that the specified system is a unique administrative-legal model, which encompasses administrative-legal relations that are different in content, have their own purpose, individual subject composition and prerequisites for their emergence, change and termination. It was established that the social role of this administrative-legal model is determined by the need for reintegration of war veterans, which includes a set of measures implemented on the basis of a special methodology. In the course of the study, it was noted that the transition from military service to civilian life is a systemic process that is inherent in the transitional stages of the development of the state itself. The author suggested that administrative-legal relations in the field of transition from military service to civilian life should be understood as social relations regulated by the norms of administrative law, which are formed between subjects of power and war veterans within the framework of the implementation of state policy in the field of social and legal protection and reintegration of the latter into conditions of peaceful life. The following features of the above-mentioned administrative-legal relations were systematized: regulation by the norms of administrative law; the presence of a subject of authority; the presence of the initiative of subjects of different status; conditioned by public interest; provision of legal responsibility; the presence of special conditions of occurrence; the presence of a specific goal; special performance assessment criteria; systemic nature.

Key words: administrative and legal relations, war veterans, military service, reintegration, transition system, social and legal protection, civilian life.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст 141.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ. *Голос України*. 1992.
3. Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: Постанова Кабінету Міністрів України 19 червня 2023 р. № 652. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 131.
4. Стратегія формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року. URL: <https://mva.gov.ua/ua/npa/proyekt-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-shvalennya-strategiyi-formuvannya-sistemi-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhbi-do-civilnogo-zhittya-na-period-2032-roku> (дата звернення: 28.09.2023).
5. Соціологія права: підручник / За ред. Н. П. Осипової. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. 276 с.
6. Харитонova О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: автореф. ... дис. д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Одеса. 2004. 36 с.
7. Галунько В. В. Адміністративно-правові відносини: алгоритм дослідження суспільних відносин. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка*. 2017. № 1. С. 4–10.
8. Пашинський В. Й. Військово-адміністративні правові норми: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 51. С. 14–17.
9. Наконечна І. В. Поняття та сутність адміністративно-правових відносин щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 164–168.
10. Дніпров О. С. Адміністративно-правові відносини в умовах трансформації предмета адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 175–179.

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження. Ефективність забезпечення національної безпеки будь-якої держави напряму залежить від цілісності функціонування всіх її складових, серед яких важливе місце відведено економічній безпеці. Своєю чергою досягнення високого рівня економічної безпеки країни є можливим завдяки продуктивній роботі правоохоронних органів, в ході якої останні взаємодіють між собою, з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими особами тощо. В Україні правоохоронним органом, головною метою діяльності якого є охорона економічної безпеки держави, є Бюро економічної безпеки України. Важливість функціонування цього органу виконавчої влади пояснюється не тільки підтриманням фінансового правопорядку всередині країни, але й результативно впливає на її міжнародний імідж у вже існуючих та майбутніх відносинах всесвітнього рівня. Тому з огляду на зазначене вкрай актуальним є розкриття сутності адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України та вивчення його структурної побудови.

Метою статті є розкриття сутності адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України та з'ясування його структурної побудови шляхом виділення основних елементів.

Виклад основних положень. Реалізація конституційно закріпленого принципу законності передбачає, що вся діяльність у державі підпорядковується закону [1, с. 408]. Реалізація державної політики, яка спрямована на забезпечення ефективного протидії злочинності,

захист конституційних прав і свобод, вимагає від держави створення відповідної системи органів (суб'єктів), які в нормативно-правових актах і науковій літературі називаються правоохоронними органами [2, с. 11931].

Основні засади правового статусу та діяльності Бюро економічної безпеки України нормативно закріплені на рівні українського діючого законодавства, і головним чином визначені у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28 січня 2021 року. Бюро економічної безпеки України у розумінні законодавця є центральним органом виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави (ст. 1) [2].

Дослідження наукової юридичної літератури з теорії адміністративного права дозволяє констатувати, що адміністративно-правовий статус є різновидом більш широкого за своїм змістовним наповненням поняття правового статусу. Тому розкриття сутності адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України буде більш вдалим крізь призму дослідження першочергово наукових підходів до трактування поняття «правовий статус» в теорії права та наступного вивчення окремих поглядів науковців-адміністративістів щодо значення терміну «адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади».

Якщо звернутися до літератури з теорії права, то можна дійти висновку про наявність достатньо великої кількості наукових підходів до трактування поняття «правовий статус». Відтак нижче наведемо деякі з них.

Так, при дослідженні поняття, ознак та структури категорії «правовий статус» А. В. Панчишин доходить висновку, що правовий статус є складною категорією і характеризується системністю, універсальністю, комплексністю. Надзвичайно важлива роль правового статусу в організації суспільних відносин пояснюється тим, що шляхом встановлення прав, обов'язків та гарантій їх реалізації ним визначено основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та місце конкретного суб'єкта в суспільстві [4, с. 97]. Серед елементів правового статусу А. В. Панчишиним виділяються такі, як: 1) правові норми, якими визначається статус; 2) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; 3) правосуб'єктність; 4) правові принципи; 5) громадянство; 6) гарантії прав і свобод; 7) юридична відповідальність; 8) правовідносини загального (статусного) типу [4, с. 96].

Авторський колектив навчального посібника «Теорія держави та права» за загальною редакцією С. Д. Гусарева та О. Д. Тихомирова поняття «правовий статус» розкривають як закріплене правове положення фізичних та юридичних осіб у певній системі суспільних відносин. При цьому зазначається, що структура правового статусу представлена такими елементами: 1) правові норми та принципи, що встановлюють даний статус; 2) правосуб'єктність; 3) основні права, свободи та обов'язки; 4) правові принципи і правові гарантії; 5) законні інтереси; 6) громадянство (або інший зв'язок чи відношення до держави); 7) юридичну відповідальність [5, с. 202].

К. Г. Волинка пропонує розуміти під правовим статусом систему взаємопов'язаних прав, свобод та обов'язків, які закріплені в законодавстві і визначають правове положення особи в суспільстві [6, с. 207]. Складовими правового статусу на думку науковця є: 1) права і свободи; 2) обов'язки; 3) гарантії прав і свобод [7, с. 210-219].

Авторами підручника «Теорія держави і права» за загальної редакцією О. М. Бан-

дурки поняття правового статусу розкривається як система прав, свобод і обов'язків особистості, закріплених у Конституції, інших нормативно-правових актах та міжнародних правових актах з прав людини. До структури правового статусу ними віднесено: 1) права, свободи й обов'язки; 2) гарантії реалізації прав, свобод і обов'язків (юридичні, соціально-економічні, політичні, організаційні); 3) юридична відповідальність [7, с. 267-268].

Г. О. Саміло сутність правового статусу визначає як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод та обов'язків особи, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві [8, с. 313]. До поняття правового статусу науковець включає такі основні елементи, які складають його зміст і структуру: 1) громадянство; 2) загальна правоздатність; 3) принципи правового статусу; 4) конституційні права, свободи й обов'язки громадян; 5) гарантії прав і свобод; 6) відповідні правові норми [8, с. 315].

На думку Р. Б. Тополевського та Н. В. Федіної правовим статусом є юридично закріплене становище людини в державі, відповідно до якого особа як суб'єкт права вступає у правовідносини, а отже координує свою діяльність і поведінку в суспільстві. Структура правового статусу на думку науковців охоплює юридичні права та обов'язки, гарантії здійснення прав і обов'язків [9, с. 100-101].

Досліджуючи сутність поняття правового статусу І. І. Литвин вбачає її у тому, що саме завдяки правовому статусу особа включається у систему тих чи інших правовідносин. Положення суб'єкта та його роль у системі правовідносин регулюється нормами права шляхом визначення його прав, обов'язків та інших юридично значущих властивостей і характеристик суб'єкта, що у своїй сукупності встановлюють для останнього юридичні форми порядку та межі реалізації ним своєї суспільно значущої поведінки [10, с. 21].

М. В. Кравчук дотримується позиції, що правовим статусом є сукупність або система

всіх належних громадянину суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, що визначають його правове становище в суспільстві, яке закріплене в чинному законодавстві та інших формах права. Складовими правового статусу автор вважає об'єктивні та суб'єктивні права, свободи та обов'язки [11, с. 161].

Таким чином, вивчення та аналіз вище наведених наукових позицій з визначення сутності юридичної категорії «правовий статус» та його основних елементів дозволяє зазначити наступне. Кожному авторському баченню щодо розкриття досліджуваного питання притаманний індивідуальний характер, водночас у більшості випадків прослідковується й певна схожість щодо виділення складових правового статусу. Загалом у структурі цієї правової категорії виділяються такі основні елементи, як: 1) права, свободи та обов'язки; 2) гарантії реалізації прав, свобод та обов'язків; 3) юридична відповідальність тощо.

Переходячи до розгляду деяких наукових точок зору щодо сутності поняття «адміністративно-правовий статус» у контексті обраної тематики даного дослідження необхідно враховувати, що Бюро економічної безпеки України є органом державної виконавчої влади. Така позиція є вкрай важливою, адже адміністративно-правовий статус так само як і правовий статус є поняттям не загального характеру, а має прив'язку до певного суб'єкта. Може бути адміністративно-правовий статус громадянина, іноземця, особи без громадянства, посадової особи органу державної влади, посадової особи місцевого самоврядування, державного службовця, органу державної влади, органу місцевого самоврядування тощо, тобто мати достатньо велику кількість своїх різновидів.

При розкритті змісту адміністративно-правового статусу важливість конкретизації суб'єкта пояснюється наступним. До прикладу, якщо ми говоримо про адміністративно-правовий статус громадянина, то він встановлюється обсягом і характером його адміністративної правосуб'єктності, яку

становлять адміністративна правоздатність і адміністративна дієздатність [12, с. 59]. Коли ж мова йде про орган державної влади (зокрема, і Бюро економічної безпеки України як органу державної виконавчої влади), то його правовий статус пов'язаний із компетенцією такого органу [12, с. 70].

Встановлюючи ознаки та досліджуючи особливості правового становища органів виконавчої влади, автори підручнику «Адміністративне право України» за редакцією Ю. П. Битяка поняття «компетенція» трактують як певний обсяг державної діяльності, що покладається на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно-правовими актами, які він має право вирішувати в процесі практичної діяльності. Компетенція кожного окремого органу державної влади включає предмет його відання, права, обов'язки, територіальні межі діяльності тощо [12, с. 70].

Аналогічним за змістом до вище зазначеного є поняття компетенції органу виконавчої влади, що трактується Д. М. Павловим [13, с. 37]. При цьому науковець висловлює думку, що адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади передбачає норми про цілі, завдання, функції та принципи діяльності; норми, що регламентують порядок створення, реорганізації та ліквідації, структуру, підпорядкованість органу та норми, які визначають його повноваження [13, с. 38]. Таке бачення змістовного наповнення адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади, а саме ототожнення його з нормами, що встановлюють або регулюються відповідно деякі питання стосовно правового становища та функціонування, не вбачаємо зовсім коректними. Власну точку зору з цього приводу пояснюємо тим, що норма є лише зовнішньою формою вираження певних правових категорій, так званім легальним (законним) засобом закріплення різноманітних положень з будь-яких питань і у будь-яких сферах суспільного життя. Відтак більш вдало вважати, що адміністративно-правовий

статус органу державної влади не передбачає норми, а нормативно на рівні законодавства закріплюється через них.

Авторський колектив навчального посібника «Адміністративне право України. Загальне адміністративне право» на чолі з В. В. Галуньком при вивченні особливостей адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади, стверджують, що такі державні органи та їх посадові особи є провідним суб'єктом публічного адміністрування [14, с. 98]. Науковці доходять висновку, що центральні органи виконавчої влади (до них відноситься і Бюро економічної безпеки України) здійснюють реалізацію державної політики у визначеній сфері, крім того вони відповідно до своїх положень надають адміністративні послуги, здійснюють державний нагляд (контроль), здійснюють управління об'єктами державної власності, узагальнюють практику застосування законодавства з питань, що належать до їх компетенції, здійснюють інші повноваження, визначені законодавством [14, с. 108].

О. Ю. Дрозд та Л. В. Сорока висловлюють точку зору, що адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади є різновидом правового статусу, який визначає права, обов'язки, повноваження та відповідальність конкретного суб'єкта цієї системи (міністерство, служба, агентство, інспекція, центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, колегіальний орган, інший центральний орган виконавчої влади, місцевий орган влади) у сфері публічного адміністрування та конкретних адміністративних відносин. Він встановлюється законами або іншими нормативно-правовими актами, однак здебільшого – положеннями про засади та організацію їхньої діяльності [15, с. 507].

О. П. Сікорський зміст адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади передає через сукупність його складових. Досліджувану правову категорію науковець представляє як складну юридично-теоретичну конструкцію, що включає в себе такі складові елементи: 1) мету утворення органу

й визначення сфери його відання; 2) принципи та територіальні масштаби діяльності; 3) внутрішню структуру органу; 4) порядок і спосіб його утворення, реорганізації й ліквідації; 5) завдання та функції; 6) обсяг і характер державно-владних повноважень; 7) форми й методи діяльності; 8) порядок вирішення в органі підвідомчих питань; 9) джерела фінансування органу; 10) наявність чи відсутність прав юридичної особи; 11) право та обов'язок користуватись державними символами; 12) відповідальність [16, с. 9].

Д. В. Мандичев вважає, що правовий статус органу виконавчої влади відображає головні особливості органу, його місце в системі державних органів влади, мету, завдання, функції, повноваження, компетенцію, відповідальність [17, с. 118].

Висновки. Здійснене наукове дослідження дозволяє дійти висновку, що правове становище Бюро економічної безпеки України як державного органу виконавчої влади, тобто суб'єкта адміністративного права, характеризується його адміністративно-правовим статусом. Це своєю чергою означає, що Бюро економічної безпеки України наділено власною компетенцією, регламентованою нормами адміністративного права.

Врахування деяких наукових підходів до трактування поняття «правовий статус» та окремих поглядів науковців-адміністративістів щодо значення терміну «адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади» дозволяє сформулювати авторське бачення щодо визначення поняття адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України. Вважаємо доцільним під адміністративно-правовим статусом Бюро економічної безпеки України розуміти правове становище цього центрального органу виконавчої влади в системі органів державної влади, що визначається шляхом законодавчого закріплення у нормах адміністративного права його завдань та функцій, предмету відання, компетенції, гарантій діяльності, відповідальності тощо. Формулювання поняття адміністра-

тивно-правового статусу Бюро економічної безпеки України відображає його структурну побудову, а тому серед основних його елементів виділяємо: 1) завдань та функцій; 2) предмет відання; 3) компетенція; 4) гарантії здійснюваною цим центральним органом виконавчої влади діяльності; 5) відповідальність тощо.

Анотація

Статтю присвячено розкриттю сутності адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України та з'ясуванню його структурної побудови шляхом виділення основних елементів. Розкриття сутності адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки здійснено крізь призму дослідження наукових підходів до трактування поняття «правовий статус» в теорії права та наступного вивчення окремих поглядів науковців-адміністративістів щодо значення терміну «адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади». Вивчення та аналіз вище наукових позицій з визначення сутності юридичної категорії «правовий статус» та його основних елементів дозволив зробити висновок, що кожному авторському баченню щодо розкриття досліджуваного питання притаманний індивідуальний характер, водночас у більшості випадків прослідковується й певна схожість щодо виділення складових правового статусу. Загалом у структурі цієї правової категорії виділено такі основні елементи, як: 1) права, свободи та обов'язки; 2) гарантії реалізації прав, свобод та обов'язків; 3) юридична відповідальність тощо. Врахування деяких наукових підходів до трактування поняття «правовий статус» та окремих поглядів науковців-адміністративістів щодо значення терміну «адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади» дозволило сформулювати авторське бачення щодо визначення поняття адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України. Під ним запропоновано розуміти правове становище цього центрального органу виконавчої влади в системі органів державної влади, що визначається шляхом законодавчого закріплення у нормах адміністративного права його завдань та функцій, предмету відання, компетенції, гарантій діяльності, відповідальності тощо. Структурну побудову адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України представлено сукупністю таких елементів: 1) завдання та функції; 2) предмет відання; 3) компетенція; 4) гарантії здійснюваною цим центральним органом виконавчої влади діяльності; 5) відповідальність тощо.

Ключові слова: правовий статус, адміністративно-правовий статус, Бюро економічної безпеки України, органи державної влади, орган виконавчої влади, компетенція.

Maksiuta A.O. The concept and structure of the administrative and legal status of the Bureau of Economic Security of Ukraine

Summary

The article is devoted to revealing the essence of the administrative and legal status of the Bureau of Economic Security of Ukraine and clarifying its structural construction by highlighting the main elements. The disclosure of the essence of the administrative-legal status of the Bureau of Economic Security was carried out through the prism of the study of scientific approaches to the interpretation of the concept of «legal status» in the theory of law and the subsequent study of individual views of administrative scientists regarding the meaning of the term «administrative-legal status of the executive power body». The above study and analysis of scientific positions on the definition of the essence of the legal category «legal status» and its main elements allowed us to conclude that each author's vision regarding the disclosure of the researched issue has an individual character, at the same time, in most cases, a certain similarity in the selection of the components of legal status is also observed. In general, the structure of this legal category highlights such main elements as:

1) rights, freedoms and obligations; 2) guarantees of rights, freedoms and obligations; 3) legal responsibility, etc. Taking into account some scientific approaches to the interpretation of the concept of «legal status» and individual views of administrative scientists regarding the meaning of the term «administrative-legal status of an executive power body» made it possible to form the author's vision regarding the definition of the concept of administrative-legal status of the Bureau of Economic Security of Ukraine. Under it, it is proposed to understand the legal position of this central body of executive power in the system of state authorities, which is determined by legislatively enshrining in the norms of administrative law its tasks and functions, subject matter, competence, guarantees of activity, responsibility, etc. The structural construction of the administrative and legal status of the Bureau of Economic Security of Ukraine is represented by a set of the following elements: 1) tasks and functions; 2) subject of education; 3) competence; 4) guarantees of activities carried out by this central body of executive power; 5) responsibility, etc.

Key words: legal status, administrative-legal status, Bureau of Economic Security of Ukraine, state authorities, executive authority, competence.

Список використаних джерел:

1. Bondarenko O., Reznik O., Garmash Y., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia investiga*. 2020. Volume 9. Issue 29. P. 407–416.
2. Mihail M. Burbyka, Alyona N. Klochko, Oleg N. Reznik. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. *Look academic publishers*. 2016. Vol. 11. № 18. P. 11931–11941.
3. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.
4. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.
5. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
6. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К. : МАУП, 2003. 240 с.
7. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
8. Саміло Г. О. Теорія держави і права: Навчальний посібник. Запоріжжя : Просвіта, 2010. 348 с.
9. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
10. Литвин І. І. Сутність поняття правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Випуск 38. Том 1. С. 18–21.
11. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доп. / М.В. Кравчук (авт.–упоряд). Тернопіль : Екон. думка, 2016. 576 с.
12. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
13. Павлов Д. М. Адміністративне право : Загальна частина : Конспект лекцій. К. : МАУП, 2007. 136 с.

14. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.
15. Дрозд О. Ю., Сорока Л. В. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 506–508.
16. Сікорський О. П. Адміністративно-правовий статус Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Х., 2011. 19 с.
17. Мандичев Д. В. Поняття адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 117–121.

Пилипенко М.П.

*аспірант кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Артеменко К.В.

*студентка III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙН В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

Постановка проблеми. Треба віддати належне, що технологія розподіленого реєстру вже існує більше аніж десять років і з кожним роком розвиток блокчейну і зацікавленість щодо цієї технології тільки зростає. Перш за все це її широке поширення у приватному секторі. Науковці у цьому контексті справедливо посилаються на однорангові (P2P або “peer-to-peer”) механізми співпраці і «консенсусної демократії», в рамках яких усі учасники мають теоретично однакові права та обов’язки. Тобто, йдеться про децентралізовані системи фінансових розрахунків, заснованих на технології блокчейн [1, с. 320]. І щоб ще раз довести велику вагу технології блокчейн, наведемо декілька статистичних і дослідницьких даних. Так, у звіті дослідницької компанії Grand View Research, значиться, що в 2022 році обсяг глобального ринку технології блокчейн оцінювався в 10,02 мільярда доларів США, і очікується, що до 2030 року він зростатиме на 87,7% з 2023 [2]. Натомість, якщо казати про фінансування децентралізованого ринку, то розмір світового ринку децентралізованих фінансів у 2022 році оцінювався в 13,61 мільярда доларів США і очікується, що з 2023 до 2030 року він зростатиме на 46% у середньому за рік. Широке визнання децентралізованих фінансів (DeFi) призвело до революції у фінансовому секторі, ставши ключовим рушієм зростання ринку. За останні кілька років інтеграція DeFi

з децентралізованими блокчейн-платформами набула величезної популярності. Все більше впровадження децентралізованого фінансування можна пояснити його здатністю усунути посередників із фінансових процесів [3].

Невипадково, науковці зауважують, що завдяки глобалізації та поширенню Інтернету вже понад 20 років у декількох небанківських високотехнологічних корпораціях сформувався великий фінансовий капітал у сфері міжнародної торгівлі, а завдяки постіндустріалізму у цього капіталу з’явилися раніше небачені інформаційно-організаційні й управлінські технології. Це дозволяє таким корпораціям не лише ефективно досягати своїх фінансових цілей, але й формувати обширні економічні простори та виступати як «архітектори» змін у транскордонних і національних економічних відносинах, параметрах і інститутах. В кінцевому підсумку це дозволяє забезпечувати високий рівень контролю над економічними процесами всередині таких великих економічних просторів [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження у даній сфері були проведені зокрема такими науковцями, як Д. Грінберг, О. Дмитрик, О. Дубініна, І. Дунаєв, П. Кравченко, А. Кудь, Б. Скрябін, К. Токарева та ін. Однак безліч проблем, пов’язаних із пошуком дієвої інтеграції блокчейну у фінансовий сектор залишаються не вирішеними. Тож метою статті є аналіз міжнародно-правового досвіду

використання технології блокчейн у перетворенні fintech, банківській сфері, використанні смарт-контрактів та децентралізованих фінансових програм для проведення платежів із використанням віртуальних активів.

Виклад основного матеріалу. Технологія blockchain («ланцюг блоків») – це децентралізована цифрова система, яка використовується для безпечного та прозорого зберігання та відстеження інформації у вигляді ланцюга блоків даних. Кожен із таких блоків має дані про транзакції, які відбулися за певний період часу. До того ж, транзакція – це така операція, що здійснюється над даними, які знаходяться в блокчейні [5].

Для того, аби перейти до дослідження fintech через використання блокчейн, треба одразу позначити, що терміни «фінтех» і «блокчейн» – різні, але споріднені поняття. Так, fintech (фінансова технологія) – це загальний термін для технологій та інновацій у фінансовій галузі, які покращують фінансові послуги. Блокчейн відноситься до незмінного реєстру, який дозволяє користувачам проводити однорангові (P2P) транзакції за допомогою автоматизованих алгоритмів (smart-contracts) і без центрального органу як банки. Багато фінтех-компаній використовують блокчейн для покращення своїх послуг, безпеки та прискорення платежів або створення децентралізованих фінансових програм. Блокчейн-реєстр, смарт-контракти та децентралізовані програми (dApps) є ключовими компонентами нових та інноваційних послуг, які стали можливими завдяки fintech і блокчейну.

Застосування блокчейн у фінансових технологіях призвело до формування інноваційної концепції фінансових операцій, відомої як децентралізовані фінанси (DeFi). Тому, DeFi відноситься до технологій, які дозволяють здійснювати розподілені фінансові транзакції в мережах блокчейнів. Поєднуючи fintech і блокчейн, DeFi робить фінансові послуги більш доступними, прозорими та безпечними. Це також допомагає компаніям і при-

ватним особам обмінюватися активами без сторонніх посередників [6].

Відповідно до певних переваг застосування блокчейну можна виокремити зменшення транзакційних витрат. Наприклад, звичайна транзакція з картою включає декілька сторін, тобто продавець-банк-мережа карток. І так кожна організація стягує плати за свою послугу. Якщо взяти до уваги транскордонні платежі – це включає в себе ще більше фінансових послуг. Але, на відміну від такого варіанту, технологія блокчейн використовує P2P (однорангові) транзакції та децентралізовані протоколи, які дають усунути посередників від банківських операцій. Таким чином забезпечується швидкість проведення платіжної операції, зменшення транзакційних витрат як для fintech -компаній, так і для клієнтів. Так, згідно з розшифрованим звітом Deloitte DeFi за 2022 рік, технологія блокчейн і програми DeFi значно скорочують час очікування розрахунків [7].

Ще одним з плюсів виступає доступність транскордонних платежів – завдяки блокчейну fintech-компаніям можуть працювати без обмежень традиційних фінансових систем. Іншими словами, dApps, смарт-контракти, криптовалюта дозволяють клієнтам здійснювати операції де завгодно, тобто немає обмеження в часі.

Узагалі, є дуже багато видів застосувань технології блокчейну у фінансовій сфері, з яких можна згадати цифрові платежі, цифрову торгівлю, управління активами та ін. Зупинимося на декількох з них і наведемо декілька кейсів.

Щодо використання блокчейну у сфері цифрових платежів, то багато fintech-компаній використовуються задля надання таких послуг як транскордонні платежі та грошові перекази, торгівля токенизованими фіатними валютами, криптовалютою та стейблкоїнами. Наприклад, така платформа як Coinbase – на основі блокчейну, дозволяє компаніям інтегрувати криптовалюту для платежів [10].

Відповідно до проведення торгівлі за допомогою DeFi, що у свою чергу означає форму

фінансування, яка спрямована на усунення посередників і створення фінансової екосистеми, використовуючи технологію блокчейн. Таким чином, забезпечується контроль власних активів, проведення однорангових транзакцій та обмінів, а також використання і створення децентралізованих програм [11]. Так, за допомогою DeFi у торгівлі застосовуються децентралізовані біржі – тобто усунення посередників, дозволяючи користувачам торгувати безпосередньо один з одним, у той же час цей процес є безпечний і прозорий.

Uniswap Labs – становить собою гарний приклад децентралізованої біржі. Це компанія, яка розробила протокол Uniswap, де встановлено набір постійних смарт-контрактів, що не оновлюються та який полегшує створення однорангових ринків і обмін токенів ERC-20 в блокчейні Ethereum [12]. До прикладу, ще один проєкт як Pax Gold – блокчейн-стартап, який підтримує токени криптовалюти фізичним золотом. Таким чином користувачі можуть купувати частки золота, що робить інвестиції в золото більш доступними для широкої громадськості [13].

Якщо казати про управління активами, то ринки капіталу, компанії прямих інвестицій і фонди нерухомості перебувають під зростаючим тиском, щоб керувати ризиками відповідальності, приймати більш динамічні рішення та «йти в ногу» з правилами, що постійно змінюються. Так, одним з прикладів для управління активами на базі блокчейну можна навести Bankex – це банківська платформа цифрових активів, яка повністю сумісна платформа США з банком-партнером. Вони пропонують інноваційні рішення для подолання розриву між традиційними фінансовими ринками та світом криптовалют і блокчейну. Bankex спеціалізується на токенизації активів реального світу, таких як товари, нерухомість, цінні папери та цифрове мистецтво, що дозволяє часткове володіння та підвищення ліквідності [14].

Підсумовуючи цей аспект нашого дослідження, можна констатувати, що одним із най-

більш перспективних застосувань блокчейну в фінансовій сфері є напрям транскордонних платежів. Крім того, технологія блокчейн має можливість підвищити безпеку банківських систем. Будучи захищеним від несанкціонованого втручання, блокчейн значно знижує ризик злому. Отже, це може підвищити загальну безпеку банківської системи держави, захищаючи її від кібератак. Крім того, блокчейн має потенціал для підвищення прозорості банківських операцій, адже усі транзакції доступні кожному учаснику мережі. Це потенційно може забезпечити клієнтам і регуляторам більшу прозорість банківських операцій.

Але окрім переваг звичайно поруч стоять й певні перешкоди. Очевидно, що блокчейн у fintech-індустрії має потенціал змінити спосіб поводження з грошима, а fintech-компанії вже отримують вигоду від підвищеної безпеки та прозорості, які забезпечує блокчейн. Але все ще є проблеми, які потрібно подолати. Однією з останніх постає масштабованість, тобто блокчейн не може обробляти дуже великі обсяги даних – це і становить основну перешкоду для її повного впровадження у fintech. Окрім того варто згадати, що блокчейн може бути не зрозумілим для працівників, у яких відсутні технічні знання щодо функціонування такої технології, його застосування має бути обґрунтованим і доцільним та ін.

Для невілювання наведених та інших перешкод законотворці, науковці та практики намагаються віднайти прийнятні правові, технологічні та інші способи. І у цьому контексті доречно згадати про досвід багатьох компаній, приміром, таких як Pax Gold, Uniswap, Coinbase та ін., які у своїй діяльності мають певний орієнтир, що називається «White Paper».

Позначимо, що у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні. [15] Ґрунтовний аналіз цього проєкту Закону дозволяє вконстатувати наявність в ньому

зазначеного терміну «біла книга» (White Paper). Так, якщо говорити про міжнародно-правове регулювання технології блокчейн то одним з локалізаторів виступають рекомендації FATF і «Біла книга. Блокчейн у спрощені торгівлі» Комісії зі спрощення торгівля та електронного бізнесу Європейської економічної комісії ООН.

Щодо самого визначення White Paper, то це вичерпний документ, який містить детальну технічну інформацію про конкретний проєкт або продукт [16]. Наприклад, кілька розробників хочуть створити новий додаток. Передусім є два типи аудиторії, до якої варто звернутись до White Paper, щоб отримати пояснення щодо того, «про що ця програма» – кінцеві користувачі, яким сподобаються послуги програми та інші розробники, які, можливо, захочуть використати функціональні можливості програми.

Зробимо невеликий історичний екскурс створення White Paper. Так, у жовтні 2008 року під псевдонімом Сатоші Накамото було опублікована White Paper про біткойн під назвою «Біткойн: однорангова електронна готівкова система» [17]. Це основоположний документ для створення біткойна, першої у світі криптовалюти. У цьому документі розглядається потреба в децентралізованій системі електронних готівкових коштів, підкреслюючи обмеження традиційних фінансових систем і ризики, пов'язані з централізованими цифровими валютами.

Якщо йдеться про криптовалюту, то ціль White Paper – привернути увагу та заручитися довірою інвесторів перед ICO. Initial coin offering (первинне розміщення монет) – це розпродаж частини емісії нової криптовалюти для збору коштів для подальшого розвитку проєкту [18].

У цьому документі зроблено спробу зрозуміти, як конкретні характеристики білої книги впливають на успіх ICO. Припускається, що читабельність і довжина білого паперу впливають на суми, зібрані через ICO. Враховуючи ажіотаж навколо блокчейну та крипто-

валют, цілком можливо, що інвестори просто швидко переглядають документи та приймають рішення на основі довжини документа та його зовнішнього вигляду [19].

Щодо конструкції даного документа, його змісту та форми, то про це йдеться у ст. 17 проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні [15], де зокрема зазначено про особу, яка оформила White Paper віртуальних активів (емітент, якщо не є оферентом, або оператор торговельного майданчика, або ж якщо не входить до однієї з цих категорій, то вказує причину, чому саме він створює даний документ); права та обов'язки, обумовлені відповідними віртуальними активами; базову технологію, на якій забезпечується обіг активів; ризики, які пов'язані з даним обігом; та основні несприятливі екологічні та кліматичні наслідки механізму консенсусу, що використовується для емісії віртуального активу. Також відповідальність за цей документ несе оферент (або особа, яка зробила цей документ).

Тож, серед великого обсягу документів фахівці визначають White Paper як паспорт проєкту, зазвичай описуючи його мету, технологію, особливості, цілі та технічні характеристики.

Не можна не вказати про White Paper WB Network, яка входить до екосистеми однієї з найбільших європейських криптобірж родом з України WhiteBIT [20]. І якщо аналізувати даний документ, то можна сказати, що біла книга, відповідно до вищезазначеного законопроєкту, повністю відповідає тим вимогам.

Іншим яскравим прикладом White Paper, яку зараз вивчає більшість криптоентузіастів, є Біла книга Ethereum, автором якої є Віталік Бутерін і яка випущена наприкінці 2013 року [21]. Її новизна полягає в тому, що вона представила новаторську концепцію, яка вийшла за рамки основної функції біткойна. На відміну від єдиної мети біткойна як цифрової валюти, Ethereum мав на меті створити децен-

тралізовану платформу для смарт-контрактів і децентралізованих програм (DApps).

У цьому документі було представлено основну ідею Ethereum: платформу на основі блокчейну, яка може підтримувати програмовані контракти, забезпечуючи автоматизовану взаємодію між користувачами. Ці «смарт-контракти» автоматично виконували б заздалегідь визначені дії, коли були виконані певні умови, усуваючи потребу в посередниках у багатьох ситуаціях.

У динамічному світі криптовалют White Paper є основою інноваційних проєктів. Вони не лише окреслюють технічні деталі, а й малюють бачення того, що можливо у сфері блокчейну. У міру того, як криптопростір зростає, White Papers залишатимуться дороговказом для розробників, інвесторів та ентузіастів. Вони більше ніж документи: вони поєднують ідеї та реальність, формуючи цифровий ландшафт. Життєво важливо вчитися на White Paper і застосовувати їх ідеї, щоб розширити кордони в криптографії та блокчейні.

Висновки та перспективи. Використання блокчейну у фінансовому секторі засвідчує наявність значних переваг цієї технології та вказує на безмежні перспективи, які ця технологія привносить в сучасний світ Web-3. По-перше, впровадження блокчейну сприяє підвищенню ефективності фінансових операцій за рахунок прискорення та автоматизації процесів, зменшення витрат та усунення посередників. Це робить транзакції більш прозо-

рими, безпечними та доступними. По-друге, технологія блокчейну сприяє підвищенню рівня безпеки у фінансовому секторі, завдяки криптографічній захищеності та розподіленій структурі. Це особливо важливо в умовах зростаючих загроз кібербезпеки. По-третє, використання блокчейну в банківській діяльності дозволяє створювати нові фінансові інструменти, такі як смарт-контракти та децентралізовані фінанси (DeFi), що розширює можливості інвесторів та покращує фінансову сферу.

Водночас незважаючи на численні переваги, інтеграція блокчейну у фінансовий сектор супроводжується викликами, серед яких чільне місце займає відсутність єдиного і сталого правового регулювання та необхідність стандартизації. Тим не менш, позитивні аспекти цієї технології превалюють над негативними та відкривають нові можливості для трансформації фінансового сектору й створення більш стійкої та інноваційної системи. Одним із способів зменшити негативні наслідки є застосування White Paper, яка підкреслює важливість та великий потенціал технології блокчейн. Цей паспорт проєктів, як правило, надає докладний огляд технічних аспектів, концепцій та можливостей блокчейн. Враховуючи дослідження даної теми, можна схилитися до висновку, що блокчейн – це не просто технологія, але і концепція, яка може прискорити інновації та змінити парадигму управління даними та взаємодії.

Анотація

Впровадження технології блокчейн у життєдіяльність суспільства, держави та кожної людини, змушує змістити фокус уваги на питання щодо переваг, а також викликів, які актуалізуються зважаючи на таке використання у багатьох сферах, приміром, управління, банківській, охорони здоров'я, торгівлі та ін. Зосереджуючись на перевагах, встановлено, що ця інноваційна технологія сприяє ефективності, безпеці та прозорості фінансових операцій. Одночасно висвітлено негативні фактори, з якими стикається сучасний міжнародний фінансовий сектор при інтеграції блокчейн-рішень у діяльність фінансових установ і державних органів, і позначено стратегії їх вирішення. Загальний контекст дослідження полягає у з'ясуванні того, як технологія блокчейн може вплинути на зміну парадигми фінансового обліку та забезпечити стійке, інноваційне майбутнє для галузі. Аналіз сприяє збагаченню розуміння того, як техно-

логія блокчейн може стати ефективним інструментом для модернізації як в цілому системи управління, так і фінансового сектору, зокрема фінтеху, що вказує на нагальну потребу розробки ефективного правового регулювання у цій сфері. Встановлено, що одним із найбільш перспективних застосувань блокчейну в банківській справі є сфера транскордонних платежів. Крім того, технологія блокчейн має можливість підвищити безпеку банківських систем.

Констатовано, що незважаючи на численні переваги, інтеграція блокчейну у фінансовий сектор супроводжується викликами, серед яких чільне місце займає відсутність єдиного і сталого правового регулювання та необхідність стандартизації. Тим не менш, позитивні аспекти цієї технології превалюють над негативними та відкривають нові можливості для трансформації фінансового сектору й створення більш стійкої та інноваційної фінансової системи. Одним із способів зменшити негативні наслідки є застосування White Paper, яка підкреслює важливість та великий потенціал технології блокчейн. Цей паспорт проєктів, як правило, надає докладний огляд технічних аспектів, концепцій та можливостей блокчейн.

Ключові слова: правове регулювання, блокчейн, фінансова система, фінансові послуги, транскордонні платежі, переказ коштів, смарт-контракти, віртуальні активи, криптовалюта, транзакції, White Paper, fintech, DeFi.

Pylypenko M.P., Artemenko K.V. Some problems of integration of blockchain technology in the context of transformation of the financial sector

Summary

The implementation of blockchain technology in the daily life of society, the state and every person forces to shift the focus of attention to the issues of benefits, as well as challenges, which are actualized due to such use in many areas, for example, management, banking, health care, trade, etc. Focusing on the benefits, it has been found that this innovative technology contributes to the efficiency, security and transparency of financial transactions. At the same time, the negative factors faced by the modern international financial sector in the integration of blockchain solutions into the activities of financial institutions and state bodies are highlighted, and strategies for solving them are indicated. The overall context of the research is to find out how blockchain technology can influence the paradigm shift of financial accounting and ensure a sustainable, innovative future for the industry. The analysis contributes to enriching the understanding of how blockchain technology can become an effective tool for the modernization of both the management system as a whole and the financial sector, in particular fintech, which indicates the urgent need to develop effective legal regulation in this area. It has been established that one of the most promising applications of blockchain in banking is the field of cross-border payments. In addition, blockchain technology has the potential to increase the security of banking systems.

It was established that despite numerous advantages, the integration of blockchain into the financial sector is accompanied by challenges, among which the lack of a single and stable legal regulation and the need for standardization occupy a prominent place. Nevertheless, the positive aspects of this technology outweigh the negative ones and open up new opportunities to transform the financial sector and create a more sustainable and innovative financial system. One of the ways to reduce negative perceptions is to use the White Paper, which emphasizes the importance and great potential of blockchain technology. This project portfolio typically provides a detailed overview of the technical aspects, concepts, and capabilities of blockchain.

Key words: legal regulation, blockchain, financial system, financial services, cross-border payments, money transfer, smart contracts, virtual assets, cryptocurrency, transactions, White Paper, fintech, DeFi.

Список використаних джерел:

1. Дунаєв І.В. Децентралізоване управління в державі: Розгортання нових механізмів співпраці в епоху «цифри»? *Публічне управління XXI століття: погляд у майбутнє : зб. тез XXI Міжнар. наук. конгресу. X. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2021. 544 с.*
2. Blockchain Technology Market Size & Share Report, 2030. *Market Research Reports & Consulting | Grand View Research, Inc.* URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/blockchain-technology-market> (дата звернення 30.03.2024)
3. Decentralized Finance Market Size And Share Report, 2030. *Market Research Reports & Consulting | Grand View Research, Inc.* URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/decentralized-finance-market-report#:~:text=The%20global%20decentralized%20finance%20market,46.0%%20from%202023%20to%202030> (дата звернення 30.03.2024)
4. Кудь А. Трансформація економічних відносин та способів їх реалізації в умовах розвитку цифрових технологій. *Вісник Львівського університету.* 2022. № 62. URL: <https://doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6204> (дата звернення: 30.03.2024).
5. Дмитрик О.О., Артеменко К.В. Безпека та прозорість: як blockchain змінює платіжні системи і фінансовий сектор. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. №9. С. 460-463.
6. Grinberg D. Top FinTech Trends to Watch in 2023 – TechMagic. *Blog | TechMagic.* URL: <https://www.techmagic.co/blog/fintech-trends/> (дата звернення 30.03.2024).
7. DeFi deciphered: Navigating disruption within financial services. 2022. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/risk/us-financial-advisory-defi-march-2022.pdf> (дата звернення 30.03.2024).
8. Національний банк України. Стартував проєкт із протидії кібершахрайству у фінансовому секторі. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/startuvav-proyekt-iz-protidiyi-kibershahraystvu-u-finansovomu-sektori> (дата звернення: 30.03.2024).
9. Statista – The Statistics Portal. *Statista.* URL: <https://www.statista.com/markets/424/topic/1065/cyber-crime-security/#statistic1> (дата звернення: 30.03.2024).
10. Coinbase. URL: <https://www.coinbase.com/ru/commerce> (дата звернення: 30.03.2024).
11. Decentralized Finance | A Detailed Guide to DeFi for Beginners. *LeewayHertz – AI Development Company.* URL: <https://www.leewayhertz.com/decentralized-finance-defi/> (дата звернення: 30.03.2024).
12. Uniswap Protocol. URL: <https://uniswap.org/> (дата звернення: 30.03.2024).
13. Pax Gold – The Safest Way to Own Gold. *Paxos.* URL: <https://paxos.com/paxgold/> (дата звернення: 03.12.2023).
14. БАНКЕХ. URL: <https://bankekh.com/> (дата звернення: 30.03.2024).
15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні: Проект Закону від 07.11.2023 № 10225. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123> (дата звернення: 30.03.2024).
16. Cryptocurrency Whitepaper: A Step-by-Step Guide to Understanding a Crypto White Paper WhiteBIT Blog. URL: <https://blog.whitebit.com/en/what-is-a-white-paper-in-crypto/#heading-0> (дата звернення: 30.03.2024).
17. Satoshi Nakamoto. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (дата звернення: 30.03.2024).
18. Кожемякін С. "Біла книга" у світі криптовалют: як читати whitepaper блокчейн-проєктів. *Hub-Oboz.* 2023. URL: <https://hub.obozrevatel.com/ukr/bila-kniga-u-sviti-kriptovalyut-yak-chitati-whitepaper-blokchejn-proektiv.htm> (дата звернення: 30.03.2024).

19. Shadi Samieifar. Read me if you can! An analysis of ICO white papers. *Finance Research Letters*. 2021. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1544612319310219> (дата звернення: 30.03.2024).
20. White paper 1.1. WhiteBIT Network Blockchain. 2023. URL: https://cdn.whitebit.com/wbt/white-paper-ua.pdf?utm_source=obozrevatel&utm_medium=pr&utm_campaign=whitepaper&utm_content=article (дата звернення: 30.03.2024).
21. Ethereum Whitepaper. Page last updated: May 17, 2023. URL: <https://ethereum.org/en/whitepaper/> (дата звернення: 30.03.2024).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.16>

Сірко Б.П.

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри соціального адміністрування та гуманітарних комунікацій
Чернівецький інститут Міжнародного гуманітарного університету*

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ: КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Постановка проблеми. Однією з головних проблем, які можна виокремити, є неоднозначність та розбіжність поглядів на сутність та роль державної служби як складової системи публічного управління. Додатковою проблемою є визначення оптимальних стратегій та методів покращення діяльності державних службовців з урахуванням сучасних викликів та потреб суспільства. Також важливою є проблема забезпечення професійної компетентності та ефективності роботи державних службовців в умовах постійних змін у суспільстві та глобалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика концепцій та правових характеристик державної служби частково розглядалася у працях наступних науковців: Л.Р. Біла-Тіунова, Ю.П. Битяка, М. І. Іншина, М. М. В. Л. Костюка, О.О. Кравченка, І.П. Лаврінчука, Н.А. Липовської, К.Ю. Мельника, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипка, О. І. Процевський, С.М. Серьогіна Г. І. Чанишева, В. І. Щербини, Н. М. Хуторян, О. М. Ярошенко та ін.

Мета статті полягає в систематизації та аналізі основних концепцій та характеристик державної служби в Україні з метою розкриття її сутності, ролі та значення в системі публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, на етапі розвитку України як держави, особливо у зв'язку з військовою агресією Росії та постійними змінами на світовій політичній сцені, важливим стає підвищення ефективності системи державної служби. Це можна

здійснити, враховуючи історичний досвід, адаптований до особливостей ментальності українського народу. Такий підхід сприяє зміцненню національної єдності в умовах глобалізації та інтеграції України в європейський простір.

Одним з основних напрямків у сфері державної служби сьогодні є використання інтелектуальних та політичних традицій та досягнень держави. Це важливо для відновлення теоретичних, історичних та культурних основ державної служби як засобу подальшого розвитку [1, с. 8].

Варто зазначити, що зародження державної служби в Україні можна віднести до середини IX століття. Це пов'язано з формуванням держави у східних слов'ян та необхідністю здійснювати політичну владу і виконувати державні функції. На той час характер державного устрою, існуючих державних інститутів визначав діяльність державних органів та осіб, які представляли державу через ці інститути.

Інститут державної служби в Україні вперше з'явився під час національно-визвольного руху 1917–1920 років. Усі державні та адміністративні служби були підпорядковані уряду Центральної Ради 3 листопада 1917 року. Проте протягом 1917–1918 років Центральна Рада не змогла прийняти жодного нормативно-правового документа для унормування статусу державної служби та державно-службових відносин в Україні [2, с. 79].

Основними характеристиками державної служби в Радянській Україні було централі-

зоване призначення і звільнення державних службовців, сприяюче стабільності кадрів у державному апараті; обов'язковість наявності спеціальних знань для кандидатів на посади; проведення стажування для претендентів. Важливою відмінністю від сучасності було включення до складу працівників державної служби і фахівців у галузі освіти, медицини та інших сфер.

Після оголошення незалежності України законодавством було визначено структуру і кадровий склад державної служби за допомогою Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року. Прийняття цього закону сприяло розвитку правової бази для державної служби України і включало в себе законодавчі акти, укази та розпорядження Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, а також накази центральних органів управління з питань державної служби [2, с. 85-86]. В грудні 2015 року набрав чинності Закон України «Про державну службу».

Подальший розвиток державної служби в Україні у сучасних умовах включає наступні основні напрями діяльності: 1) створення нових форм взаємодії та спілкування між державними органами (службовцями) та громадянами, сприяючи більш ефективній та прозорій комунікації; 2) вдосконалення механізмів відповідальності державних службовців перед суспільством та законом, що сприятиме підвищенню рівня їхньої етики та професійності; 3) трансформація організаційної структури державної служби, спрямована на розвиток нової культури та цінностей, адаптованих до сучасних викликів та потреб суспільства; 4) створення соціально-орієнтованої державної служби, яка ґрунтується на принципах справедливості та рівності перед законом, забезпечуючи дотримання чітких правових засад у своїй роботі [1, с. 10].

Разом із тим треба зазначити, що державна служба тісно пов'язана з державою та відіграє важливу роль у розвитку суспільства. Діяльність державної служби втілює завдання та

функції держави, а кожна посада є комплексом обов'язків, що перебувають у віданні відповідного органу. Це неминуче пов'язано з її структурою, яка також спрямована на формування працівників державних органів та їх структур, тобто державної служби. Тому, якщо розглядати державну службу з точки зору її місця в державній системі, то вона починається зі створення посади. Цей процес завершує організацію державних установ та їх структур, що відображається в їх функціях та ролі в суспільному житті.

Слід зазначити, що державну службу можна поділити на кілька видів залежно від того, в якому секторі влади вона функціонує: державні службовці в структурах органів законодавчої влади, державні службовці в органах виконавчої влади (адміністративних органах та їх структурах), державні службовці в органах судової влади та прокуратури, а також державні службовці в інших державних органах. Це підкреслює, що державні службовці завжди органічно пов'язані з державою і фактично знаходять своє відображення у виконанні конкретних завдань і функцій держави – законодавчої, виконавчої, судової, прокурорської та контрольно-наглядової, а їхня спрямованість відображає основні форми державної діяльності. Державна служба певною мірою відображає факт суспільного поділу праці, акцентуючи увагу на різноманітності її видів.

У загальному розумінні термін «служба» може використовуватися для позначення різних видів людської діяльності (наприклад, викладачі, лікарі, економісти, лісники, поліцейські) або як назва конкретної організації (наприклад, Національна поліція України) чи її підрозділів (наприклад, кадрові служби, інформаційні служби). Сфера служби – це форма інституціоналізованої та суспільно корисної людської діяльності, поряд з освітою, виробництвом товарів, наданням економічних послуг, веденням домашнього господарства тощо [2, с. 12].

Основні сфери діяльності пов'язані з управлінням та соціально-культурним обслуговуванням населення, тому безпосередньо це стосується служби. Так, найманий працівник або службовець – це особа, яка займає посаду в державній або громадській установі та виконує управлінську або соціально-культурну діяльність в обмін на винагороду. Праця службовців вирізняється такими характеристиками: а) вони безпосередньо не виробляють матеріальних благ, але створюють умови для їх виробництва; б) вони мають справу з інформацією, яка є інструментом впливу на людей, якими вони керують (обслуговують), тобто зазвичай збирають, обробляють, передають, зберігають і створюють інформацію; в) вони потребують послуг для того, щоб впливати на людей; г) вони потребують впливу на людей; г) їхня робота, як правило, пов'язана з інтелектуальною діяльністю; д) вони отримують винагороду за свою роботу у вигляді заробітної плати; е) вони обіймають посади в державних або громадських установах. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні функціонування держави та наданні різноманітних соціальних послуг громадянам [3, с. 21].

Варто відзначити, що головною детермінантою, що відрізняє службу від інших видів соціальної діяльності, є конкретний об'єкт впливу в процесі праці: людина, соціальна та біологічна істота, включаючи волю, здоров'я, права і свободи. Служба передбачає трудову діяльність на благо інших, де особа, яка є об'єктом впливу, завжди конкретна, заздалегідь відома або встановлена в процесі виконання публічної служби. На сьогоднішній день служба може бути наступних видів: а) публічна служба: посади в державних органах, їхніх апаратах та органах місцевого самоврядування, спрямовані на виконання публічних функцій та надання адміністративних послуг; б) корпоративна служба – діяльність на підприємствах, в установах та організаціях різних форм власності, спрямована на виконання внутрішньоорганізаційних (корпоративних) функцій та соціально-культурне

обслуговування працівників; в) громадська служба: здійснюється в політичних партіях та фондах, вона спрямована на забезпечення реалізації власних інтересів, політичних інтересів, суспільних інтересів та інших інтересів [3, с. 46].

Державна служба є складним, багатограним і багатофункціональним явищем, яке можна розглядати з різних точок зору: по-перше, як соціальний підхід, який виражається у професійному виконанні корисної діяльності особами, що займають посади в державних організаціях, з метою забезпечення функціонування громадянського суспільства і держави, реалізації прав і свобод фізичних та юридичних осіб, виконання завдань і функцій держави; по-друге, як політичний підхід, який передбачає мету державної служби у виконанні завдань і функцій держави, в тому числі політичних, в усіх сферах суспільного життя; по-третє, як публічний підхід: діяльність, пов'язана зі здійсненням державної влади та задоволенням потреб громадян, що здійснюється від імені та в інтересах держави; по-четверте, як правовий підхід: діяльність публічних службовців регулюється правовими нормами і функціонує як система державно-службових відносин; по-п'яте, як структурний підхід: це система інститутів, яка гарантує функціонування держави і є офіційною процедурою, врегульованою відповідними нормами; по-шосте, як процедурний підхід: державна служба включає систему процедур, необхідних для її функціонування; по-сьоме, як організаційний підхід: це система взаємозалежних елементів, які визначають її організаційну структуру та функціонування; по-восьме, як морально-етичний підхід: державні службовці виконують свої обов'язки відповідно до етичних принципів і вимог професійної моралі [3, с. 53-55].

Ці підходи визначають важливість державної служби як інституту, що гарантує ефективне функціонування держави та задоволення потреб суспільства.

Слід зазначити, що у юриспруденції існує два аспекти до визначення поняття «державна служба» широкий і вузький.

Так, у широкому розумінні державна служба охоплює роботу на державних підприємствах, в установах та організаціях, включаючи державні освітні, військові, медичні та інші заклади.

У той же час, у вузькому розумінні, як визначено у статті 1 Закону «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року [4], державна служба є суспільно важливою, професійною та неупередженою сферою діяльності, спрямованою на ефективне виконання завдань і функцій держави, а саме:

1) аналізує державну політику на національному, галузевому та регіональному рівнях, готує рекомендації щодо вдосконалення її формування та проводить експертизу проектів планів, концепцій, стратегій, законопроектів та проектів міжнародних договорів;

2) забезпечує реалізацію державної політики, виконання програм національного, галузевого та регіонального рівнів, а також виконання законів та підзаконних нормативно-правових актів;

3) забезпечує доступність та якість адміністративних послуг;

4) здійснює державний нагляд та контроль за дотриманням законів і нормативно-правових актів;

5) управляє державними фінансовими ресурсами і майном та здійснює контроль за їх використанням;

6) управляє людськими ресурсами державних органів;

7) здійснює інші повноважень державних органів, передбачених законом [4].

Разом із тим, різні науковці по різному трактують поняття «державна служба».

Так, Н. Сидоренко викладає власне розуміння терміну «державна служба» як «комплексу державних установно-правових та соціально-економічних структур, який спрямований на виконання державних завдань та функцій через професійне виконання

посадовими особами своїх обов'язків і реалізацію повноважень в інтересах громадянського суспільства» [5, с. 7]. Вчений вважає, що основними ознаками державної служби є: 1) професійна діяльність конкретної особи; 2) спрямованість діяльності на виконання завдань і функцій держави; 3) становище державного службовця в органах державної влади, установах та їх організації; 4) наявність у державного службовця чітко визначених законом та підзаконними актами повноважень; 5) виплата заробітної плати за рахунок державних коштів [5, с. 6].

У той же час, В. Малиновський розглядає державну службу як державний правовий і соціальний інститут, який має за мету забезпечення виконання цілей та функцій органів державної влади в межах своєї компетенції. Це досягається через виконання службовцями своїх повноважень та обов'язків, що забезпечує взаємодію між громадянами та державою у питаннях захисту інтересів, прав і обов'язків [6, с. 14].

А. Бритко зазначає, що державна служба є засобом виконання соціальних завдань держави, поєднання індивідуальних, колективних і загальнонаціональних інтересів. Це складне явище одночасно є міжгалузевим правовим і соціальним інститутом та професійною діяльністю державних службовців [7, с. 101–102]. Науковець включає в поняття державної служби наступні характеристики: 1) це діяльність, яка слугує виконанню обов'язків і функцій держави; 2) характер діяльності визначається як професійний, офіційний і політично нейтральний; 3) діяльність здійснюється за рахунок коштів державного бюджету [7, с. 94].

Ю. Битяк визначає публічну службу як діяльність, що здійснюється відповідно до закону та Конституції і спрямована на формування структур публічних інституцій. Ця діяльність включає професійну діяльність осіб, які займають посади в державних установах, з метою виконання функцій держави та гарантування прав і свобод людини і грома-

дянина. Оплата такої діяльності здійснюється за рахунок видатків державного бюджету [8, с. 93–94].

У свою чергу, Ю. С. Дубенко характеризує державну службу як механізм виконання завдань і функцій держави, а державна служба має певне значення через її роль у вирішенні важливих кадрових проблем, що стоять перед державними інституціями [9, с. 43].

Оболенський розглядає державну службу як особливий вид державної діяльності, що здійснюється шляхом правового регулювання роботи державної служби в цілому та підготовки кадрів для управління державою [10, с. 67].

На думку Л. Стельмащук, державну службу слід розглядати як елемент публічної сфери, при цьому необхідно враховувати її головну мету – стати постійним каналом комунікації між державою та народом, сприяти їх взаємодії. Вона також підкреслює, що державна служба повинна бути лідируючою силою суспільства, що вказує на важливість її ролі у формуванні та розвитку громадянського суспільства [11, с. 52–51].

Натомість, М. Іншин розглядає державну службу через призму проблематики трудового права, визнаючи її як ключовий елемент регулювання життя суспільства та виконання функцій держави. Для нього державна служба представляє собою особливу форму професійної діяльності та засіб реалізації конституційного права на працю [12, с. 8].

А. Авер'янов наголошує, що існують різні тлумачення поняття «державна служба». Згідно з одним із них, вона охоплює службу у всіх державних органах, включаючи співробітників Служби безпеки України, Національної гвардії, а також тих, хто проходить службу в Збройних силах України. Крім того, це поняття також охоплює службу в державних установах (підприємствах) та інших організаціях, які не мають прямого відношення до реалізації повноважень державної влади, таких як сфера освіти, культури і т.д. [13, с. 53–55].

Однак В. Авер'янов також вказує на те, що під державною службою слід розуміти не лише ці конкретні групи, але і сукупність організаційних, процесуальних і людських складових. Це включає в себе систему органів державної влади, процедури та правила, визначені законом для набуття, проходження та звільнення з посади, а також ранги, які присвоюються державним службовцям. По суті, це професійна діяльність державних службовців, які працюють у сфері реалізації завдань і функцій органів державної влади, а також їхній внесок у реалізацію суспільних інтересів [13, с. 53–55].

Висновки та перспективи. Державна служба представляє собою систему професійного виконання обов'язків з метою забезпечення функціонування держави та задоволення її потреб. Вона охоплює встановлені правила та норми, що регулюють діяльність працівників державної служби. З огляду на викладене вище вважаємо, що необхідно виокремити основні ознаки державної служби: а) виконання обов'язків і функцій державними службовцями відповідно до встановлених професійних стандартів і вимог; б) зосередженість на виконанні державних обов'язків і функцій, визначених законодавством та органами влади; в) публічний характер діяльності, спрямований на служіння суспільству та його громадянам; г) об'єктивне та неупереджене виконання обов'язків без впливу особистих чи політичних переконань; д) заробітна плата, що виплачується державним службовцям, забезпечується за рахунок коштів державного бюджету.

Отже, в науковому доробку спостерігається відсутність єдиного підходу до визначення поняття «державна служба». Дослідники взагалі вказують на наявність характерних ознак, що характеризують державну службу загалом. Однак у Законі України «Про державну службу» міститься визначення самого поняття «державна служба».

Анотація

У статті досліджується державна служба в Україні як ключовий елемент публічного управління, який забезпечує виконання функцій держави та взаємодію з громадянами. Основні концепції та правові характеристики цієї системи визначаються законодавством та доктринами публічного управління.

Автором проаналізовано праці провідних науковців у галузі державної служби, спрямовані на визначення поняття «державна служба». Дослідження включає аналіз та узагальнення сучасних поглядів на цю тему, що дозволяє надати чітке та комплексне розуміння сутності державної служби.

Визначено, що державна служба в Україні базується на принципах професіоналізму, незалежності, відповідальності та відкритості. Професіоналізм передбачає кваліфіковану та ефективну роботу держслужбовців, їхнє постійне самовдосконалення та використання сучасних методів управління. Незалежність полягає в тому, що державні службовці мають працювати безпосередньо на користь держави та громадян, вільно від зовнішнього впливу чи втручання. Відповідальність передбачає, що кожен державний службовець несе відповідальність за свої дії та рішення, які можуть вплинути на державу та громадян. Відкритість вимагає, щоб діяльність державних службовців була прозорою та доступною для громадськості, а також спрямованою на задоволення потреб суспільства.

Встановлено, що державну службу можна поділити на кілька видів залежно від того, в якому секторі влади вона функціонує: державні службовці в структурах органів законодавчої влади, державні службовці в органах виконавчої влади (адміністративних органах та їх структурах), державні службовці в органах судової влади та прокуратури, а також державні службовці в інших державних органах.

Основні концепції та принципи державної служби в Україні регулюються Конституцією України, законами про державну службу, а також нормативно-правовими актами, прийнятими на основі міжнародних стандартів та рекомендацій.

Загалом, державна служба в Україні є ключовим фактором розвитку держави та її взаємодії з громадянами. Реалізація основних концепцій та характеристик державної служби сприяє забезпеченню її ефективності, прозорості та відповідності вимогам сучасного суспільства.

Ключові слова: державна служба, державне управління, державний службовець, державна влада.

Sirko B.P. Civil service in Ukraine: concepts and legal characteristics

Summary

The article examines the civil service in Ukraine as a key element of public administration, which ensures the performance of state functions and interaction with citizens. The main concepts and legal characteristics of this system are determined by legislation and doctrines of public administration.

The author analyzed the works of leading scientists in the field of public service aimed at defining the concept of "public service". The research includes the analysis and generalization of modern views on this topic, which allows to provide a clear and comprehensive understanding of the essence of public service.

It was determined that the civil service in Ukraine is based on the principles of professionalism, independence, responsibility and openness. Professionalism presupposes the qualified and efficient work of civil servants, their constant self-improvement and the use of modern management methods. Independence means that civil servants should work directly for the benefit of the state and citizens, free from outside influence or interference. Accountability implies that every civil servant is

responsible for his actions and decisions that may affect the state and citizens. Openness requires that the activities of civil servants be transparent and accessible to the public, as well as aimed at meeting the needs of society.

It has been established that the civil service can be divided into several types depending on the sector of government in which it functions: civil servants in the structures of legislative bodies, civil servants in executive bodies (administrative bodies and their structures), civil servants in judicial authorities and prosecutor's offices, as well as civil servants in other state bodies.

The main concepts and principles of the civil service in Ukraine are regulated by the Constitution of Ukraine, laws on civil service, as well as legal acts adopted on the basis of international standards and recommendations.

In general, the civil service in Ukraine is a key factor in the development of the state and its interaction with citizens. The implementation of the main concepts and characteristics of the civil service contributes to ensuring its efficiency, transparency and compliance with the requirements of modern society.

Key words: public service, public administration, public servant, public authority.

Список використаних джерел:

1. Іванов Є.В. Історія зародження та розвитку державної служби в Україні в контексті викликів сьогодення. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 32 (71) № 2 2021. 7-11 с.
2. Державна служба: підручник: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; редкол. : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ; Одеса : НАДУ, 2012. Т. 1. 372 с.
3. Біла-Тіунова Л.Р. Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник. 2020. 511 с.
4. Про державну службу України: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016, № 4, ст.43
5. Сидоренко Н. Конспект лекцій з дисципліни «Публічна служба в Україні». Дніпро. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ 2016. 134 с.
6. Малиновський В. Я. Державна служба : робоча програма нормативної навчальної дисципліни підготовки магістра галузі знань 1501 державне управління спеціальності 8.15010002. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, кафедра політології та державного управління. Луцьк, 2015. 25 с.
7. Бритько А. М. Державна служба як об'єкт управління: поняття, соціальна та правова природа, завдання і функції. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України. 2015. Вип. 1. С. 91–103.
8. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади. Монографія. Х. Право. 2005. 304 с.
9. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці. Навчально-методичний посібник. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Н. Р.Нижник. Видавничий дім «Ін Юре». 1999. С. 244.
10. Державна служба : підручник : у 2 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; редкол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), О. Ю. Оболенський (заст. голови), С. М. Серьогін (заст. голови) та ін. К. ; Одеса. НАДУ, 2012. Т. 1. 372 с.
11. Стельмашук Л. Співвідношення понять «публічна служба» та «державна служба. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України. 2009. Вип. 1. С. 52–62.

12. Іншин М. І. Історія виникнення, розвитку та формування державної служби в Україні. *Юридична наука і практика*. № 2 (2011). 4-9 с.
13. Авер'янов А.В. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні. *Юридичний журнал*. 2005. № 8. 53-55 с.

Солончук І.В.

*старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Принцип верховенства права, проголошений Конституцією України (ст. 8 КУ), визначає механізм правового регулювання суспільних відносин в суверенній і незалежній, демократичній, соціальній, правовій державі (ст. 1 КУ) [1]. Норми права, задля ефективного регулювання суспільних відносин, мають охоплювати весь спектр особливостей сучасного суспільного розвитку. В контексті проблематики інформаційного суспільства погоджуємося із думкою М. З. Згуровського, який зазначає, що місце і роль будь-якої держави у світовій спільноті пов'язані зі спроможністю виробляти, споживати і застосовувати нові знання й технології. Як одне із притаманних сучасному суспільству явищ окреслюється «інформаційний вибух», що постійно наростає. Сучасні бази даних, бази знань у різних розділах науки є гігантськими «сховищами» для нескінченних фактів та базових істин, а глобальні комп'ютерні мережі є потужним інструментом для високошвидкісного доступу до них з будь-якого куточку світу [2].

Дослідження теорії інформаційних правовідносин вимагає комплексного підходу, тому наукові дослідження даного питання виконуються в різних напрямках, зокрема з позицій філософії, соціології, політології, економіки та юриспруденції. Останніми роками спостерігаємо підвищений науковий інтерес до поняття інформаційних правовідносин, їх змісту та особливостей. Дослідження інформаційного суспільства та інформаційних відносин здійснювалося у працях таких нау-

ковців як В. Бебик, Л. Коваленко, Б. Кормич, О. Кохановська, Н. Кушакова-Костицька, Д. Маріц, Ю. Рамський, О. Селезньова, І. Сердюк, О. Синсокий, В. Фурашев, В. Цимбалюк, О. Яременко, Ж. Юсип та ін.

В умовах, коли правове регулювання інформаційних відносин здійснюється низкою нормативно-правових актів, серед яких Конституція України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ, Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05 липня 1994 р. № 80/94-ВР, Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V, Закон України «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 р. № 1089-ІХ, Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. № 2849-ІХ. І, водночас спостерігаємо деяку відсутність повноти основних понять. Відсутність методологічної єдності не є недоліком законодавства, а пояснюється, на наш погляд, тим, що інформаційне право є порівняно «молодою» галуззю права, яка вирізняється стрімким розвитком та широким спектром відносин, що потребують правового регулювання. Саме тому, на нашу думку, важливо науково обґрунтувати та нормативно закріпити такі категорії як інформаційне суспільство та інформаційні правовідносини.

Актуальність удосконалення теоретичних засад правового регулювання інформаційних відносин зумовлена надшвидкими тем-

пами інтеграції інформаційних відносин у всі сфери людської діяльності та відсутністю єдності категоріальних понять та методологічних рекомендацій, оскільки ступінь наукової розробки теоретичних засад інформаційних правовідносин на сьогодні є дискусійним та незавершеним.

Метою статті є здійснення правового аналізу регулювання інформаційних відносин задля обґрунтування необхідності наукового розроблення таких фундаментальних категорій інформаційного права як «інформаційне суспільство» та «інформаційні правовідносини».

Результати дослідження. Розбудова інформаційного суспільства, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у механізм державного управління і не тільки, обґрунтовано обумовлюють розвиток інформаційного права як окремої галузі права, спрямованої на врегулювання відносин у інформаційній сфері (інформаційних правовідносин). Проте, як вже було зазначено, незважаючи на підвищений науковий інтерес до інформаційної діяльності, наразі в правовій науці немає єдності у питанні тлумачення фундаментальних категорій, в першу чергу поняття інформаційного суспільства.

Для прикладу звернемо увагу на наявні пояснення категорії «інформаційне суспільство». У поширеному загальному розумінні інформаційне суспільство є суспільством нового типу і головною цінністю такого соціуму є формування інформаційного простору, безперешкодний доступ до якого підвищує якість життя, розширює можливості людини, сприяє розвитку й відкритості суспільства, а також змінює модель взаємодії держави та громадянина [3, с. 139]. На думку М. В. Бебика під інформаційним суспільством потрібно розуміти сучасне суспільство з високим рівнем розвитку інформаційної культури (створення, переробки та використання інформації), яке характеризується такими ознаками: 1) здатністю якісно продукувати всю необхідну для життєдіяльності суспільства інфор-

мацію; 2) наявністю розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства; 3) високим рівнем доступності необхідної інформації для всіх членів суспільства; 4) великою часткою працездатного населення, що працює в інформаційному секторі економіки [4, с. 41-49]. За визначенням Д. О. Маріц інформаційне суспільство є унікальним утворенням без меж і кордонів, що дає змогу використовувати досягнення науки і техніки, як в приватних, так і публічних інтересах [5, с. 64]. Н. В. Кушаківа-Костицька, І. В. Сердюк пропонують комплексний підхід до розуміння інформаційного суспільства, який передбачає поєднання чотирьох характеристик: по-перше, як суспільства нового типу, формування якого відбувається в результаті нової глобальної соціальної революції, що передбачає прискорений розвиток і конвергенцію інформаційно-комунікативних технологій; по-друге, як суспільство знань, у якому головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стає знання, отримане завдяки вільному доступу та вмінню працювати з інформацією; по-третє, як глобальне суспільство, у межах якого для обміну інформацією не є перешкодою ані часові, ані просторові, ані державні кордони; по-четверте, як суспільство, яке з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого – відкриває кожному нові можливості для самореалізації суспільства, основною характеристикою якого є стрімке зростання всепроникної інформації про всі сторони його життєдіяльності [3, с. 149]. Б. А. Кормич пропонує розглядати інформаційне суспільство не як явище, що вже відбулося, а як процес, що пов'язаний із різними сферами життєдіяльності людства – економікою, правом, організацією публічної влади, політикою, соціальною сферою тощо [6, с. 17-18]. Ю. С. Рамський розглядає інформаційне суспільство як різновид постіндустріального суспільства та визначає його специфіку – це універсальне охоплення життя суспільства інформаційними технологіями. На базі інформаційних технологій

здійснюється автоматизація виробництва, розробляються нові системи контролю і розподілу. В сфері політичного життя інформаційні технології прокладають шлях до нових механізмів демократичного життя суспільства. У побуті, в особистому житті використовуються персональні комп'ютери, які забезпечують інформаційний зв'язок людини з національними і міжнародними мережами, радикально змінюючи її інформаційні горизонти [7, с. 1-2].

Важливо відзначити, що наведені лише окремі приклади неоднозначного тлумачення категорії «інформаційне суспільство». Проте, на їх основі, можемо стверджувати про відсутність наукової єдності у розумінні поняття інформаційного суспільства як явища, що, на нашу думку, призводить до відсутності єдності у визначенні інформаційних правовідносин, їх змісту та значення.

Необхідно також проаналізувати нормативно-правове регулювання інформаційного суспільства в Україні. В Законі України № 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» прагнення побудови інформаційного суспільства визначено як один з головних пріоритетів України. Згідно Загальних положень Закону таке суспільство має бути орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя [8]. Проте нормативне визначення терміну «інформаційне суспільство» в Законі наразі відсутнє.

Не претендуючи на однозначність, враховуючи виконаний аналіз наукової думки та нормативних положень, пропонуємо розглядати *інформаційне суспільство* як сучасне суспільство нового типу, в якому інформа-

ція є основним надбанням, а інтелектуальна праця переважає над фізичною працею.

Наступним розглянемо поняття «інформація». Інформація є невід'ємною складовою відносин сучасного соціуму (інформаційного суспільства). В перекладі з лат. *informatio* означає роз'яснення, уявлення. У загальному розумінні інформація – це документовані чи публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві й державі та навколишньому природному середовищі [9, с. 717]. Закон України № 2657-XII «Про інформацію» визначає такі фундаментальні категорії механізму правового регулювання суспільних відносин як інформація та її захист. В поняття «інформація» законодавець вкладає будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (ст. 1) [10]. Слід зазначити, що спостерігаємо еволюцію поняття «інформація» в нормативному просторі. Тривалий час існувала чітка нормативна неоднозначність у визначенні змісту даної категорії, що здійснювала негативний вплив на правове регулювання інформаційних відносин. Так Закон України «Про інформацію» у редакції 1992 р. визначав інформацію як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі. Сучасне нормативне закріплення категорії «інформація» відбулося на підставі Закону України від 13 січня 2011 р. № 2938-VI [11]. В контексті Закону України «Про телекомунікації» (наразі втратив чинність) інформацією визначалися відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб, що, на нашу думку, було ширшим розумінням даної категорії. Отже, мала місце суперечність правових норм. Проте дана прогалина була законодавцем врегульована з ухваленням Закону України № 1089-IX «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 р. [12]. Водночас в Законі України «Про телебачення і радіомовлення» (наразі втратив

чинність) вживався термін «аудіовізуальна інформація», яким охоплювалися будь-які сигнали, що сприймаються зоровими і слуховими рецепторами людини та ідентифікуються як повідомлення про події, факти, явища, процеси, відомості про осіб, а також коментарі (думки) про них, що передаються за допомогою зображень та звуків (ст. 1). Проте, на підставі Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. № 2849-ІХ дана суперечність із Законом України «Про інформацію», який є основною нормативною базою в цьому аспекті, була ліквідована.

Заслуговує уваги також категорія «інформаційні відносини». Стрімкий розвиток сучасних суспільних відносин вимагає новітнього підходу до питання їх методології та теорії. Суспільство сучасне якісно вирізняється місцем та значенням інформації у виникненні, зміні та припиненні відносин, а також щодо механізмів регулювання та охорони відносин в інформаційному суспільстві. Правовідносини традиційно вважають однією з найбільш складних проблем у загальнотеоретичній юридичній науці. Розуміння правовідносин у широкому значенні сформоване та охоплює суспільні відносини, які регулюються правовими нормами. Інформаційні правовідносини є якісно новим видом правовідносин, адже охоплюють різноманітні сфери правового регулювання, де має місце інформація. Тому єдність у розумінні даною юридичної категорії є важливою та має значення для розбудови інформаційного права.

Сьогодні ми спостерігаємо неоднозначність щодо назви поняття: інформаційні правовідносини, інформаційні відносини, суспільні інформаційні відносини, відносини в інформаційній сфері, інформаційно-правові відносини... За твердженням О. І. Яременка в науці інформаційного права спостерігаємо термінологічну поліваріантність [14, с. 31]. Д. О. Маріц визначає інформаційні відносини як відносини, що врегульовані нормами публічного та приватного права і які виникають, змінюються та припиняються між

суб'єктами суспільних відносин на підставі юридичних фактів [5, с. 67]. М. С. Демкова, М. В. Фігель в поняття «інформаційні правовідносини» включають відносини, пов'язані з реалізацією права на інформацію та інформаційною діяльністю у галузі створення, збирання, отримання, використання, поширення, та зберігання інформації. У таких правовідносинах інформація є їх об'єктом. [15, с. 17]. За твердженням О. В. Синєокого суспільні інформаційні відносини є об'єктом інформаційного права, провідним предметом (об'єктом) яких є інформація (відомості, дані, знання, таємниця тощо) [16, с. 50]. О.В. Кохановська визначає інформаційні відносини як врегульовані нормами цивільного права інформаційні суспільні відносини, учасники яких виступають як носії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що забезпечуються їх власною ініціативною діяльністю і державою. Інформаційні відносини виникають у всіх сферах життя і діяльності людини, суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації [17, с. 144]. На думку В. С. Цимбалюка інформаційні правовідносини виступають юридичною формою вираження та закріплення інформаційних відносин, які, у свою чергу, є формою певних публічних відносин [18, с. 19]. А.Ю. Нашинець-Наумова визначає інформаційні відносини як суспільні відносини, що врегульовані нормами цивільного та інформаційного права щодо виробництва, розповсюдження, використання інформації та охорони і захисту прав на неї, учасники яких наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [19, с. 54]. Науковець підкреслює, що інформаційні правовідносини є різновидом суспільних відносин. Проте сутність інформаційних відносин полягає в тому, що як інформація пронизує всі сфери людської діяльності, так й інформаційні відносини, що виникають у зв'язку з її обігом, є абстрактними, науково відокремленими від інших соціальних відносин [19, с. 50]. На думку О. І. Яременка інформаційно-пра-

вові відносини можна визначити як суспільні відносини, які регулюються нормами права і виникають, розвиваються і припиняють свою дію в інформаційному просторі між суб'єктами права, які наділені інформаційними правами та обов'язками [20, с. 158]. О. М. Селезньова., Ж. П. Юсип дійшли висновку, що під інформаційними правовідносинами доцільно розуміти вид правових відносин, які проявляють себе як однорідні зв'язки між державою, державними органами, юридичними та фізичними особами, об'єднаннями громадян, що здійснюються на внутрішньодержавному та міждержавному рівнях в інформаційній та інших сферах щодо створення, поширення, знищення, зберігання, охорони і захисту інформації та мають нормативно-комплексний характер [21, с. 23]. Л. П. Коваленко стверджує, що інформаційним правовідносинам, як різновиду правовідносин, притаманні всі їх ознаки: виникають на підставі інформаційно-правової норми; виступають як форма реалізації інформаційно-правової норми; мають вольовий характер; обумовлені інтересами держави; гарантуються державним примусом тощо. Проте науковець звертає увагу, що варто враховувати ту обставину, що ці ознаки формалізуються в умовах впливу на інформаційну діяльність у специфічному вигляді, завдяки низці засобів та форм, що притаманні виключно інформаційно-правовому регулюванню [22, с. 479].

Сучасне нормативне розуміння інформаційних відносин закріплене в Законі України «Про інформацію», який регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації. В ст. 3 Закону визначаються основні принципи інформацій-

них відносин [10]. Проте у визначенні термінів Закону (ст. 1) інформаційні відносини не зазначаються.

На основі аналізу наукової думки, пропонуємо розуміння *інформаційних правовідносин* як суспільних відносин, що врегульовані нормами права, які виникають між різними суб'єктами щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації та охороняються державою від порушень [23, с. 35].

Висновки. Таким чином, беручи до уваги вищевикладене, можемо підсумувати, що сьогодні спостерігається підвищений науковий інтерес у сфері дослідження інформаційних відносин з метою досконалого правового регулювання в умовах інформаційного суспільства. Проте, виконавши аналіз наукових досліджень даної тематики, можемо констатувати відсутність єдності у визначенні категорій «інформаційне суспільство» та «інформаційні правовідносини».

Важливо відзначити позитивні тенденції у правовому регулюванні інформаційних відносин. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про інформацію», одним із напрямів державної інформаційної політики України є створення умов для формування інформаційного суспільства [10]. Можемо зробити висновок, що даною правовою нормою законодавець акцентує увагу на значенні інформаційного суспільства та чітко окреслює пріоритетний напрямок державної діяльності щодо його розбудови.

Вище сформульовані висновки не вичерпують проблематики досліджень сфери правового регулювання інформаційних відносин, а лише доповнюють існуючі у межах наукового дискурсу дослідження.

Анотація

Стаття присвячена обґрунтуванню необхідності наукового розроблення певних фундаментальних категорій інформаційного права з метою однозначного розуміння категорій «інформаційне суспільство», «інформаційні правовідносини», їх змісту та значення. У статті досліджено різні підходи та нормативні конструкції щодо розуміння зазначених категорій задля формулювання авторських визначень.

З'ясовано, що актуальність удосконалення теоретичних засад правового регулювання інформаційних відносин зумовлена надшвидкими темпами інтеграції інформаційних відносин у всі сфери людської діяльності та відсутністю єдності категоріальних понять та методологічних рекомендацій, оскільки ступінь наукової розробки теоретичних засад інформаційних правовідносин на сьогодні є дискусійним та незавершеним.

Узагальнено, що дослідження теорії інформаційних відносин вимагає комплексного підходу, тому наукові дослідження даного питання виконуються в різних напрямках, зокрема з позиції філософії, соціології, політології, економіки та юриспруденції. Визначено, що в умовах, коли правове регулювання інформаційних відносин здійснюється низкою нормативно-правових актів, водночас спостерігається відсутність повноти основних понять.

З науково-практичної точки зору розкрито зміст поняття «інформація», а також визначено дію нормативно-правових актів у сфері інформаційних відносин.

Виконано аналіз наукових досліджень різного спрямування щодо понять «інформаційне суспільство» та «інформаційні відносини». На основі аналізу наукової думки сформовані авторські визначення інформаційного суспільства та інформаційних правовідносин.

Зроблено висновок про позитивні тенденції у сучасному правовому регулюванні інформаційних відносин. Зокрема, нормативне визначення категорії «інформація» сьогодні є уніфікованим для низки нормативних документів. Одним із напрямів державної інформаційної політики України є створення умов для формування інформаційного суспільства. Отже, даною правовою нормою законодавець акцентує увагу на значенні інформаційного суспільства та чітко окреслює його розбудову як пріоритетний напрямок державної діяльності.

Ключові слова: інформаційне право, інформаційне суспільство, інформація, інформаційні відносини, інформаційна діяльність.

Solonchuk I.V. Theoretical issues in the legal regulation of information relations in an information society

Summary

This article is devoted to the substantiation of the need for scholarly development of certain fundamental categories of information law to unambiguously understand the categories of "information society" and "information relations," their content, and significance. It examines various approaches and normative constructs to comprehend these categories to formulate original definitions. The relevance of improving the theoretical foundations of legal regulation of information relations is driven by the rapid pace of integration of information relations into all spheres of human activity and the absence of unity in categorical concepts and methodological recommendations, as the degree of scientific development of the theoretical foundations of information relations is currently debated and incomplete.

The research underscores that studying the theory of information relations requires a comprehensive approach, hence scientific investigations are conducted in various directions, including from the perspectives of philosophy, sociology, political science, economics, and jurisprudence. It is noted that in conditions where the legal regulation of information relations is governed by numerous normative legal acts, there is a concurrent lack of completeness in the main concepts.

From a scientific and practical viewpoint, the essence of the concept of "information" is revealed, and the role of normative legal acts in the sphere of information relations is defined. An analysis of various scientific studies on "information society" and "information relations" is performed, leading to original definitions based on this analysis. The conclusion points to positive trends in the current legal regulation of information relations, notably the unified normative definition of "information"

across several documents and the prioritization of developing an information society as a direction in Ukraine's state information policy. Thus, this legal norm emphasizes the significance of the information society and clearly outlines its development as a priority direction of state activity.

Key words: information law, information society, information, information relations, information activity.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Згуровський М. З. Шлях до інформаційного суспільства - від Женеви і Тунісу. *ZN.UA*. 2005. № 34 (2 - 9 вересня). URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/shlyah_do_informatsiynogo_suspilstva_vid_zhenevi_do_tunisu.html (дата звернення: 20.02.2024).
3. Кушакова-Костицька Н. В., Сердюк І. В. Інформаційне суспільство: сутність та основні концептуальні підходи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 139-153. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/389/391> (дата звернення: 20.02.2024).
4. Бебик В. М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. *Інформація і право*. 1(1)/2011. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2011.1\(1\).271458](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2011.1(1).271458) (дата звернення: 20.02.2024).
5. Маріц Д. Поняття та зміст інформаційних правовідносин. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 5. С. 64 - 67.
6. Кормич Б. А. Інформаційне право: підручник. Харків: БУРУН і К., 2011. 334 с.
7. Рамський Ю. С. Інформаційне суспільство. Інформатизація освіти. Національний педагогічний університет Імені М.П. Драгоманова URL: https://fi.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/7/2.pdf (дата звернення: 20.02.2024).
8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України № 537-V від 9 січня 2007 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2007, № 12, ст.102.
9. Юридична енциклопедія / за ред. Ю. С. Шемшученка. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Том 2. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. 717 с.
10. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст.650.
11. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію»: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2938-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст.313.
12. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. № № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 06.03.2024).
13. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (дата звернення: 06.03.2024).
14. Яременко О. І. Сучасне праворозуміння відносин в інформаційній сфері та методологія х систематизації. *Інформація і право*. С. 30-41 № 3(22)/2017.
15. Демкова М. С, Фігель М. В. Доступ до інформації та електронне урядування. Центр політико-правових реформ. Київ: Факт, 2004. 336 с.
16. Синєокий О. В. Високотехнологічне інформаційне право України. Харків : Право, 2010. 360 с.
17. Кохановська О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 531 с.

18. Основи інформаційного права України: навч. посіб. / Цимбалюк В. С., Гавловський В. Д., Гриценко В. В. та ін ; за ред.. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного та П. В. Мельника. Київ : Знання. 2004. 274 с
19. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційне право: навчальний посібник. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 136 с.
20. Яременко О. І. Інформаційні відносини як предмет правового регулювання: теоретичний аспект. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. №1-2. С. 156-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_1-2_27 (дата звернення: 20.02.2024).
21. Селезньова О. М., Юсип Ж. П. Поняття «Інформаційні правовідносини»: доктринальний-правовий ракурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. С. 21-24.
22. Коваленко Л. П. Особливості інформаційно-правових норм і відносин. *Форум права*. 2012. № 4. С. 475-481.
23. Солончук І. В. Інформаційні правовідносини: поняття та охорона. *Інформація і право*. № 4 (31)/2019. С. 28-36.

Шовкун Ю.І.

кандидат юридичних наук,

*докторант відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківський національний університет внутрішніх справ*

ЗМІСТ ТА ВИДИ СПЕЦІАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ОКРЕМИХ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ

Правовий режим проходження публічної служби характеризується наявністю в нормах чинного законодавства України відповідних правил (принципів, стандартів), яких повинні дотримуватися усі особи, уповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. В науковій літературі вищевказані правила отримали назву «обмеження», що за своїм змістом представляють собою санкціоновані державою вимоги (заборони, правила та настанови) до професійної діяльності публічних службовців та їх приватного життя, що мають специфічний зміст обумовлений сферою суспільних відносин їх об'єктивізації та суб'єктного поширення, на дотримання яких особа погоджується добровільно, займаючи посаду в органах публічної адміністрації, а наслідком їх порушення є притягнення такої особи до юридичної відповідальності.

Разом із цим слід відмітити, що обмеження для публічних службовців характеризуються своєю неоднорідністю – деякі з них є загальними (універсальними) та застосовуються до всіх категорій уповноважених осіб, інші – є специфічними і, в основному, діють по відношенню до окремих категорій посадових осіб (поліцейських, суддів, прокурорів, працівників інших правоохоронних органів). Якщо говорити про загальні обмеження, то вони досить чітко визначені у профільних законах та інших нормативних актах держави. В той же час питання аналізу сутності та видів спеціальних обмежень переважно залишається поза увагою науко-

вої спільноти, що надає цій роботі відповідної актуальності.

Питанням проходження публічної служби в окремих органах державної влади, зокрема, правоохоронних в свій час були присвячені наукові доробки П. О. Комірчого, В. М. Столбового, М. М. Прокофєва, В. Я. Малиновського [1, с. 74; 2, с. 152; 3, с. 80-81; 4, с. 161-200]. Існують також праці, в яких досліджуються такі підвиди публічної служби, які військова служба [5, с. 128; 6, с. 374-375], публічна служба в органах прокуратури [7, с. 110], в органах судової влади [8, с. 150] та ін. В той же час, на наш погляд, у вказаних наукових працях автори недостатньо були зосереджені на спеціальних обмеженнях для відповідних публічних службовців, обмежуючись, переважно, питаннями дотримання антикорупційного законодавства та загальних етичних положень під час проходження публічної служби. Таким чином зміст, види та особливості застосування спеціальних обмежень до окремих категорій публічних службовців все ще вимагає належного наукового опрацювання та аналізу.

Стаття 61 Закону України «Про Національну поліцію» містить певну кількість юридичних фактів, що по суті виступають обмеженнями для проходження служби в органах поліції: 1) визнання поліцейського обмежено чи повністю недієздатним; 2) притягнення поліцейського до адміністративної відповідальності за проступок, пов'язаний із корупцією; 3) наявність у працівника поліції захворювання, що перешкоджає його службі

в поліції; 4) наявність у працівника поліції громадянства іноземної держави тощо [9]. Крім вказаних обставин, стаття 61 також містить прямі заборони – набуття поліцейським членства в політичних партіях та організацію та участь в страйках. Крім цього працівнику поліції також забороняється в своїй діяльності використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, а також під час виконання службових повноважень висловлювати особисті думки та ставлення до політичної діяльності будь-яких суб'єктів цього процесу [9]. Дотримання цього принципу має сприяти тому, що поліцейський, як публічний службовець, буде однаково виконувати свої обов'язки керуючись виключно законом, а не політичною доцільністю чи партійною належністю.

Наступним слід розглянути обмеження встановлені правилами етичної поведінки поліцейських. На нашу думку вони також виступають в якості спеціальних, оскільки є дотичними виключно до діяльності органів поліції та впливають із специфіки реалізації поліцейським свої повноважень під час проходження служби. Аналіз змісту цих правил дозволяє зробити висновок, що вони викладені у декількох формах: прямої заборони (пункт 2, розділу II): сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; розголошувати та використовувати інформацію з обмеженим доступом; перебувати на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; бути зверхнім, погрожувати, іронізувати, використовувати ненормативну лексику та допускати дискримінацію в будь-якій формі. обмеження права (пункт 4 розділу V, пункт 1 розділу III): поліцейський не має права обмежувати свободу людини, крім як на підставах та в порядку, визначених законом; керівник органу (підрозділу) поліції не має права: перекладати свою відповідальність на підлеглих; використовувати службове ста-

новище в особистих інтересах або інтересах третіх осіб; проявляти зарозумілість, грубість, некоректність стосовно підлеглих [10].

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що спеціальні обмеження для поліцейських, насамперед, пов'язані із специфікою їх діяльності, що характеризується можливістю застосовувати владні повноваження від імені держави (переконання, примус), систематичним спілкуванням із представниками громадськості, притягненням осіб до відповідальності відповідно до закону.

Аналіз положень Закону України «Про прокуратуру» дає змогу виокремити наступні спеціальні обмеження, що існують в процесі проходження публічної служби в цих органах: 1) заборона публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) заборона належати до політичної партії, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках [11].

Аналогічно до Закону України «Про Національну поліцію», в Законі України «Про прокуратуру» встановлені обмеження щодо подальшого проходження служби в органах прокуратури: у разі набрання законної сили судовим рішенням про притягнення прокурора до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією; у разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього; у разі припинення громадянства України або набуття громадянства іншої держави.

В частині положень етичних правил, відмітимо, що Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017 частково повторює положення Закону України «Про прокуратуру» щодо заборони страйків, участі в роботі політичних партій, а також загальні обмеження для державних службовців, передбачених Законом України «Про запобігання корупції»: уникнення конфлікту інтересів, заборона суміщення посад, заборона використання службового становища в приватних

цілях, своєчасно подавати декларацію про майно та доходи та ін. [12].

В той же час кодекс містить деякі особливі правила поведінки прокурорів, що фактично встановлюють обмеження її зовнішнього виявлення. Так, ці правила чітко не мають назву обмежень чи заборон, в той же час вони встановлюють межі такої поведінки або вчинення дій, недотримання яких тягне за собою негативні наслідки: 1) дотримання під час виконання службових обов'язків ділового стилю одягу (ст. 20); 2) додержання загальноновизнаних норм моралі та поведінки, забезпечення коректної та демонстрація компетентності, виваженості, вимогливості та принциповості, що базуються на вимогах закону (ст. 25); 3) дотримання пристойної поведінки (ст. 25, 31); 4) утримання від офіційних висловлювань, міркувань та оцінок з питань, розгляд яких не належить до його компетенції. Надання в офіційних виступах у ЗМІ достовірної та виваженої інформації, ведення дискусій відповідно до принципів виваженості та коректності висловлювань (ст. 28) [12]. Таким чином, майже аналогічно до служби в системі Національної поліції України служба в органах прокуратури накладає на працівників спеціальні обмеження. Наприклад, заборона на політичну діяльність та участь в страйках пов'язана із дотриманням принципів політичної нейтральності та недискримінації. Разом із цим спеціальні етичні обмеження пов'язані із участю прокурора в судових засіданнях, його взаємодії із органами державної влади, ЗМІ, громадянами тощо.

Далі слід перейти до особливостей обмежень, що існують під час проходження в органах судової влади, адже саме ця сфера має особливий механізм правового регулювання, що реалізується не тільки в законах та підзаконних актах, але й в змісті Основного закону та актах, прийнятих органами суддівського самоврядування. Стаття 54 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» встановлює певні специфічні правила (юридичні факти), що мають форму неявних обмежень, що не

дозволяють судді обіймати посаду: виявлення обставин, що не дозволяють судді перебувати на посаді відповідно до Закону України «Про очищення влади» [13]; зайняття адвокатською діяльністю; наявність членства в політичній партії чи професійній спілці; участь у політичних акціях, мітингах, страйках; набуття статусу кандидата на виборні посади в органах державної влади (крім судової) та органах місцевого самоврядування, а також участь у передвиборчій агітації [14]. Додатково відмітимо, що статтею 62 цього ж закону встановлено обмеження перебування судді на посаді у випадку неподання ним декларації доброчесності або несвоєчасне її подання чи надання в ній неправдивих чи неповних тверджень. Таке обмеження є специфічним саме для суддівського корпусу, що, безумовно, діє можливість виокремити його серед інших.

Щодо етичних обмежень слід дослідити норми Кодексу суддівської етики 2013 року. Цей нормативний документ містить положення, що встановлюють етичні стандарти, пов'язані із статусом судді, серед яких доцільно згадати: заборону публічних заяв та коментарів у ЗМІ відносно справ, які розглядаються судом; заборону піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили (ст. 12); обмеження поведінки, дій або висловлювань (ст. 13); обмеження позапроцесуальних взаємовідносин з іншими особами, якщо вони мають відношення до розглядуваної справи (ст. 14); обмеження щодо участі у громадській діяльності та публічних заходах (ст. 17); обмеження на розміщення та коментування інформації в соціальних мережах та мережі Інтернет (ст. 20) [15]. Отже, спеціальні обмеження для публічних службовців в сфері судової влади також мають свою особливість, що зумовлено правовим статусом суддівського корпусу. Поряд із звичними для поліцейських та прокурорів обмежень щодо політичної діяльності та страйків, щодо суддів існують окремі обмеження, пов'язані із зайняттям адвокатською діяльністю та неможливістю бути кандидатом на виборні посади. В свою

чергу, кодекс суддівської етики містить низку обмежень, серед яких варто виділити визначення етичних меж поведінки судді, в т.ч., що стосуються користування мережею Інтернет, соціальними мережами та позапроцесуальному спілкуванню із іншими учасниками справи.

Наступним вважаємо доцільним проаналізувати спеціальні обмеження, які встановлені для публічних службовців спеціалізованих антикорупційних органів, що були створені в національній правоохоронній системі після Революції Гідності – Державно бюро розслідувань України (далі – ДБР України), Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ України) та Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ).

На працівників ДБР України поширюються загальні обмеження та вимоги, встановлені Законом України «Про запобігання корупції». В той же час стаття 15 інституційного закону про ДБР України встановлює для його працівників такі обмеження: 1) бути членами і брати участь у створенні чи діяльності політичних партій; 2) бути повіреними третіх осіб у справах ДБР України; 3) використовувати ДБР України, його працівників та майно у партійних, групових чи особистих інтересах. Крім цього спеціальним обмеженням, порушення якого може вплинути на подальше проходження служби є вимога щорічного проходження психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа [16].

Якщо розглянути норми Правил професійної етики працівників ДБР України то можна виділити такі обмеження для його працівників під час проходження служби: 1) вони не мають права бути членами і брати участь у створенні чи діяльності політичних партій, їм заборонено у будь-який спосіб використовувати своє службове становище в політичних цілях; 2) виступи працівників ДБР України у засобах масової інформації (далі – ЗМІ) мають відбуватися через підрозділ по роботі з громадськістю або за його погодженням, при чому ці виступи мають бути достовір-

ними (без припущень) та виваженими; 3) працівники ДБР України не мають допускати в т.ч. у позаробочий час, дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію ДБР України; 4) при використанні соціальних мереж створення особистих акаунтів допускається тільки в тому випадку, якщо це унеможливає ідентифікацію особи, як працівника бюро; 5) в робочий час заборонено виконувати діяльність або давати підлеглим відповідні вказівки чи доручення на виконання посадових обов'язків; 6) слід дотримуватися відповідного стилю одягу, що відповідатиме характеру діяльності працівника [17].

Для працівників Національного антикорупційного бюро статтею 12 профільного закону «Про Національне антикорупційне бюро України» встановлюються ідентичні обмеження із працівниками ДБР України щодо політичної нейтральності та добросовісності [18]. Разом із цим не можемо не відмітити положення Кодексу етики працівників Національного антикорупційного бюро України, які на наш погляд, містять досить коректні формулювання таких обмежень, причому викладених не у формі юридичних фактів, позитивних правил, а саме як обмеження – тобто у формі заборон. Серед основних етичних обмежень для працівників бюро доцільно виділити наступні: 1) співробітники бюро мають утримуватися від вираження або демонстрації власних політичних поглядів; 2) в процесі спілкування вони дотримуються високої культури комунікації та не можуть вживати підвищену інтонацію та нецензурну лексику; 3) під час своєї діяльності працівники не допускають проявів байдужості, свавілля та не провокують своїх колег та інших осіб на агресію чи протиправну поведінку; 4) працівник бюро не використовує складні матеріальні чи особисті обставини інших осіб або інші протизаконні заходи для досягнення своїх професійних чи особистих цілей; 5) працівникам бюро заборонено надавати відомості про проходження служби та належить

обережно і відповідально використовувати соціальні мережі; б) заборонено поширювати аморальну інформацію або дані образливого характеру, що шкодить іміджу Національного антикорупційного бюро; 7) в процесі професійної діяльності працівники мають дотримуватися офіційно-ділового стилю в одязі [19].

Відповідно до статті 20 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 № 1150-IX працівники бюро не мають права бути членом або брати участь у створенні чи діяльності політичних партій, організувати або брати участь у страйках а також бути представниками третіх осіб у справах БЕБ України [20]. В цьому аспекті слід звернути увагу на те, що закони України «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро» та «Про бюро економічної безпеки» декларуючи однаковий підхід до вищезазначених обмежень не уніфіковані між собою.

Так пункт 2 статті 15 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» не містить обмежень відповідно до яких працівники ДБР України не мають права організувати або брати участь у страйках, на відміну від працівників БЕБ України та НАБУ. У працівників БЕБ України відсутнє обмеження щодо використання бюро, його працівників та майно у партійних, групових чи особистих інтересах, на відміну від наявності цього обмеження в ДБР України та НАБУ. Закони «Про Державне бюро розслідувань» та «Про Національне антикорупційне бюро» містять обмеження щодо неможливості бути повіреним у справах своїх органів, в той же час, як в системі БЕБ України мова йде про представника в справах бюро. На цій підставі вважаємо, що зазначена ситуація потребує відповідного виправлення шляхом уніфікації вказаних положень.

У 2022 році керівництвом БЕБ України були затверджені Правила професійної етики працівників БЕБ України, які також як й інші подібні нормативно-правові акти містять низку обмежень, що розповсюджуються на

працівників бюро, зокрема: 1) обмеження на ведення політичної діяльності (демонстрація політичних поглядів, політична агітація, вплив політичних поглядів на виконання обов'язків, членство в політичних партіях); 2) обмеження на публічні виступи та оприлюднення інформації (здійснюють або за погодженням з Директором БЕБ України, або уповноваженим підрозділом); 3) обмеження негативної комунікації (стриманість, виваженість, уникнення конфліктів, приниження честі та гідності, нецензурних висловлювань); обмеження загальної організації праці (діловий стиль одягу, вчасне прибуття на робоче місце, перепускний режим, обмеження щодо здійснення інших дій не пов'язаних із посадовими обов'язками) [21].

Висновки. На підставі проведеного наукового аналізу сутності та видів спеціальних обмежень для певних категорій публічних службовців доцільно зробити наступні висновки та узагальнення.

1. Особливістю спеціальних обмежень для публічних службовців є те що вони обумовлені специфікою проходження публічної служби в окремих державних органах, наявністю галузевих нормативних актів, що регулюють правовий статус таких службовців, сформованою корпоративною етикою.

2. Основними ознаками спеціальних обмежень для публічних службовців можна визначити наступні: 1) формально визначені чинними нормативними актами та підзаконними актами відповідних державних органів виданими в межах повноважень; 2) встановлюють межі та зміст поведінки окремих категорій публічних службовців; 3) викладаються у формі заборон або певних позитивних правил (стандартів); 4) в основному мають наслідком притягнення публічного службовця до дисциплінарної відповідальності, в. т.ч. аж до звільнення особи із публічної служби.

3. Серед основних видів спеціальних обмежень, які застосовуються під час проходження служби для публічних службовців слід виділити наступні: обмеження щодо

політичної діяльності: заборони на членство в політичних партіях, публічні висловлювання політичних поглядів, використання партійної символіки, участь в політичній агітації, організації та участі в страйках, неможливості бути кандидатом на виборні посади; обмеження підтвердження доброчесності, які мають наслідком звільнення із публічної служби: незаповнення декларації доброчесності, відмова від проходження поліграфічного дослідження; обмеження в сфері міжособистісної комунікації: заборони на виявлення невитриманості, застосування нецензурної лексики, провокацію конфліктів, висловлювання погроз, вчинення аморальних дій, приниження честі та гідності, обмеження в виборі одягу під час виконання службових повноважень.

4. Положення чинного законодавства та відомчих нормативно-правових актів з питань проходження публічної служби потребують

відповідного переосмислення та удосконалення в частині: виділення окремих статей (розділів) в яких буде врегульовано перелік, зміст та порядок дій спеціальних правових обмежень для окремих категорій публічних службовців. Причому вказані обмеження мають бути встановлені для різних етапів її здійснення: обмеження щодо вступу, обмеження під час проходження, обмеження після звільнення; забезпечення більш коректної форми формулювання спеціальних обмежень з тим, щоб при застосуванні відповідних статей були зрозумілі межі та форми небажаної поведінки публічного службовця тощо.

З наведеного вище слід констатувати наявність низки недоліків у процесі адміністративно-правове регулювання обмежень під час проходження публічної служби, а тому вироблення шляхів усунення таких недоліків можна визначити як перспективний напрям подальших досліджень.

Анотація

У статті з'ясовано зміст і види спеціальних обмежень для публічних службовців окремих державних органів, на підставі чого вироблено наступні положення.

1. Особливістю спеціальних обмежень для публічних службовців є те що вони обумовлені специфікою проходження публічної служби в окремих державних органах, наявністю галузевих нормативних актів, що регулюють правовий статус таких службовців, сформованою корпоративною етикою.

2. Основними ознаками спеціальних обмежень для публічних службовців можна визначити наступні: 1) формально визначені чинними нормативними актами та підзаконними актами відповідних державних органів виданими в межах повноважень; 2) встановлюють межі та зміст поведінки окремих категорій публічних службовців; 3) викладаються у формі заборон або певних позитивних правил (стандартів); 4) в основному мають наслідком притягнення публічного службовця до дисциплінарної відповідальності, в. т.ч. аж до звільнення особи із публічної служби.

3. Серед основних видів спеціальних обмежень, які застосовуються під час проходження служби для публічних службовців слід виділити наступні: обмеження щодо політичної діяльності: заборони на членство в політичних партіях, публічні висловлювання політичних поглядів, використання партійної символіки, участь в політичній агітації, організації та участі в страйках, неможливості бути кандидатом на виборні посади; обмеження підтвердження доброчесності, які мають наслідком звільнення із публічної служби: незаповнення декларації доброчесності, відмова від проходження поліграфічного дослідження; обмеження в сфері міжособистісної комунікації: заборони на виявлення невитриманості, застосування нецензурної лексики, провокацію конфліктів, висловлювання погроз, вчинення аморальних дій, приниження честі та гідності, обмеження в виборі одягу під час виконання службових повноважень.

Ключові слова: спеціальні обмеження, публічна служба, державна служба, правоохоронні органи, поліція, прокуратура, суд, Бюро економічної безпеки України, Державне бюро розслідувань України, Національне антикорупційне бюро України.

Shovkun Yu.I. Content and types of special restrictions for public officers of certain state bodies

Summary

The article clarifies the content and types of special restrictions for public servants of individual state bodies, on the basis of which the following provisions have been developed.

1. The peculiarity of special restrictions for public servants is that they are determined by the specifics of public service in certain state bodies, the presence of industry regulations regulating the legal status of such servants, and corporate ethics.

2. The main features of special restrictions for public servants can be defined as follows: 1) formally defined by current normative acts and by-laws of relevant state bodies issued within the scope of authority; 2) establish the limits and content of the behavior of certain categories of public servants; 3) are presented in the form of prohibitions or certain positive rules (standards); 4) mainly have the consequence of bringing a public servant to disciplinary responsibility, c. including up to the dismissal of a person from public service.

3. Among the main types of special restrictions that are applied during service for public servants, the following should be highlighted: restrictions on political activity: bans on membership in political parties, public expressions of political views, use of party symbols, participation in political campaigns, organizing and participating in strikes, impossibility of being a candidate for elected positions; restrictions on confirmation of integrity, which result in dismissal from public service: failure to fill out a declaration of integrity, refusal to undergo a polygraph examination; restrictions in the field of interpersonal communication: prohibitions on showing incontinence, using obscene language, provoking conflicts, expressing threats, committing immoral acts, humiliating honor and dignity, restrictions on the choice of clothing during the performance of official duties.

Key words: special restrictions, public service, state service, law enforcement agencies, police, prosecutor's office, court, Bureau of Economic Security of Ukraine, State Bureau of Investigation of Ukraine, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Комірчій П. О. Публічна служба в правоохоронній сфері та правоохоронна функція держави. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 7. Ч. 2. С. 69-76.
2. Столбовий В.М. Службові правовідносини у сфері публічної безпеки та порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 150-153. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/41.pdf (дата звернення 03.03.2024).
3. Прокоф'єв М. М. Адміністративно-правове регулювання державної служби в правоохоронних органах: дис. ... докт. філос. за спец. 081 – Право. Львів, 2021. 248 с.
4. Малиновський В.Я. Публічна служба в Україні: підручник. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 312 с.
5. Ботвінов Р.Г. Військова служба України як інститут публічної служби. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. № 3 (34). С. 128-134.
6. Сахній А.В. Правовий аналіз еволюції поняття та змісту військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 374-378. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/88> (дата звернення 21.02.2024).

7. Тогобіцька-Громова А.А. Адміністративно-правові засади публічної служби в органах прокуратури. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 3 (24). С. 108-111.
8. Шевченко А. Правовий статус державного службовця в судовій системі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. №. 4. Ч. 1. С. 147-151. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2019.04.147>.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n622> (дата звернення 11.03.2024).
10. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> (дата звернення 11.03.2024).
11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення 14.03.2024).
12. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звернення 15.03.2024)
13. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 № 1682-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення 17.03.2024).
14. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1881> (дата звернення 18.03.2024).
15. Кодекс суддівської етики затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення 21.03.2024).
16. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення 21.03.2024).
17. Про введення в дію Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 16.01.2021 № 30. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF>. (дата звернення 21.03.2024).
18. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення 22.03.2024).
19. Кодекс етики працівників Національного антикорупційного бюро України: наказ Національного антикорупційного бюро України від 01.09.2016 № 242. URL: <https://tinyurl.com/25tlmcc3> (дата звернення 22.03.2024)
20. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення 24.03.2024).
21. Про затвердження Правил професійної етики працівників Бюро економічної безпеки України: наказ Бюро економічної безпеки від 30.06.2022 № 129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-22#Text> (дата звернення 25.03.2024).

Гринчук А.А.

здобувач ОС «Магістр»

Національний університет оборони України

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ – НЕПОКОРА: ДЕЯКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Актуальність теми дослідження. Враховуючи десятилітню російсько-українську війну, яка лише інтенсифікувалась, починаючи з 24 лютого 2022 року, збільшується кількість кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та відповідно увага науковців до таких правопорушень. У цій статті ми прагнемо проаналізувати об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, яке передбачено статтею 402 Кримінального кодексу України – непокори – відкритої відмови виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу.

Сучасний стан досліджень. Серед сучасних дослідників, які досліджували непокору варто виокремити Бондарєву К. В., Давлатова Ш. Б., Копотуна І. М., Пузирьова М. С., Солодкого Д. О., Трубникова В. М., Шапошнікова Ю. В. та інших.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом кримінального правопорушення, яке передбачене у статті 402 Кримінального кодексу України є «встановлений порядок підлеглості, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі» [1, с. 110].

При цьому цілком очевидно, що суспільна небезпечність такого складу правопорушення визначається тим, що воно безпосередньо атакує закріплений у статутах (йдеться про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України, Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, Стройовий статут Збройних Сил України) порядок ефективного управління військами, що є необхідним,

якщо йдеться про здатність цих військ (їхніх структурних одиниць) перебувати у стані перманентної бойової готовності.

Також слід розуміти, що наслідком непокори може бути неефективність системи командування військами, що може бути критично в умовах, коли важливо дотримуватися ієрархії для ефективного виконання поставлених завдань з боку різноманітних військових з'єднань.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України оперує важливими для розуміння сутності непокори як кримінального правопорушення термінами – «начальник», «безпосередній начальник», «спільний безпосередній начальник», «підлеглий» та «старші та молодші за військовим званням». Також цей статут безпосередньо визначає обов'язки підлеглих, а саме «...беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу, і ставитися до нього з повагою...», у той час, коли начальник має право віддавати підлеглому накази, а також перевіряти як ці накази виконуються (остання теза стосується вже обов'язку начальника) [2].

Маємо звернути увагу й те, що ті особи, які є старшими за військовим званням, мають право вимагати від молодших за військовим званням (1) додержання військової дисципліни, (2) громадського порядку і (3) форми одягу, а також (4) правил поведінки і (5) військового вітання. Для молодших за званням військовослужбовців такі права старших за військовим званням кореспондуються з власними обов'язками виконувати вимоги, що ми навели вище [2].

У статті 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України також йдеться про права та обов'язки військовослужбовців. Для нас важливим є те, що командир має право віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати. Виняток – явно злочинний наказ чи розпорядження. До того ж важливо, щоб наказ було виконано сумлінно, точно та у встановлений строк. І тут йдеться про важливість такого виконання для командира, оскільки саме він буде нести відповідальність за сам наказ [3].

Зрештою частина 3 статті 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України визначає, що «у разі непокори чи опору підлеглого командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених статутами Збройних Сил України заходів примусу аж до притягнення його до кримінальної відповідальності» [3].

Цілком логічно, що форма віддання наказу може бути різною: письмовою, усною, засобами електронного зв'язку, телефоном, телеграфом, радіозв'язком тощо. Тобто залежно від обстановки, у якій видається наказ, буде обрано найбільш ефективний засіб його донесення, а також засіб комунікації. Сам наказ може передаватись як безпосередньо підлеглому, так може бути доведений до відома підлеглого через третіх осіб.

Наказ повинен бути сформульований чітко і не може допускати різнодумачення [2].

Важливо розуміти, що «відповідальність за ст. 402 КК настає за невиконання наказу, який містить конкретну вимогу. Невиконання вимог загальних обов'язкових норм, що містяться у статутах, рекомендаціях, інструкціях, не може розглядатися як непокора» [1, с. 902].

Виходячи з положень статті 402 Кримінального кодексу України, об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується такими формами як (1) відкрита відмова виконати наказ начальника та (2) інше умисне невиконання наказу.

Відкрита відмова виконати наказ начальника – передбачає, що підлеглий заявить про

небажання виконати наказ, тобто про те, що він не буде вживати для цього необхідних з його боку дій.

Окремі автори звертають увагу на те, що від непокори слід відрізнити випадки суперечки, коли «...підлеглий вступає в обговорення наказу, виявляючи своє незадоволення у зв'язку з його отриманням, але врешті-решт наказ виконує» [4, с. 26].

Сам наказ має бути виключно законним, що підтверджується тим, що особа, яка його видала, мала для цього необхідний рівень компетенції. Зрозуміло, що наказ, який не відповідає встановленим законом чи підзаконними актами вимогам, не може розглядатись як законний.

Саме тому законні вимоги щодо військовослужбовців поділяють на три форми: 1) наказ, 2) розпорядження, 3) інша законна вимога. Законні вимоги можуть бути висунуті у різних формах та в умовах різних обстановок. Важливо звернути увагу й на те, що невиконання вимог може бути вчиненим не тільки умисно, але й із необережності [5, с. 320].

Далі ми наведемо кілька прикладів із судової практики для ілюстрації відкритої відмови виконувати наказ командира.

У першому випадку військовослужбовець відкрито відмовився виконувати бойовий наказ командира роти. Сам наказ полягав у тому, щоб заступити на бойове чергування на позиції відділення у лісосмузі в районі населеного пункту Мала Токмачка Запорізької області, з метою ведення спостереження за противником та здійснення оборони, хоча об'єктивно міг та зобов'язаний був виконати цей наказ [6].

У другому випадку військовослужбовець відкрито відмовився виконати бойове розпорядження командира військової частини. Відповідно до наказу військовослужбовці повинні були в строк до 10:00 29 листопада 2023 року зайняти необхідну вогневу позицію на ділянці з метою відбиття збройної агресії РФ та недопущення просування противника вглиб нашої оборони виконувати завдання

другого рубежу оборони, стійко утримувати займані позиції, наявними силами та засобами, шляхом нанесення вогневого ураження черговими, при необхідності усіма вогневими засобами та не допустити прориву оборони противником під час висування, розгортання та атаки переднього краю [7].

У третьому випадку військовослужбовець відкрито відмовився виконати бойове розпорядження командира від 29 січня 2024 року № 320/1/138 про здійснення до 17 години 00 хвилин 30 січня 2024 року висування за маршрутом м. Краматорськ населений пункт Часів Яр населений пункт Хромове на взводний пункт «Дніпро», бути в готовності до ведення оборонного бою та виконання поставлених бойових завдань, стійко утримувати позицію, яке було йому доведено заступником командира 1 стрілецького батальйону з морально-психологічного забезпечення військової частини [8].

Що ж до іншого умисного невиконання наказу, то тут йдеться про те, що підлеглий відкрито не заявляє, що не буде виконувати наказ начальника, наказ начебто приймається до виконання, але насправді умисно не виконується. Саме «невиконання наказу» може охоплювати такі дії як (1) невиконання дій, які передбачені наказом, (2) вчинення дій, які заборонені наказом, (3) неналежне виконання наказу, тобто відступ від його припису в часі, місці та характері дій [1, с. 922].

Звертає на себе увагу те, що серед науковців немає єдиної точки зору щодо безпосереднього об'єкта непокори. Так, О. Марін зазначав, що об'єктом є суспільні відносини, які засновані на принципі покори, тобто, коли підлеглий зобов'язаний беззаперечно підкорятися наказу начальника [9, с. 200]. В. Кузнєцов під безпосереднім об'єктом розуміє статутні правила взаємин між військовослужбовцями [10, с. 188], у той час, як В. Полтавець – порядок підлеглості та військові статутні взаємини [11, с. 18]. А. Савченко об'єктом непокори вважає встановлений у військових формуваннях порядок військової підлеглості [12, с. 61].

Зрештою непокора також посягає на порядок підлеглості, який є частиною встановленого в усіх родах військ порядку несення військової служби [13, с. 26].

Схожою є думка О. Василенка, який під безпосереднім об'єктом невиконання наказу розумів порядок підлеглості, який є складовою частиною встановленого в Збройних силах порядку несення військової служби [14, с. 124].

Зрештою цим об'єктом може вважатися встановлений нормативними актами порядок підлеглості та військової честі [15, с. 10; 16, с. 171].

Кримінальна відповідальність відсутня за невиконання явно злочинного наказу, оскільки військовослужбовці зобов'язані відмовлятися від наказів, які вимагатимуть від них вчинення незаконних дій. Для більш повної картини звернемося до положень статті 41 Кримінального кодексу України:

«2. Наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

3. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження» [17].

Висновки. Отже, у цій статті ми розглянули особливості об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого статтею 402 Кримінального кодексу України – непокори. Ми визначили, що непокора може мати важкі наслідки для виконання необхідних завдань, що особливо актуально зараз, коли йдеться відбиття збройної агресії РФ проти України. Подальші наукові дослідження мають стосуватися дослідження особливостей суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, а також здійснення порівняльно-правового дослідження з метою визначення спільних та відмінних особливостей у кримінальних законах зарубіжних держав.

Анотація

У цій статті ми здійснюємо аналіз об'єктивних ознак кримінального правопорушення, яке передбачено статтею 402 Кримінального кодексу України – непокори – відкритої відмови виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу.

Непокора може призвести до втрати ефективності командної структури підрозділу, а також може мати наслідком невиконання поставленого завдання чи призвести до загрози життю військовослужбовців чи цивільних осіб.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України оперує важливими для розуміння сутності непокори як кримінального правопорушення термінами – «начальник», «безпосередній начальник», «спільний безпосередній начальник», «підлеглий» та «старші та молодші за військовим званням».

Визначено, що форма віддання наказу може бути різною: письмовою, усною, засобами електронного зв'язку, телефоном, телеграфом, радіозв'язком тощо. Тобто залежно від обстановки, у якій видається наказ, буде обрано найбільш ефективний засіб його донесення, а також засіб комунікації. Сам наказ може передаватись як безпосередньо підлеглому, так може бути доведений до відома підлеглому через третіх осіб.

Виходячи з положень статті 402 Кримінального кодексу України, об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується такими формами як (1) відкрита відмова виконати наказ начальника та (2) інше умисне невиконання наказу.

Відкрита відмова виконати наказ начальника передбачає, що підлеглий заявить про небажання виконати наказ, тобто про те, що він не буде вживати для цього необхідних з його боку дій.

Також ми здійснили емпіричний аналіз трьох справ, у яких виокремили випадки відкритої відмови виконувати наказ. Йдеться про ситуації, коли не було виконано наказ (1) заступити на бойове чергування на позиції відділення у лісосмузі, (2) зайняти необхідну вогневу позицію на ділянці з метою відбиття збройної агресії РФ та недопущення просування противника вглиб оборони, (3) висування за маршрутом м. Краматорськ населений пункт Часів Яр населений пункт Хромове на взводний пункт «Дніпро», бути в готовності до ведення оборонного бою та виконання поставлених бойових завдань, стійко утримувати позицію.

Ключові слова: непокора, керівник, підлеглий, кримінальне правопорушення, об'єктивна сторона.

Hrynychuk A.A. Objective signs of the composition of a criminal offense – disobedience: some characteristics

Summary

In this article, we analyze the objective signs of the criminal offense provided for in Article 402 of the Criminal Code of Ukraine – disobedience – open refusal to comply with the superior's order, as well as other willful failure to comply with the order.

Disobedience may result in the loss of effectiveness of the unit's command structure, and may also result in failure to complete the assigned task or endanger the lives of servicemen or civilians.

The statute of the internal service of the Armed Forces of Ukraine uses terms important for understanding the essence of disobedience as a criminal offense – «chief», «direct superior», «joint direct superior», «subordinate» and «senior and junior in military rank».

It is determined that the form of giving an order can be different: written, oral, by means of electronic communication, by telephone, telegraph, radio communication, etc. That is, depending on the situation in which the order is issued, the most effective means of delivering it, as well as the means of

communication, will be chosen. The order itself can be transmitted either directly to the subordinate, or it can be brought to the subordinate's attention through third parties.

Based on the provisions of Article 402 of the Criminal Code of Ukraine, the objective side of this criminal offense is characterized by such forms as (1) open refusal to comply with the superior's order and (2) other intentional failure to comply with the order.

An open refusal to carry out the superior's order implies that the subordinate will declare his reluctance to carry out the order, that is, that he will not take the necessary actions on his part.

We also carried out an empirical analysis of three cases in which cases of open refusal to comply with the order were identified. We are talking about situations when the order was not fulfilled (1) to stand on combat duty at the detachment's position in the forest belt, (2) to take the necessary firing position in the area in order to repel the armed aggression of the Russian Federation and prevent the enemy from advancing deep into the defense, (3) advancing along the route Kramatorsk settlement, Chasiv Yar settlement, Khromovo settlement, to the «Dnipro» platoon point, to be ready to conduct a defensive battle and carry out the assigned combat tasks, to firmly hold the position.

Key words: disobedience, military leader, military subordinate, criminal offence, the objective side of the crime.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальна частина. 1040 с.
2. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
3. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
4. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Х. : Право, 2011. 184 с.
5. Степанова Ю. П. Щодо питання юридичної відповідальності військовослужбовців держприкордонслужби за непокору. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 320.
6. Вирок Шевченківського районного суду міста Запоріжжя від 04 березня 2024 року № 336/1835/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117406283>.
7. Вирок Димитровського міського суду Донецької області від 25 січня 2024 року № 226/165/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116534805>.
8. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 27 березня 2024 року № 175/4021/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117929439>.
9. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм / О.К. Марін. Київ: Атіка. 2003. 224 с.
10. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: Навч. посіб. / За заг. ред. О. М. Джужи. Вид. 2-ге доп. та перероб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 392 с.
11. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України: монографія / наук. ред. Л.М. Кривоченко. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. 240 с.

12. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах): навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 312 с.
13. Вереша Р.В. Суб'єктивні елементи складу злочину: науково-практичний посібник. Київ: Правова єдність; Алерта, 2015. 88 с.
14. Василенко О. В. Окремі аспекти відповідальності за порушення норм міжнародного права збройних конфліктів. *International multidisciplinary scientific journal. The art of scientific mind.* 2020. №9. С. 124-125
15. Войтюк Т. Відмова від виконання правового обов'язку як суспільно небезпечне діяння: поняття та ознаки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2019. № 1. С. 1–10.
16. Габуда А. С. Правові аспекти співвідношення опору і злісної непокори / А. С. Габуда // Збірник наукових статей. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2010. Випуск XXIV. С. 171–175.
17. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Корева М.М.

*слухач інституту стратегічних комунікацій
Національний університет оборони України*

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ПЕРЕДУМОВИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Вступ. Сьогодні питання кримінально-правової протидії колабораціонізму, конструйовані законодавцем форми колабораційної діяльності, її ознаки, межі юридичної відповідальності колаборантів перебувають у фокусі уваги наукової спільноти, представників правоохоронної сфери, що пов'язано із збройною агресією Російської Федерації проти України та окупацією частини її територій.

Колабораційна діяльність у юридичній площині була об'єктом досліджень таких вчених, як М. Акімов, О. Головкін, О. Ілларіонов, В. Кубальський, А. Політова, М. Рубашенко, І. Сказко. Грунтовною науковою працею у даному сенсі є наукова праця Є. Письменського «Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти)» (2020).

Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність були об'єктом вивчення таких вчених, як М. Хавронюк, М. Рубашенко, Є. Письменський, А. Музика, В. Шайкан, О. Кравчук, Н. Антонюк, Н. Мовчан, М. Голінка та інших.

Разом з тим, не менш важливим є розуміння передумов проявів колабораціонізму, який швидко поширився на окупованих Російською Федерацією у ході збройної агресії територіях України.

У вказаному контексті, аналіз причин та умов колабораційної діяльності у різних об'єктивних формах її вчинення, має бути предметом подальших наукових розвідок, які в свою чергу повинні виконати прогностичну функцію щодо попередження та припинення таких явищ у майбутньому.

Постановка завдання. Метою даної публікації є з'ясування передумов виникнення та поширення проявів колабораційної діяльності на території України, дослідження динаміки та географії вказаного роду злочинів. Теоретичні положення цього дослідження можуть слугувати основою для майбутніх, більш глибоких, наукових досліджень, що стосуються розуміння природи колабораціонізму у його сучасних виявах.

Результати дослідження. 03 березня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (далі – Закон № 2108-IX) [1].

Законом № 2108-IX не дано єдиного визначення «колабораційної діяльності», але визначено її форми, за вчинення яких наступає кримінальна відповідальність.

Не вдаючись у даному дослідженні до характеристики окремих невідповідностей та недоліків положень Закону № 2108-IX, слід відмітити, що ряд питань криміналізації колабораційної діяльності потребують свого вирішення та удосконалення, зважаючи на умови, у яких відбулося прийняття Закону, та очевидно поспіх законодавця.

Сучасне поняття колабораціонізму є багатоконпонентним, складним соціально-політичним явищем, внаслідок чого у нормативному сенсі важко надати єдине узагальнююче визначення «колабораціонізму», яке б унеможливило дискрецію під час тлумачення тих чи інших його форм.

Так, науковець Батраченко Т.С. дає визначення колабораціонізму як змістовного соціально-психологічного та етичного явища-феномену, що охоплює деякі із форм державної зради-співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країною-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності [2, с. 75].

На окупованій території сучасної України колабораціонізм знаходить свій прояв у вкрай широкому діапазоні – від культурно-освітнього рівня до політичної та воєнної співпраці.

Чому ж громадяни йдуть фактично на зраду своїх співвітчизників, суспільства та держави в цілому, співпрацюючи з ворогом?

З одного боку, необхідно констатувати, що чим тривалішою є окупація, тим більше осіб будуть схильні до співпраці із окупаційними силами. Це пояснюється тим, що громадянам, які проживають на окупованих територіях, необхідно забезпечити засоби існування, працювати, отримувати освіту, таким чином співіснувати разом з окупантами.

Тут важливо пам'ятати, що для колабораційної діяльності властиві дві основні характерні риси: вчинення таких дій добровільно, без примусу окупаційної адміністрації та їх спрямованість на шкоду власній державі, її територіальній цілісності та суверенітету.

З іншого боку, очевидно, слід визнати, що велика кількість виявлених в Україні фактів колабораціонізму є наслідком, в тому числі, і прорахунків у внутрішній політиці держави.

Адже Росія веде проти України гібридну війну, починаючи з 2014 року, тому вжиття заходів щодо недопущення таких випадків, проведення просвітницької, профілактично-роз'яснювальної роботи із населенням, розроблення стратегії інформаційної безпеки, у т.ч. інформаційної складової підготовки та ведення операцій (бойових дій), вимагало свого впровадження ще з 2014 року.

Відсутність упродовж багатьох років системної державної політики щодо форму-

вання національної єдності, нестабільність економічного розвитку, присутність у державному апараті та вищих органах влади сил відверто проросійського спрямування, штучний поділ України на Захід і Схід, спекуляції на «мовному» питанні та ряд інших факторів поряд із постійною пропагандою та нарративами Російської Федерації про «єдиний народ», «исконно русские земли» тощо, зробили свою справу щодо виникнення асоціації у багатьох громадян приналежності не до України, а до так званої «братньої Росії».

Як слушно зазначає В. Василенко, відновлення незалежної державності України у 1991 році стало викликом російській імперській свідомості. Російська політична еліта і пересічні громадяни здебільшого переконані, що росіяни й українці – це один народ, возз'єднання їх в одній державі має завершитися формуванням потужного надетносу та утворенням «русского міра» з однією церквою, однією мовою та однією культурою, а незалежна державність України є геополітичною аномалією і становить стратегічну загрозу для Росії [3, с. 28-29].

У подальшому, здійснена агресія Російської Федерації проти України була вчинена з політичною метою її упокорення, знищення суверенітету і повернення її до сфери свого геополітичного впливу [4, с. 47].

27 лютого 2014 року російські війська захопили будівлю парламенту Криму у місті Сімферополь та підняли над нею російський прапор, а протягом лютого-березня 2014 року територія Автономної республіки Крим була незаконно анексована Російською Федерацією.

На територіях Донецької та Луганської областей Росія діяла у інший спосіб, окупувавши в ході бойових дій частину територій вказаних областей та створивши невизнані міжнародною спільнотою квазіутворення, так звані «ЛНР» та «ДНР», які за своєю сутністю є закамупльованими окупаційними адміністраціями Російської Федерації та були створені для приховування міжнародних злочинів й уникнення відповідальності.

Початок бойових дій та подальші події на Сході України у 2014 році політичними силами, засобами масової інформації були названі «сепаратизмом» а громадян, які підтримували окупацію суверенних українських територій – «сепаратистами».

Проте, поняття «сепаратизму» відоме міжнародному праву та розуміє під собою прагнення окремих груп населення до відособлення, він становить рух за надання частині держави права, автономії чи за її повне відокремлення й створення нової держави [5, с. 55].

Втім частина населення, яке проживало у Луганській та Донецькій областях, не бажали будь-якої самостійності, а за «сприятливих» умов, коли Російська федерація у 2014 році фактично розпочала захоплення вказаних територій, прагнули зміцнити свої зв'язки та приєднатись до Російської Федерації, всіляко допомагаючи інтервентам у реалізації їх замислу, від надання матеріальних ресурсів до безпосередньої участі у бойових діях на боці незаконних збройних формувань.

Такі дії ще на той час радше вірно було б називати не «сепаратизмом», а колабораційною діяльністю, яка мала проросійський характер спрямування.

Передумовами до поширення таких проявів колабораціонізму стали комплекс факторів, серед яких Є. Письменський виділяє тривалу та спланована підготовка до окупації (зовнішні чинники).

Вчинену агресію проти України аж ніяк не можна розглядати як випадкову або таку, що зумовлена збігом обставин. Вона була цілком спланованою, а використання нетрадиційних методів гібридної війни почалось заздалегідь [6, с. 34].

Слід погодитися із твердженням І. Руценко, що реальні приготування до атаки на Україну керівництво Російської Федерації почало здійснювати не пізніше 2003 року – з моменту штучного конфлікту довкола острова Тузла [7, с. 36].

У 2015 році український політолог, історик, журналіст Євген Магда опублікував дослідження «Гібридна війна: питання і відповіді». [8] У вказаній роботі ним було проаналізовано розв'язану Росією війну проти України у 2014 році та аргументовано, що події 2014-2015 років є логічним наслідком довготривалого сценарію з підкорення України, включаючи економічні війни (енергетичні, газові, молочні, м'ясні, тощо), фінансування «п'ятої колони» пропаганду та інші аспекти.

Тут варто згадати тезу П. Гай-Нижника, який у своєму дослідженні передумов розв'язаної Росією війни проти України зазначав, що у зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства, інформація як така в певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю [9, с. 325].

Так, одним із елементів гібридної війни стала інформаційна експансія Росії у інформаційному медіа-просторі. Не останнім фактором поширення колабораційних проявів на тимчасово окупованих територіях стало триваюче роками споживання громадяни російського контенту (особливо російські новини ток-шоу, а також через ЗМІ, фільми, серіали, розважальні програми тощо), посередництвом яких прямо чи приховано поширювалися російські наративи про Україну як неповноцінну державу («failed state»), одночасно із розповсюдженням як аксіоми твердження про постійне перебування України в орбіті Російської Федерації.

Іншим фактором розвитку проявів колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях стали особливості суспільно-політичного розвитку довоєнної України (внутрішні чинники) [6, с. 37], серед яких слід виділити низьку обороноздатність держави станом на 2014 рік.

Неналежне забезпечення Збройних Сил України та недалекоглядна внутрішня полі-

тика у безпековій сфері, що виключала можливість стати об'єктом агресії у найближчій перспективі, призвело до швидкої окупації частини українських територій у 2014 році.

З іншого боку, безсистемність економічних процесів, перманентні політичні та економічні кризи, низька якість життя та відсутність соціального добробуту широких верств населення разом із вищевказаною інформаційною складовою пропагандистської «підготовки» населення Російською Федерацією призвели до формування у частини населення як регіональної проросійської ідентичності, так і уявлення про Російську Федерацію як «сильну державу» із більш сприятливою моделлю економічного розвитку, військові та економічні спроможності на той час переважали можливості України.

Так, сучасна судова практика у справах колабораціонізму свідчить про те, що корисливий мотив у вчиненні колабораційної діяльності є досить поширеним.

Врешті, пострадянський спадок та прихильність до ідеології «руського міра» становлять історичні та ідеологічні чинники передумов колабораціонізму. Істотна частина населення після здобуття незалежності Україною опинилась в тісних соціальних зв'язках із Росією. Із-поміж іншого, ці зв'язки знаходили свій прояв та розвиток у такому: належність росіян до найбільшої національної меншини в Україні, частина з яких мігрувала на ці землі протягом радянського періоду; широкі міжособистісні стосунки українців і росіян (дружба, родинні та професійні відносини); попередньо розпочате та активно продовжуване після окупації заохочення до подальшого співіснування та взаємовідносин у межах концепту «руській мір» [6, с. 41].

Вищевказані фактори у їх взаємозв'язку призвели до того, що значна кількість громадян України після розв'язання збройної агресії Росії проти України, ідентифікували себе у близькості до ідей держави-агресора.

На жаль, на даний час ми можемо стверджувати, що колабораціонізм як соціальне

явище вже набуло широких масштабів на окупованих територіях.

Згідно даних, наданих Офісом Генерального прокурора, після доповнення Кримінального кодексу України ст. 111-1 КК України, станом на 01.03.2024 до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 7785 кримінальних проваджень за статтею 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» (без врахування кримінальних проваджень, закритих на підставі ст.254 КПК України) [10].

Таким чином, колабораційна діяльність наразі займає друге місце за розповсюдженістю злочинів проти основ національної безпеки України.

Після криміналізації колабораційної діяльності динаміка вказаного виду кримінальних правопорушень характеризується інтенсифікацією у 2022 році та поступовим зниженням рівня злочинності у 2023-2024 роках.

Динаміка кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, буде залежати від звільнення тимчасово окупованих територій України та наймовірніше буде мати тенденцію до інтенсифікації із подальшим поступовим зниженням рівня злочинності, адже колаборанти або будуть виявлені правоохоронною системою та притягнуті до кримінальної відповідальності або залишать територію України чи припинять свою протиправну діяльність.

Географія поширення виявлених випадків колабораційної діяльності головним чином тяжіє до східних областей та півдня України, що обумовлено перебуванням вказаних регіонів під окупацією держави-агресора, так і низкою вищевказаних взаємопов'язаних факторів соціально-економічного, політичного характеру:

Так, найбільше проваджень за статтею 111-1 КК України було відкрито у Харківській (1833), Луганській (1610), Херсонській (1363) та Донецькій (1088) областях.

При цьому реальна кількість фактів колаборації є значно вищою, оскільки офіційна статистика не враховує кількість вчинених

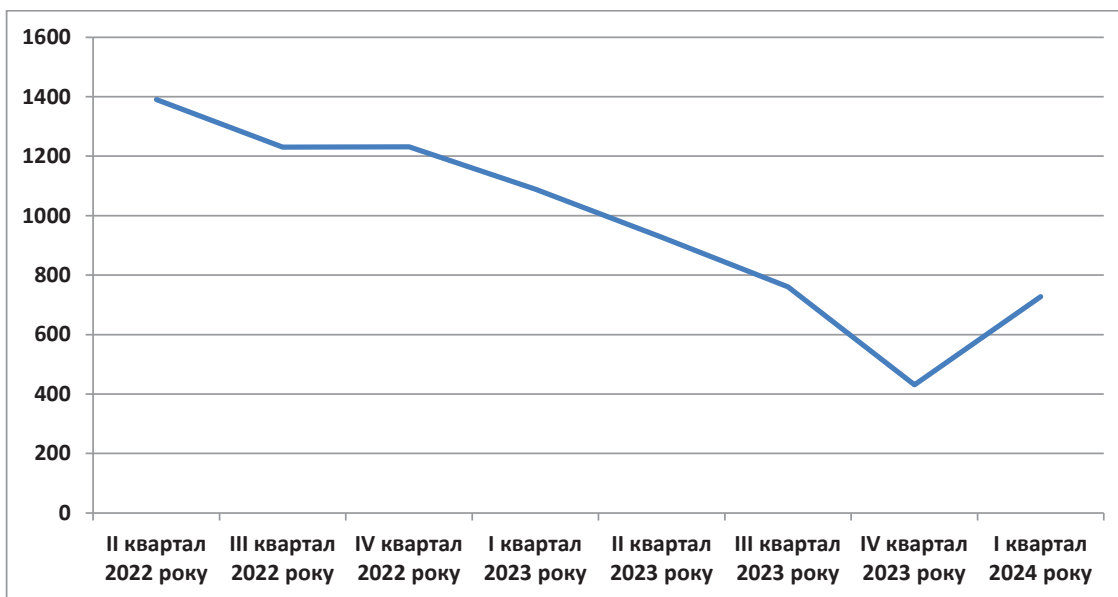

Рис. 1. Кількість фактів колабораційної діяльності, зареєстрованих в Україні (за даними [10])

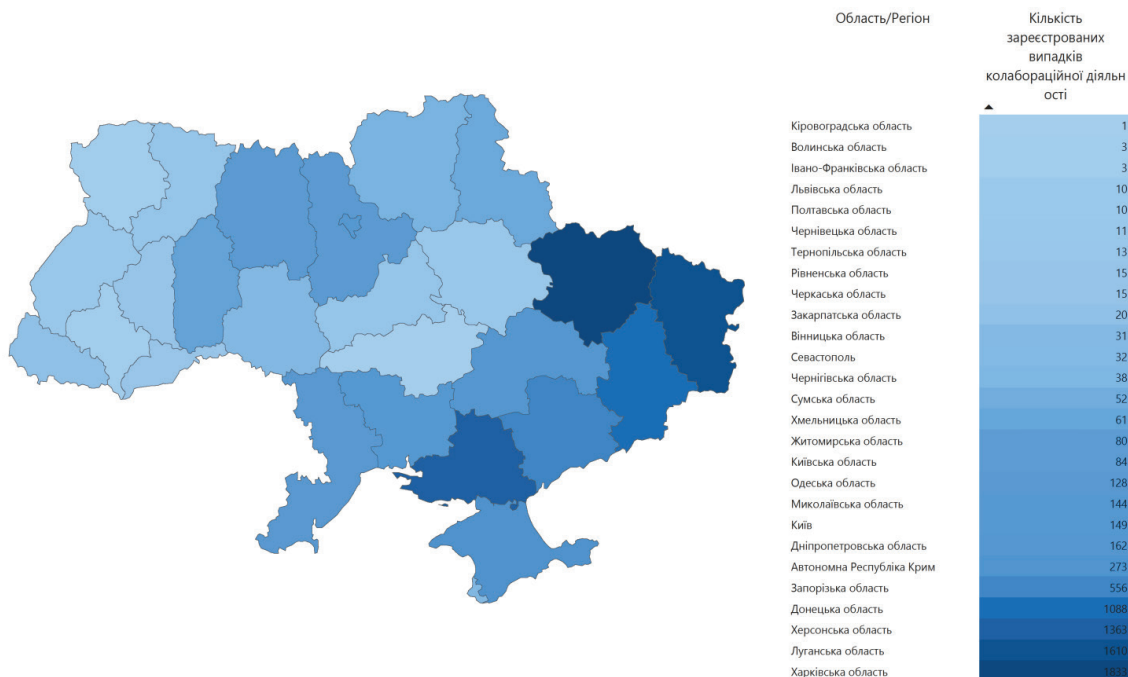

Рис. 2. Кількість зареєстрованих випадків колабораційної діяльності у розрізі областей України, АР Крим (за даними [10])

таких діянь на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях, інформація

відносно яких ще не зібрана та потребує кримінально-правової оцінки, крім того значна

частина вказаних кримінальних правопорушень є латентними.

Державна судова адміністрація України повідомила, що протягом 2022-2023 років судами було ухвалено 1058 вироків за статтею 111-1 КК України [11].

Аналіз результатів розслідування правохоронними органами фактів колабораційної діяльності свідчить, що основними мотивами вчинення таких діянь також були: бажання отримати керівну посаду; фінансова винагорода, інші корисливі стимули; бажання помсти; отримання допомоги у виїзді за кордон, тощо.

Найбільш влучними ознаками внутрішнього психоемоційного ставлення колаборантів до причин та наслідків скоєного є незрілість правової культури та національної ідентичності, що сприяє їх співпраці із державою-агресором, а також в окремих випадках стійке яскраво негативне особисте ставлення до України, існуючої системи її державної влади та правопорядку, суспільно-політичного устрою.

Отже, слід погодитися із думкою Полякова Є.В., який зазначає, що масове поширення випадків колабораціонізму свідчить про ряд невтішних висновків: незавершеність процесів формування громадянського суспільства; недосягнення необхідного рівня національної консолідації громадян; уразливість сфери інформаційної безпеки [12, с. 185].

Як висновок, буде вдалим звернутися до наукової публікації «Патріотичне виховання як чинник формування національної ідентичності в умовах російської агресії», авторства Л. Чупрія та О. Сірої.

У вказаному дослідженні автори зазначають, що формування загальнонаціональної ідентичності є одним з головних завдань Української держави на сучасному етапі, в основі чого повинні лежати такі засади: ідея

поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – забезпечення духовного і матеріального добробуту громадян України; ідея патріотизму, любові до України як визначальної цінності; національна самоповага та повага до представників інших націй та національних меншин; захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей; високий рівень політичної та правової культури населення; розвиток дієвого громадянського суспільства [12, с. 40].

Висновки. Реалії сьогодення продемонстрували, що виховання у суспільстві патріотизму, почуття національної ідентичності є таким самим важливим фактором національної безпеки як підготовлені та оснащені збройні сили.

Путінський режим, неочікувано для представників військово-політичного керівництва Росії, схваливши та розпочавши збройну агресію проти України, значною мірою сприяв об'єднанню української нації.

Разом з тим, колабораціонізм у різних масштабах має місце в історії будь-якої країни, території якої були піддані окупації внаслідок збройного протистояння. Не стала винятком з цього правила і Україна.

Поширенню проявів колабораційної діяльності в Україні сприяли комплекс об'єктивних факторів (внутрішні, зовнішні, ідеологічні, історичні чинники), а також недостатнє дослідження колабораціонізму як складного суспільно-політичного феномену, передумов його формування та механізмів дії.

Саме держава зацікавлена і має виступати головним замовником суспільної моралі, формування у суспільстві зрілої правової культури, виховання національної єдності, що має виняткове значення для протидії проявам колаборації.

Анотація

Колабораціонізм у контексті воєнного періоду в історії будь-якої країни є незмінно присутнім явищем, що має різноманітні та суперечливі аспекти. З одного боку, це сприймається як зрада та провина, а з іншого – у якості вимушеної стратегії виживання місцевого населення на окупованих територіях.

Із початком відкритої збройної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року, питання колабораційної діяльності, на жаль, актуалізувалися і в Україні.

Тригером криміналізації колабораційної діяльності стала окупація частини територій нашої держави, внаслідок чого необхідно було реалізувати механізм запобігання проявам колабораціонізму.

Врешті, в умовах екзистенційної загрози самого існування української державності, 03 березня 2022 року законодавцем було вирішено питання кримінально-правової протидії вказаним явищам, доповнивши Кримінальний кодекс України статтею 111-1 «Колабораційна діяльність».

Використовуючи історичний метод дослідження, у вказаній статті на основі вивчення різних точок зору науковців, досліджень колабораціонізму як багатокомпонентного суспільно-політичного явища, а також за результатами аналізу судової практики, викладено окремі передумови формування та поширення колабораціоністських проявів в Україні.

Констатовано, що колабораційна діяльність вже набула широких масштабів на тимчасово окупованих територіях та посідає друге місце за розповсюдженістю злочинів проти основ національної безпеки України.

На основі актуальних статистичних даних, отриманих від Офісу Генерального прокурора, наочно висвітлено динаміку та географію поширення колабораційної діяльності у розрізі областей України та Автономної Республіки Крим.

У статті акцентовано увагу на тому, що умови сьогодення демонструють необхідність провадження виваженої та продуманої внутрішньої політики щодо формування суспільної моралі, виховання у суспільстві правової культури, патріотизму, почуття національної ідентичності та консолідації, що безперечно є таким же важливим фактором національної безпеки як підготовлені та оснащені збройні сили.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, передумови колабораціонізму, динаміка, географія кримінальних правопорушень.

Koreva M.M. Collaborationism in the temporarily occupied territories: prerequisites and realities of today

Summary

Collaborationism, in the context of the wartime period in the history of any country, is an invariably present phenomenon with diverse and contradictory aspects. On the one hand, it is perceived as a betrayal and guilt, and on the other hand, as a forced strategy for the survival of the local population in the occupied territories.

With the beginning of the Russian Federation's open armed aggression against Ukraine on February 24, 2022, the issue of collaboration has unfortunately become relevant in Ukraine.

The trigger for the criminalization of collaboration was the occupation of part of our country's territories, which necessitated the implementation of a mechanism to prevent manifestations of collaborationism.

Finally, in the face of an existential threat to the very existence of Ukrainian statehood, on March 03, 2022, the legislator resolved the issue of criminal law counteraction to these phenomena by supplementing the Criminal Code of Ukraine with Article 111-1, "Collaboration Activities".

Using the historical method of research, this article, based on the study of different points of view of scholars, research on collaborationism as a multi-component socio-political phenomenon, and also on the results of the analysis of case law, sets out certain prerequisites for the formation and spread of collaborationist manifestations in Ukraine.

It is stated that collaboration activities have already become widespread in the temporarily occupied territories and are the second most common crimes against the foundations of Ukraine's national security.

Based on the latest statistical data obtained from the Office of the Prosecutor General, the author illustrates the dynamics and geography of the spread of collaboration activities in the context of the regions of Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea.

The article focuses on the fact that today's conditions demonstrate the need for a balanced and thoughtful domestic policy to shape public morality, foster a legal culture, patriotism, a sense of national identity, and consolidation in society, which is undoubtedly as important a factor of national security as trained and equipped armed forces.

Key words: collaborationism, collaboration activities, prerequisites of collaborationism, dynamics, geography of criminal offenses.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 27.03.2024).
2. Батраченко Т.С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії. с. 73–97. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8759/18360-1?inline=1>.
3. Василенко В.А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. Український тиждень (спецпроект). 2014. № 42 (362). с. 28 – 29.
4. Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. Стратегічні пріоритети. 2016. № 4 (41). с. 41-48.
5. Клименко О.А. Право на самовизначення націй (народів) чи сепаратизм? Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського (м. Одеса, 22 – 23 жовтня 2010 р.). Одеса. 2010. с. 55 – 57.
6. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис / Є.О. Письменський. Сєверодонецьк. 2020. 121 с.
7. Рущенко І. Підривні соціальні технології (з досвіду російсько-української гібридної війни). *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. с. 35-43.
8. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
9. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: "МП Леся", 2017. 332 с.
10. Відповідь Офісу Генерального прокурора від 26.03.2024 № 2713-6996вих-24.
11. Відповідь Державної судової адміністрації України від 20.03.2024 № інф/К395-24-352/24.
12. Поляков Є.В. Деякі питання кримінологічної характеристики колабораційної діяльності. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 липня 2023 р.). Одеса: Вид-во «Юридика», 2023. С. 181–186.
13. Чупрій Л., Сіра О. Патріотичне виховання як чинник формування національної ідентичності в умовах російської агресії. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. № 3 (35). С. 27-46.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.21>

Трепет О.С.

*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ

Постановка проблеми: Завданням законодавства про кримінальну відповідальність у боротьбі з пособництвом державі-агресору є забезпечення стабільності та національної безпеки держави. Для цього потрібна відповідна законодавча база та кримінально-правова політика у боротьбі з цим злочинним та ганебним явищем. Необхідно мати чітке розуміння небезпеки з боку пособників держави-агресора та політична воля для реалізації боротьби з цим злочином.

Відповідно до ст.111-2 КК України пособництвом державі-агресору вважаються «умисні дії, направлені на допомогу державі-агресору (пособництво), його збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за виключенням громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; будь-якої співпраці, у тому числі збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, його збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора; інша взаємодія з представниками держави-агресора, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, в тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора».

З початку захоплення частини території України та повномасштабного вторгнення

російської федерації в Україну виникла проблема боротьби з великою кількістю пособників держави агресора.

Верховна Рада України 3 березня 2022 року доповнила КК України ст.111-1 «Колабораційна діяльність». 14 квітня 2022 р. Верховною Радою України був прийнятий (з урахуванням пропозицій Президента України) Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за пособництво державі агресору та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (далі – Закон від 14 квітня 2022 р.), на підставі якого КК України доповнено ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору».

Запровадження вказаної норми було прийнято вже в період відкритої збройної агресії з боку російської федерації. Хоча перші випадки пособництва державі-агресору були ще в 2014 році пересічними громадянам України, посадовими особами, представниками органів правопорядку, органів державної безпеки та військовослужбовцями. Багато з них перейшли на бік ворога.

Варто зазначити що соціальна обумовленість криміналізації діянь передбачених в ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» є вимушеною мірою у зв'язку з вищевказаною агресією. Головним у вирішенні цього питання є встановлення підстав та причин криміналізації пособництва державі-агресору, що надасть можливість більш детально вивчити

причини, умови та наслідки цього злочину.

Стан дослідження: Окремі аспекти кримінально-правової характеристики злочину проти основ національної безпеки України висвітлювались у публікаціях П. Вороб'я, Н. Антонюка, С. Бабаніна, Д. Балобанової, М. Бондаренко, А. Вознюка, І. Газдайки-Василишин, О. Кравчука, В. Кузнецова, О. Маріна, В. Мисливого, М. Сийплові, Т. Созанського, М. Хавронюка та інш. Незважаючи на таку дослідницьку активність, чимало питань, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням перспектив кримінально-правової заборони, присвяченої пособництву державі-агресору, викликають полеміку серед теоретиків і практиків, окремі з яких залишаються недостатньо вивченими, а отже, потребують подальшого аналізу і кваліфікованого вирішення.

Однак, дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору не проводились.

Мета і завдання дослідження: визначення та дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору. Під соціальною обумовленістю криміналізації діяння слід розуміти причинно-наслідковий зв'язок між цим діянням та його достатньо істотним негативним впливом на суспільні відносини, внаслідок яких законодавець має підстави для включення такого діяння до переліку суспільно-небезпечних. Оскільки наявний істотний негативний вплив на суспільні відносини, в результаті такої злочинної діяльності, законодавець мав всі підстави включити таке діяння до суспільно-небезпечних. Вони підривають основи національної безпеки держави і негативно впливають на правосвідомість суспільства.

Соціальна обумовленість криміналізації, по суті, є причинно-наслідковим зв'язком між суспільно-небезпечним характером діяння та його криміналізацією. Однак, не слід розглядати питання соціальної обумовленості кримінальної відповідальності вказаного

діяння спрощено, оскільки слід приділити достатньо увагу його філософській складовій, а також деяким теоретичним аспектам криміналізації в цілому [1, с. 335].

Проблема соціальної обумовленості посідає одне з чільних місць у науці кримінального права, оскільки від результатів вивчення цього питання залежить обґрунтованість кримінально-правової заборони і застосування відповідних заходів впливу до осіб, які їх порушили. Тому встановлення відповідальності за вчинення суспільно-небезпечних діянь повинно мати серйозні підстави [2, с. 13].

Одним із основних аспектів, які характеризують соціальну обумовленість кримінальної відповідальності, в теорії І.Б. Газдайка-Василишин є оцінка суспільної небезпеки вчиненого діяння, його відносної поширеності, а також доцільності застосування кримінально-правових засобів для протидії таким діянням. До інших факторів відносяться також традиції національної законодавчої практики та здобутки іноземного правового досвіду у сфері кримінального права та заходів протидії злочинності. [3, с. 64].

На думку О.О. Пашенка, загальні обставини соціальної обумовленості кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) включають: суспільну корисність, системно-правову несуперечливість, чіткість і зрозумілість мови, а також історичні традиції та зміни умов суспільства. Водночас до обставин соціальної обумовленості охоронюваних кримінально-правових норм вчений включає: наявність можливості боротьби з правопорушенням за допомогою кримінально-правових засобів, наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування, співвідношення позитивних і негативних наслідків заборони, повноту і адекватність заборони, а також повноту складу злочину [4, с. 385].

У доктрині кримінального права при розкритті соціальної обумовленості норм використовується термін «обумовленість». Навіть така незначна відмінність між цими термінами викликає певну некоректність. Так,

обумовленістю розуміється залежність від певних умов, обставин або визначеність певними обставинами. У той же час, під обумовленістю розуміється залежність саме від певних причин, які породжують, викликають та умовляють певні явища. Проте умова або обставина є більше підставою для сприяння подальшого існування відповідного явища, але не для його виникнення [5, с. 54].

Стаття 111-2 КК України містить лише одну частину, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Злочин передбачений ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» КК України є особливо тяжким злочином (карається позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої). Як відомо, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14 квітня 2022 року № 2198-ІХ., пособництво державі-агресору було криміналізовано і доповнено КК України новою ст. 111-2. Даний Закон, на думку авторів, був покликаний запобігти вчиненню відповідних злочинів та передбачити

інші відповідні покарання для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за відповідні діяння [6].

На думку науковців, при ухваленні Закону від 14 квітня 2022 р. парламентарії фактично «забули» про існування ст. 111-1 КК України [7]. Криміналісти не можуть логічно пояснити наявність у ст. 111-2 КК України варіативної вказівки на добровільний збір, підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора, яка (вказівка) фактично дублює положення присвяченої «господарському» колабораціонізму ч. 4 ст. 111-1 КК (в якій передбачена відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора) [6].

Наступним етапом дослідження є визначення підстав криміналізації діяння передбаченого ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» та його суспільну небезпечність. Головною причиною впровадження цієї норми стала спочатку гібридна а потім і відкрита агресія з боку російської федерації. Починаючи з каденції четвертого Президента України на головні посади у сфері оборони та державної безпеки були призначені російські агенти впливу.

«За даними групи «Інформаційний Опір», основні агентурні мережі російської розвідки у південних та східних регіонах України були сформовані в період з 2010 по 2013 рр». Все почалося коли головою СБУ було змінено пріоритети в діяльності служби, що, відповідно, викликало й структурні зміни в цій спецслужбі». У 2010 році була проведена реорганізація управління із захисту інтересів України від іноземних спецслужб департаменту контррозвідки [8].

«Нумерація відділів у цьому управлінні відповідає пріоритетам спецслужби. У ході реформування Перший відділ «переключився» із протидії російським спецслужбам на роботу проти США. Тоді як росією став займатися скорочений Четвертий відділ». При цьому даний відділ, що протидіє підривній діяльності росії, був не тільки «відсунутий на четвертий план», але й кардинально скорочений, а масштаби контррозвідувальної діяльності в східних регіонах України були суттєво зменшені [8].

19 травня 2010 року СБУ й ФСБ росії підписали договір про співробітництво, відповідно до якого співробітники ФСБ повернулися на об'єкти Чорноморського флоту РФ у м. Севастополі та в Криму. Раніше, в грудні 2009 р. вони залишили Україну на вимогу керівництва держави, оскільки активно займалися вербуванням українських громадян, фінансуванням проросійських сил та іншою підривною діяльністю». Одночасно в східних регіонах України розгорнула свою роботу й мереж ГРУ ГШ ВС РФ» [8].

Таким чином, за 2010-2013 роки ФСБ і ГРУ одержали можливість фактично безперешкодно працювати проти України, створюючи на Південному Сході потужні агентурні мережі, які активізувались в 2014 році. При цьому керування мережею ФСБ здійснювалося структурним підрозділом ФСБ у штабі ЧФ РФ у м. Севастополі, а мережею ГРУ – структурним підрозділом цієї спецслужби в м. Ростові-на-Дону [8].

Через це українська контррозвідка виявилась не готовою до гібридної агресії з боку російської федерації на сході України та в Автономній Республіці Крим. Також критична ситуація виникла в Міністерстві Оборони України де під час каденції четвертого Президента України були постійні скорочення, а міністром оборони був призначений громадянин росії.

У 2013 році вперше за останні роки на потреби оборони були передбачені видатки менше 1 % ВВП, що не дозволило в повному

обсязі забезпечити ресурсні потреби Збройних Сил України. Продовжувалося скорочення особового складу та «оптимізація» всіх ланок військового управління. У Сухопутних військах розформовано територіальне управління «Північ» та змінено організаційно-штатну структуру механізованих бригад. У Військово-Морських Силах України розформовано Центр морських операцій. Високомобільні десантні війська виведено з підпорядкування командувачу Сухопутних військ і включено до складу військ, безпосередньо підпорядкованих Генеральному штабу [9].

Через недофінансованість та підривну діяльність з боку пособників держави-агресора, які були в вищому військовому керівництві Збройні Сили України виявились не готовими до російської агресії на сході України та в Автономній Республіці Крим. На початку проведення антитерористичної операції на сході України підрозділи Збройних Сил не мали достатньої кількості озброєння і техніки, особовий склад був недостатньо підготовлений. Наявне модернізоване та нове озброєння, що отримували підрозділи Збройних Сил України в одиничних кількостях, не впливало на боєздатність частин і підрозділів. Завдання по захисту України виконувались завдяки самопожертві та героїзму наших воїнів. У перший період АТО велику допомогу підрозділам Збройних Сил України надали добровольчі батальйони та волонтерський рух [9]. Загроза просування російського агресора, змусила західних партнерів розпочати надавати військову допомогу Україні.

Російська підривна діяльність в Україні являє собою комплекс організаційних та спеціальних заходів, що здійснюються російською владою через російські спецслужби та підконтрольні їм структури в росії, Україні та інших державах проти суверенітету України. З 2014 року гібридна агресія є складовою російської збройної агресії проти України.

В 2021 році розвідувальною та підривною діяльністю проти України з терито-

рії росії постійно займаються близько семи тисяч співробітників російських спецслужб. «Сьогоднішня росія по своїй суті є державою-спецслужбою. І будь-який напрям зовнішньої політики рф – не класична дипломатія, а комплекс спеціальних операцій. Лише по Україні з території росії перед початком повномасштабного вторгнення працювало близько семи тисяч співробітників. Співробітники російських спецслужби створювали в Україні агентурні мережі, зривали отримання міжнародної допомоги, провокували акції протесту і вели пропагандистську діяльність [10].

З початком повномасштабного вторгнення в 2022 році російська агентура активізувалася по всій території України. В деяких регіонах вони були успішні, особливо в південних областях але в більшості регіонів а особливо в Києві їх вдалося багато знешкодити. Спецслужби України зробили висновки з невдач 2014 року, однак не в повній мірі змогли завдати російській агентурі активно працювати проти нашої держави.

Доповнення КК України статтю 111-2 «Пособництво державі-агресору» є активіза-

цію боротьби з державою агресора в нашій країні, особливо в період, коли вона максимально прикладає зусилля і намагається якомога сильніше розколоти Україну з середини.

Висновки: Отже, криміналізація пособництва державі-агресору обумовлена наступними чинниками: високим рівнем суспільної небезпеки даних кримінальних правопорушень, велика кількість пособників держави-агресора, значною поширеністю цього суспільно небезпечного явища в Україні, історичними передумовами та відповідним зарубіжним досвідом, необхідністю кримінально-правової охорони суспільних відносин, що забезпечують основи національної безпеки України. Підвищений ступінь суспільної небезпечності зазначених діянь, передусім, полягає у створенні загрози заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом про кримінальну відповідальність, суспільним відносинам у сфері забезпечення основ національної безпеки України. Встановлення кримінальної відповідальності за вказані дії в сучасних умовах є цілком виправданою, необхідною доцільною, нагальною потребою і в повній мірі соціально обумовленою.

Анотація

У статті аналізується соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору, підстави криміналізації та визначення суспільної небезпечності вказаного злочину.

В роботі розглядається законодавство України про кримінальну відповідальність та доктринальні підходи щодо підстав криміналізації взагалі, Пропонуються підстави, та принципи криміналізації пособництва державі-агресору. Розглядаються та аналізуються передумови виникнення пособництва державі-агресору в Україні, визначається ступінь суспільної небезпечності та підстави криміналізації вказаного злочину. Окрема увага у статті приділена визначенню історичних передумов криміналізації пособництва державі-агресору.

Досліджуються умови та причини, які були підставою криміналізації досліджуваної кримінально-правової норми. Аналізуються поняття, зміст кримінальної відповідальності, досліджується соціально правові чинники, що обумовили запровадження зазначеної кримінально-правової норми у Кримінальний кодекс України.

Вказується на те, що впровадження цієї кримінально-правової норми було вимушеною у зв'язку з агресією з боку російської федерації та виявленням великої кількості пособників держави-агресора серед пересічних громадян а також серед посадовців різних рівнів державної влади, органів місцевого самоврядування, представників обороно-промислового комплексу та правоохоронних органів.

Зазначається що криміналізація пособництва державі-агресору обумовлена наступними підставами: високим рівнем суспільної небезпеки даного злочину ; значною поширеністю цього суспільно небезпечного явища в Україні в період агресії з боку російської федерації; історичними передумовами та відповідним зарубіжним досвідом різних країн; необхідністю кримінально-правової охорони суспільних відносин, що забезпечують основи національної безпеки України. Запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору є цілком виправданою, необхідною, доцільною і нагальною потребою, тобто в повній мірі соціально обумовленою.

Ключові слова: Пособництво державі-агресору, соціальна обумовленість, підстави кримінальної відповідальності, ступінь суспільної небезпечності, відповідний зарубіжний досвід, основи національної безпеки, відкрита збройна агресія, збройний конфлікт, реалізація та підтримка рішень, передача матеріальних ресурсів, добровільний збір, збройні формування держави-агресора, представники держави-агресора.

Trepet O.S. Social conditionality of criminal liability for aiding the aggressor state

Summary

The article analyzes the social conditionality of criminal liability for aiding the aggressor state, the grounds for criminalization and determination of the public danger of the specified crime.

The work considers the legislation of Ukraine on criminal liability and doctrinal approaches to the grounds of criminalization in general, Proposed grounds, and principles of criminalization of aiding the aggressor state. The prerequisites for aiding the aggressor state in Ukraine are considered and analyzed, the degree of public danger and the grounds for criminalizing this crime are determined. Particular attention in the article is paid to the definition of historical prerequisites for the criminalization of aiding the aggressor state.

The conditions and reasons that were the basis for the criminalization of the studied criminal law norm are investigated. The concepts, content of criminal responsibility are analyzed, the social legal factors that caused the introduction of this criminal legal norm into the Criminal Code of Ukraine are investigated.

It is indicated that the introduction of this criminal-legal norm was forced in connection with the aggression on the part of the Russian Federation and the identification of a large number of accomplices of the aggressor state among ordinary citizens as well as among officials of different levels of state power, local self-government bodies, representatives of the defense-industrial complex and law enforcement agencies.

It is noted that the criminalization of aiding the aggressor state is due to the following grounds: a high level of public danger of this crime; significant prevalence of this socially dangerous phenomenon in Ukraine during the period of aggression by the Russian Federation; historical prerequisites and relevant foreign experience of different countries; the need for criminal and legal protection of public relations, providing the foundations of national security of Ukraine. The introduction of criminal liability for aiding the aggressor state is a fully justified, necessary, expedient and urgent need, that is, fully socially conditioned.

Key words: Aiding the aggressor state, social conditionality of the grounds for criminal liability, degree of public danger, relevant foreign experience, the foundations of national security, open armed aggression, armed conflict, implementation and support of decisions, transfer of material resources, voluntary collection, armed formations of the aggressor state, representatives of the aggressor state.

Список використаних джерел:

1. Залеська А. С. Соціальна обумовленість криміналізації порушення права на отримання освіти в Україні. Форум права. 2012. 335 с.
2. Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні. Держ. податк. адмін. України. К.: Атіка, 2000. 288 с.
3. Газдайка-Василишин І.Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.
4. Пашенко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.
5. Бондаренко М.С. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з отруйними чи сильнодіючими речовинами або отруйними чи сильнодіючими лікарськими засобами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 269 с.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 21.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1247318>. (дата звернення: 10.03.24).
7. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 70. С. 386.
8. При Януковичі в Україні орудували агенти ФСБ і ГРУ Росії URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/14/7022342/> (дата звернення: 15.03.24).
9. Воєнна історія URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html> (дата звернення: 12.03.24).
10. Розвідкою і диверсіями проти України з території РФ займаються близько 7 тис спецслужбовців – Баканов URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-rozvidka-spetsluzhbu/31249478.html> (дата звернення: 17.03.24).

УДК 343.98:43

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.22>

Хижний Б.В.

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ*

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДРОБЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ – ПІДПРИЄМЦІВ

Однією із основних форм використання спеціальних знань під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців є проведення судових експертиз. Це пов'язано з тим що саме за результатами проведення судових експертиз і встановлюється факт підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Про це вказують численні публікації науковців, а також на це звернули увагу 92,4% опитаних слідчих Національної поліції України.

Тобто усі виявлені та вилученні під час слідчих (розшукових) дій документи та інші об'єкти підлягають експертному дослідженню для отримання висновку експерта – обґрунтованого висновку особи, що має певні спеціальні знання, який впливає з проведених досліджень фактичних даних, наданих у розпорядження цього спеціаліста слідчим, судом, іншими особами та органами, і який у встановленій законодавством формі є процесуальним доказом [1, с. 48].

У науковій літературі поняттю спеціальних знань, їх змісту та їх використанню під час досудового розслідування приділялась увага багатьох вчених, зокрема, таких як: В. П. Бахін, В. В. Бірюков, В. І. Гончаренко, Г. І. Грамович, В. А. Журавель, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Р. П. Марчук, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, М. П. Сегай,

М. Г. Щербаковський, В. Ю. Шепітько та багато інших.

Водночас, тема проведення судових експертиз під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців належить до найменш вивчених у теорії криміналістики.

Виявлених слідів під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців може бути досить багато і вони є загальнокриміналістичними (наприклад, сліди пальців рук, сліди взуття, запаху тощо) і досить детально описані у криміналістиці, то ми не будемо зупинятися на їх описі, а приділимо увагу тим, які складають предмет злочину – документи, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця.

За результатами проведеного нами анкетування слідчих Національної поліції було з'ясовано, що під час розслідування злочинів, що розглядаються, для з'ясування фактів внесення змін у документи, встановлення способу їх виготовлення та внесення змін, ідентифікації технічних засобів, матеріалів, які використовувалися для їх виготовлення, ідентифікації особи, яка виготовила або внесла зміни у документи тощо, виникає необхідність у призначенні таких видів судових експертиз: 1) судово-почеркознавча (86,2 % опитаних респондентів); 2) технічна експертиза документів (78,3 %); 3) комп'ютер-

но-технічна (26,7 %); 4) матеріалів, речовин і виробів (2,2 %).

Погоджуємося із Чигриною Г. Л., що будь-які реєстраційні дії, пов'язані із внесенням чи зі зміною раніше внесених відомостей про юридичну особу (фізичну особу-підприємця), проводяться на підставі: 1) документів, поданих у паперовій формі; 2) документів, поданих в електронній формі, незалежно від місця знаходження юридичної чи фізичної особи в межах України [2, с. 139]. Однак, крім документів експертному дослідженню підлягає і комп'ютерна техніка, матеріали, які використовувались для підроблення документів.

Порядок призначення таких видів судових експертиз є загальним, тому зупинятися на ньому ми не будемо. На нашу думку, слід сформулювати мету, завдання та виділити питання, які можуть викликати труднощі під час їх проведення.

Одним із поширених способів підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців є внесення у них неправдивих відомостей за допомогою пишучого приладдя та підписання заздалегідь підготовлених третіми особами фіктивних документів. У такому випадку доцільно провести судово-почеркознавчу експертизу, завданням якої у даних провадженнях є: 1) ідентифікація виконавця рукописного тексту, літерних та цифрових записів і підпису; 2) встановлення виконання різних рукописів однією особою; 3) виключення особи виконавця на підставі встановлених стійких розбіжностей; 4) встановлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких чинників (наприклад, хронічні захворювання, вікові зміни, виконання рукописного тексту та цифрових записів у: незвичних умовах, незвичній позі, під дією алкогольного сп'яніння, наркотичних засобів тощо, встановленні навмисного викривлення письма); 5) визначення статі виконавця та належності його до певної групи за віком тощо) [3, 4].

Серед перелічених завдань головним для розслідування є ідентифікація особи, яка виконала текст у фіктивному документі. Оскільки типовими об'єктами дослідження у провадженнях, що розглядаються є короткі за своїм змістом тексти, цифрові записи та прості за будовою та іншими ознаками підписи, а також коли тексти виконані від імені третіх осіб, то встановити виконавця тексту не представляється можливим у зв'язку з дуже малим обсягом графічного матеріалу (наприклад, коли у документ внесені цифрові записи або одне слово чи його частину) або ж просто немає у кого відібрати порівняльні зразки. Тоді слід брати до уваги сукупність інших доказів таких як: показання свідків, вилучення пишучого приладдя у місці проживання підозрюваного тощо.

Для прикладу, у кримінальному провадженні №32020220000000087 щодо ОСОБА_5, засудженого за вчинення злочину за ч. 2 ст. 205-1 КК України, так і не вдалося встановити осіб, які допомогли підготувати йому проекти установчих та реєстраційних документів, що відповідно до закону необхідні для проведення державної реєстрації юридичної ТОВ «Леггорн Трейд» (код ЄДРПОУ 43461142), які були ним підписані у присутності приватного нотаріуса та внесені останнім до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань [5]. Джерелом доказів у даному кримінальному провадженні був висновок судово-почеркознавчої експертизи, яка встановила факт виконання заяви від імені ОСОБА_5, але встановити саму особу не вдалося.

Для ефективного проведення судово-почеркознавчої експертизи слід дотримуватися низки вимог, зокрема: 1) на дослідження надавати лише оригінали документів; 2) надавати експерту вільні (мають відповідати досліджуваному документу за часом виконання, видом документа та змістом), умовно-вільні та експериментальні зразки почерку, цифрових записів, підпису особи, яка підлягає

ідентифікації; 3) повідомити експерта якщо є інформація про навички володіння письма обома руками особи, яка ймовірно виконала рукописний текст, цифрові записи чи підпис, або що вона перенесла інсульт чи іншу хворобу, яка могла вплинути на її писемно-рухові навички); 4) слід правильно ставити запитання (завдання) експерту тощо.

Окремо слід звернути увагу на вимоги до зразків для порівняльного дослідження на судово-почеркознавчу експертизу. Науковці виділяють такі вимоги до зразків для порівняльного дослідження почерку особи: 1) безсумнівність походження; 2) репрезентативність (належна якість і кількість); 3) порівнянність (відсутність відмінностей зображень, які порівнюються, однакова якість паперу) [6, с. 288]; 4) достовірність (ініціатор проведення експертизи має бути впевнений у тому, що витребувані чи відібрані зразки почерку належать конкретній особі) [7, с. 324]; 5) достатність (кількість почеркового матеріалу має бути за обсягом достатня для забезпечення зіставлення ознак досліджуваного почерку [8, с. 92-93], рекомендованою кількістю вважається не менше 15 аркушів); 6) повнота (мають відображати властивості досліджуваного документа: написані тією ж писемною мовою та письмовими знаками, максимально бути наближеними до досліджуваного тексту за видом документа та текстом, часом та умовами виконання, видом матеріалів письма, його змістом та цільовим призначенням [9, с. 322-323].

Важливу роль для експертного дослідження документів (судово-почеркознавчої та технічної експертизи документів) відіграють питання, які ставлять перед експертом. І на практиці з цим виникають певні труднощі, оскільки іноді ініціатор проведення дослідження не вказують конкретне місце знаходження об'єкта дослідження у документі (сторінка, графа тощо), ставлять правові питання, відповідь на які експерт не надає (наприклад, чи підроблений документ?) тощо. Тому сформуємо рекомендації щодо формулювання

питань експерту, зокрема: 1) потрібно ставити чіткі питання; 2) у питанні слід вказувати індивідуалізуючі ознаки документа (назву, серію, номер тощо); 3) слід чітко вказувати, що саме підлягає експертному дослідженню (наприклад, підпис в графі «підпис» на сторінці 21 довідки №342 від 10.02.24 р.»); 3) питання викладають у логічній послідовності (спочатку загальні – «Чи вносились зміни у Протокол створення юридичної особи № 2 від 21.02.24 р.?»), а потім окремі – «Якщо так, то який первинний зміст такого документа?», «Якщо так, то яким способом?» тощо); 4) не ставити питання, що стосуються права (наприклад, «Чи підроблений паспорт серії ВА № 324133 виданий на ім'я ...?»).

Беручи за основу Інструкцію 53/5 від 08.10.1998 р., сформуємо орієнтовний перелік питань експерту для проведення судово-почеркознавчої експертизи під час розслідування злочинів, що розглядаються, зокрема: 1) Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) Івановим, разки якого надані на дослідження?; 2) Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?; 3) Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?; 4) Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом певних факторів (природних, штучних)?; 5) Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) особою у стані сильного душевного хвилювання?; 6) Особою якої статі виконано рукописний текст? [3].

За фактами підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців також призначається тех-

нічна експертиза документів, яка поділяється на два підвиди, зокрема це: експертиза реквізитів документів і друкарських форм та експертиза матеріалів документів. Це пов'язано з тим, що такі злочини характеризуються кримінальними протиправними діями, які проявляються у внесенні до документів явно неправдивої інформації, або ж навмисному поданні для проведення таких реєстраційних дій документів, які явно містять неправдиві відомості.

Експертиза реквізитів документів проводиться якщо слід встановити сам факт та спосіб внесення змін у документи, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, а також встановити їх первинний зміст. Поряд з цим, може виникнути необхідність у: 1) встановленні виду та ідентифікації приладів письма за штрихами; 2) визначенні відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються (наприклад, що раніше нанесено в документі печатка чи підпис особи); 3) встановленні змісту документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; 4) встановленні цілого за частинами (якщо документ був розірваний на декілька частин); 5) встановленні змісту спаленого документа (окрім випадку, якщо він перебуває у стані спопеління); 6) ідентифікації особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки, який проставлений у сумнівному документі.

У разі, якщо під час розслідування злочинів, що розглядаються виникає необхідність у дослідженні друкарських форм, які використовувалися для виготовлення бланків відповідних документів, кліше печаток та штампів, то у нагоді стане проведення експертизи друкарських форм, зокрема для встановлення: 1) особливостей їх виготовлення і відображення у малюнку; 2) типу, системи, марки, моделі друкарської техніки та їх іден-

тифікація; 3) типу та ідентифікація комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки; 4) способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле та їх ідентифікація; 5) відповідності часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа [3].

Також може виникнути необхідність у проведенні іншого різновиду технічної експертизи документів – експертизи матеріалів документів, основними завданнями якої є: 1) встановлення роду, виду матеріалів, на яких і за допомогою яких було виготовлено документ (наприклад, ідентифікація принтерів, за допомогою яких були роздруковані фіктивні документи, папір на якому вони виготовлені, кліше, з якого матеріалу виготовлене кліше печатки тощо); 2) визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах.

Вважаємо за доцільне виділити певні рекомендації до формулювання питань, які слід ставити експерту з технічної експертизи документів, зокрема такі: 1) у питанні слід вказувати індивідуалізуючі ознаки документа, який підлягає дослідженню (наприклад, паспорт серії АВ 235487, виданий на ім'я Сердюка Івана Петровича; заява про державну реєстрацію створення юридичної особи Сердюка Івана Петровича від 24.02.24 року; протокол створення юридичної особи від 12.12.23 року № 1 тощо); 2) якщо питання стосується ідентифікації підпису, то вказувати не лише назву документа, де знаходиться цей підпис, а і графу і сторінку; якщо підпис у документі один, то достатньо лише вказати індивідуалізуючі дані самого документа; 3) якщо питання стосується ідентифікації комп'ютерної техніки, за допомогою якої виконано документи, то вказують, марку, модель і номер такої техніки.

Відповідно до згаданої вище Інструкції 53/5, експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів, під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, може

призначатися для вирішення таких завдань: 1) встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; 2) встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; 3) виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; 4) встановлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку [3].

Необхідність у проведенні експертизи матеріалів, речовин і виробів під час розслідування злочинів, що розглядаються, може виникнути якщо потрібно встановити: хімічний склад певного матеріалу чи речовин з яких були виготовлені документи [10, с. 549, 11, с. 164], їх фізичні властивості, призначення тощо, спільну родову (групову) належність матеріалів і речовин, їх походження з певного джерела. Однак, на нашу думку, у такому виді дослідження не виникає необхідності, оскільки можна призначити тех-

нічну експертизу документів (експертизу матеріалів документів), одним із основних завдань якої є встановлення роду, виду матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники, клейкі речовини тощо), та їх спільної (різної) родової (групової) належності [3]

Висновки. Як видно з наведеного, що під час розслідування злочинів, що розглядаються, використання спеціальних знань у формі проведення судових експертиз вирішує ключові питання. На цих джерелах доказів ґрунтується доведення факту підробки документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Серед основних експертиз, які доцільно призначати про розслідуванні вказаної категорії кримінальних правопорушень є: 1) криміналістичні (сліди пальців рук, сліди взуття, запаху тощо); 2) судово-почеркознавча; 3) технічна експертиза документів; 3) комп'ютерно-технічна; 4) матеріалів, речовин і виробів.

Анотація

У науковій статті проведено аналіз можливостей використання спеціальних знань у розслідуванні підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Визначено, що однією із основних форм використання спеціальних знань під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців є проведення судових експертиз. Доведено, що це пов'язано з тим що саме за результатами проведення судових експертиз і встановлюється факт підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців.

За результатами дослідження було встановлено, що під час розслідування злочинів, що розглядаються, для з'ясування фактів внесення змін у документи, встановлення способу їх виготовлення та внесення змін, ідентифікації технічних засобів, матеріалів, які використовувалися для їх виготовлення, ідентифікації особи, яка виготовила або внесла зміни у документи тощо, виникає необхідність у призначенні таких видів судових експертиз: 1) судово-почеркознавча; 2) технічна експертиза документів; 3) комп'ютерно-технічна; 4) матеріалів, речовин і виробів.

Розкрито окремі аспекти призначення та проведення вказаних експертиз. Звернута увага на важливість для експертних досліджень документів (судово-почеркознавчої та технічної експертизи документів), а також сформовано орієнтовний перелік питань експерту для проведення судових експертиз під час розслідування злочинів, що розглядаються.

Доведено, що за фактами підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців важливого значення відіграє також

технічна експертиза документів, яка поділяється на два підвиди, зокрема це: експертиза реквізитів документів і друкарських форм та експертиза матеріалів документів.

Окремо звернута увага на вимоги до зразків для порівняльного дослідження на судово-почеркознавчу експертизу.

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, підроблення документів, судові експертизи, кримінальне провадження, розслідування.

Khyzhnyy B.V. Forensic examinations during the investigation of forgery of documents submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs

Summary

The scientific article analyzes the possibilities of using special knowledge in the investigation of forgery of documents that are submitted for state registration of legal entities and individual entrepreneurs. It was determined that one of the main forms of using special knowledge during the investigation of forgery of documents submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs is conducting forensic examinations. It has been proven that this is due to the fact that the fact of falsification of documents submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs is determined by the results of forensic examinations.

According to the results of the study, it was established that during the investigation of the crimes under consideration, in order to find out the facts of making changes to documents, establishing the method of their production and making changes, identification of technical means, materials used for their production, identification of the person who made or has made changes to documents, etc., there is a need to appoint the following types of forensic examinations: 1) forensic handwriting examination; 2) technical examination of documents; 3) computer and technical; 4) materials, substances and products.

Certain aspects of the appointment and conduct of the specified examinations are disclosed. Attention was drawn to the importance of expert research of documents (forensic handwriting and technical examination of documents), and an indicative list of expert questions for forensic examination during the investigation of the crimes under consideration was formed.

It has been proven that technical examination of documents, which is divided into two subtypes, plays an important role in cases of forgery of documents submitted for state registration of legal entities and natural persons - entrepreneurs, in particular: examination of document details and printing forms and examination of document materials.

Particular attention is paid to the requirements for samples for comparative research on forensic handwriting examination.

Key words: special knowledge, expert, forgery of documents, forensic examinations, criminal proceedings, investigation.

Список використаних джерел:

1. Юридичні терміни. Тлумачний словник/ Ю70 В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. К.: Либідь, 2004. 320 с.
2. Чигрина Г.Л. Докази і доказування обставин вчинення злочинів, пов'язаних із підробкою документів, що надаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Серія ПРАВО. Випуск 46. Том 2. С. 137-141.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначен-

- ня судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
4. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; Уклад. К.М. Ковальов, З.С. Меленевська, Н.Г. Шпакович. К., 2008. 34 с.
 5. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 22.02.2021 р. Справа № 953/1821/21. н/п 1-кп/953/470/21. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95046122>
 6. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
 7. Патик Л. Л. Питання достовірності зразків для порівняльного дослідження під час проведення судово-почеркознавчої експертизи. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 323-325
 8. Патик Л.Л. Патик А.А. Достатність зразків для забезпечення порівняльного дослідження під час проведення судово-почеркознавчої експертизи *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 91-93 URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/22865>
 9. Патик А.А., Патик Л.Л. Вимоги до зразків для порівняльного дослідження, що надаються для ідентифікації особи за почерком // *Теорія та практика судово-експертної діяльності* [Текст] : матеріали VIII міжвідом.наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: С. С. Чернявський, А. А. Саковський, Б. Є. Білозьоров, В. М. Атаманчук та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 321-323.
 10. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Деякі теоретичні та прикладні проблеми розвитку криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 548–551. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/135> URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/137.pdf
 11. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія / Н. В. Копча. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 244 с.

УДК 339.5:340.5:351

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.23>

Плохута Є.П.

доктор філософії,

доцент кафедри юриспруденції

Чернівецький інститут Міжнародного гуманітарного університету

РЕФОРМА МИТНОГО СОЮЗУ ЄС: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ МИТНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. 17 травня 2023 року Європейська Комісія анонсувала найбільш масштабну реформу Митного союзу ЄС з моменту його створення у 1968 році. Митний союз ЄС – це справжня історія досягнень європейської інтеграції та процвітання. Він є основою єдиного ринку ЄС [1], що дозволяє товарам вільно переміщуватися в межах Союзу. Митний союз виступає єдиним суб'єктом у міжнародних торговельних відносинах і є одним з найбільших торговельних блоків у світі. Безперервне функціонування митного союзу має фундаментальне значення для економіки і процвітання ЄС та його міжнародної конкурентоспроможності.

Ця реформа є відповіддю на сучасні виклики, в умовах яких працюють митні органи країн-членів ЄС, в т.ч. суттєве збільшення обсягів торгівлі, особливо дистанційної, швидке зростання кількості стандартів ЄС, дотримання яких перевіряється на кордоні, а також мінливі геополітичні реалії та кризові явища.

Запропоновані трансформації стосуватимуться трьох основних елементів: законодавства, організаційної складової та інформаційного середовища. Очікується, що вони значно спростять митні процеси для підприємств, завдяки скороченню громіздких митних процедур. Водночас митні органи матимуть інструменти та ресурси, необхідні для належної оцінки та припинення імпорту, який становить реальні ризики для ЄС, його громадян та економіки. На момент написання статті пропозиції були схвалені Європейським пар-

ламентом у першому читанні [2], що свідчить про формальний початок процесу реформування.

Очевидно, що зазначена реформа матиме вплив на Україну в цілому, яка вже тривалий час торує шлях гармонізації свого законодавства з європейськими стандартами, трансформує митну систему таким чином, щоб уможливити якомога тіснішу інтеперабельність між її компонентами та європейськими відповідниками. Отже дослідження ключових елементів митної реформи ЄС є важливим для формування майбутніх підходів до перебудови власної митної справи та митної системи, визначення пріоритетних напрямків її розвитку, з урахуванням потенційного членства України в ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика Митної реформи ЄС активно піднімалася в європейській науці. У цьому зв'язку відзначаються роботи німецького юриста М.Люкса, який досліджував як загальні питання цієї реформи [3; 4], так і окремі її аспекти, зокрема її вплив на концепцію Авторизованих економічних операторів [5]. У цьому ж ключі відзначмо роботу А.Фрушіоне [6]. Серед дослідників нової реформи – П.Муніс, який асоціює цю реформу зі «створенням митного союзу мрії» [7]. Серед українських науковців, які тією чи іншою мірою аналізували майбутні глобальні зміни в рамках митного союзу ЄС можемо відзначити Т.Караваєва та Н.Калугіну з науковою працею «Митна реформа ЄС: імплементація в Україні» [8]. В ній автори

аналізують останні зміни в українському митно-правовому полі, що тією чи іншою мірою корелюються з європейським законодавством. Навряд чи можна вважати вдалою назву зазначеної статті, оскільки безпосередньо імплементувати в Україні реформу, яка не є частиною ні внутрішнього законодавства, ні міжнародного, наразі не уявляється можливим. Разом із тим чимало висновків авторів заслуговують на увагу. Наразі решта публікацій щодо митної реформи не мають відношення до наукової думки, а носять здебільшого інформативний характер [9; 10]. Таким, вважаємо, що недостатня вивченість з боку вітчизняних науковців піднятої проблематики, має слугувати стимулом для подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

Мета статті полягає у розкритті основних аспектів майбутньої реформи митного союзу ЄС та їх впливу на подальшу трансформацію організаційно-правових основ митної справи України.

Виклад основного матеріалу. Всеосяжна реформа Митного союзу ЄС зачіпає основні сфери забезпечення його функціонування – законодавство (як відомо, митне законодавство є виключною компетенцією ЄС), організаційну складову (інституціональне забезпечення митного союзу) та інформаційне середовище (зберігання даних, обмін інформацією тощо).

Правове забезпечення реформи на сьогодні втілено у декількох пропозиціях Європейської Комісії, щодо змін нормативної бази:

Пропозиції щодо Регламенту Європейського Парламенту та Ради про створення Митного кодексу Союзу та Митного органу Європейського Союзу, а також про скасування Регламенту (ЄС) № 952/2013 [11];

Пропозиції щодо Рекомендації Ради про внесення змін до Регламенту (ЄЕС) № 2658/87 щодо запровадження спрощеного тарифного режиму для дистанційної торгівлі товарами та Регламенту (ЄС) № 1186/2009 щодо скасування порогового значення для звільнення від сплати митних платежів [12];

Пропозиції щодо Директиви Ради ЄС про внесення змін до Директиви 2006/112/ЄС щодо правил ПДВ, які стосуються оподатковуваних осіб, які сприяють дистанційним продажам імпортованих товарів, а також застосування спеціальної схеми для дистанційних продажів товарів, імпортованих з третіх територій або третіх країн, і спеціальних механізмів декларування та сплати імпортового ПДВ [13].

Враховуючи масштаби запропонованих змін, зокрема, скасування Митного кодексу (далі – МК) ЄС, Єврокомісія підготувала Робочий документ «Звіт про оцінку впливу» [14], в якому проаналізовано наслідки перегляду митного законодавства ЄС.

Ключові зміни у законодавство ЄС торкнуться не лише МК ЄС (хоча це є одним з ключових моментів реформи), а й законодавства про ПДВ, а також законодавства у сфері дистанційної торгівлі. Почнемо з власне митного законодавства.

По-перше, пакет змін до митного законодавства, включаючи новий МК ЄС, буде спрямований на скорочення та спрощення етапів процесу імпорту, уточнення обов'язків його учасників (зокрема, імпортерів та експортерів). Варто відзначити зміщення уваги на двох основних фігурантів митних процесів – імпортера та експортера [3, с. 402] – замість цілої низки суб'єктів з невизначеними обов'язками (декларант, боржник, бенефіціар митної процедури тощо). Разом із тим, реформа посилить спроможність митних органів здійснювати нагляд і контроль за товарами, що ввозяться на територію Митного союзу та вивозяться з неї. Митні органи застосовуватимуть новий стратегічний підхід, заснований на аналізі даних про ланцюги постачань, для здійснення цілеспрямованих і скоординованих дій. Передбачається зміцнення рамок співпраці митних органів, органів ринкового нагляду, правоохоронних органів, податкових органів тощо. Очікується, що це принесе додаткові надходження до бюджету ЄС та його держав-членів.

По-друге, підлягатиме перегляду існуюча на сьогодні концепція авторизованих економічних операторів. Вона передбачає новий підхід до партнерства з між митною адміністрацією та підприємствами за принципом «Довіряй та перевіряй» («Trust and Check»), де додаткові привілеї будуть доступні для підприємств з прозорою діяльністю, які довели свою надійність. Митні органи ЄС матимуть повний контроль ланцюга постачання цих перевірених підприємств, натомість вони можуть бути уповноважені митницею самостійно контролювати дотримання митних правил, здійснювати випуск товарів від імені митних органів та періодично сплачувати мита без необхідності подання митних декларацій на основі операцій з кожною партією товарів. Іншими словами, вони зможуть пересуватися «зеленими смугами» без формальної взаємодії з митним органом і без адміністративного навантаження, а митний орган буде вимагати проведення контролю лише у разі необхідності. Узагальнено різниця між «пере-

віреними» та іншими підприємствами показана в Таблиці 1.

Зміни до законодавства з питань дистанційної торгівлі стосуються здебільшого оподаткування та певних процедурних аспектів. Передусім вони спрямовані на уніфікацію підходів до оподаткування предметів такої торгівлі митом та ПДВ. Спираючись на успішну реформу ПДВ при електронній торгівлі, митна реформа встановлює спеціальний митний режим для електронної торгівлі. Ще у 2021 році з метою адаптації правил ПДВ до реалій дистанційного продажу товарів, спричиненого надзвичайним зростанням його масштабів, країни-члени ЄС скасували звільнення від сплати ПДВ для імпортованих товарів вартістю до 22 євро. До цієї реформи електронна комерція була великою «білою плямою» [15]. Товари з низькою вартістю не декларувалися митним органам, що призводило до повної відсутності нагляду за ланцюгами поставок. З липня 2021 року всі імпортовані товари підлягають оподаткуванню ПДВ та електро-

Таблиця 1

Підсумок відмінностей між перевіреними підприємствами та іншими

	«Перевірені» підприємства	Інші підприємства
Відомості щодо мита	Заздалегідь надають частина даних митниці Оплата рахунку. Повторне використання даних, у тому числі в різних вантажах	Надають всю інформацію про кожен партію вантажу (одноразове подання). Дані повторно використовуються для цього вантажу.
Відомості та документи для нефіскальних формальностей	На основі рахунку	Надають всі документи на партію товару
Планування контролю	Заздалегідь попереджаються, де це можливо. Дозволено проведення деяких перевірок в інших місцях, якщо це необхідно.	Попереджаються тільки після прибуття
Контроль на кордоні	Рідко (наприклад, вантаж є викраденим)	Частіше (відповідно до ступеня ризику)
Випуск на території ЄС	Зазвичай автоматичний	Теж автоматичний (більше перешкод через більшу кількість даних, документів, ризиків)
Переміщення між країнами-членами перед випуском	Перевізник обробляє повідомлення про статус	Підприємство має застосувати процедуру "транзит"/гарантію
Рівень гарантування	Низький	Високий

Джерело: Commission Staff Working Document Impact Assessment Report [14]

ньому митному декларуванню. Це стосується і товарів вартістю до 150 євро, за які наразі не сплачуються митні платежі [16]. Реформа скасовує цей поріг, відтак товари низької вартості підлягатимуть оподаткуванню також і ввізним митом.

Разом зі скасуванням звільнення від сплати ввізного ПДВ для товарів з низькою вартістю законодавство з 2021 року запровадило два спрощення для стягнення імпортного ПДВ для партій товарів, вартість яких не перевищує 150 євро:

1) Схема «єдиного вікна» для імпорту (Import One Stop Shop – IOSS); або

2) Спеціальні домовленості (Розділ XII, Глава 7 Директиви про ПДВ зі змінами) [17].

Оскільки митні органи країн-членів ЄС не мають засобів для належного забезпечення дотримання правил міжнародної торгівлі в транскордонній електронній комерції, цифрові платформи (маркетплейси) стануть «умовними імпортерами» (замість покупців), відповідальними за всі митні формальності та платежі. Вони стягуватимуть митні збори в момент продажу і сплачуватимуть їх відповідним державам-членам, як це вже відбувається з ПДВ [15].

Зміни в *інформаційному забезпеченні* функціонування митного союзу ЄС передусім полягають у створенні Хабу митних даних ЄС (EU Customs Data Hub) – централізованої ІТ моделі для збору та накопичення інформації, необхідної для здійснення митних формальностей, а також інших видів контролю. Він збиратиме, оброблятиме, об'єднуватиме і зберігатиме всі відповідні дані, докорінно змінивши спосіб надання інформації, її використання для митного контролю та обміну з органами влади країн-партнерів. Він також здійснюватиме аналіз ризиків на рівні ЄС.

Інформація може бути надана митному органу шляхом прямого підключення до Хабу митних даних ЄС, а не до численних національних систем. Це дозволить пакетну передачу, а незмінна інформація може бути надана один раз і повторно використана для

подальшого імпорту або експорту. Доступ до Хабу митних даних ЄС матимуть національні органи влади, а також Європейська Комісія, Європейський офіс з протидії шахрайству (OLAF), Європейська прокуратура (EPPO) і, за певних умов, Європол та Європейське агентство прикордонної та берегової охорони (Frontex), що значно посилить їхні аналітичні можливості [14]. Це уможливить контроль ризиків по всьому ЄС, незалежно від того, звідки надходять товари, тим самим підтримуючи управління ризиками на рівні ЄС і на національному рівні. У довгостроковій перспективі платформа має замінити національні системи декларування (наприклад, ATLAS у Німеччині, DELTA у Франції, MDAS у Литві), що призведе до економії коштів, оскільки більше не потрібно буде експлуатувати та постійно вдосконалювати 27 різних систем декларування (з різними інтерфейсами, варіантами для різних етапів процесу імпорту або експорту та варіантами для різних митних процедур) [4].

Організаційні зміни в Митному союзі ЄС передбачають створення нової інституції в рамках союзного механізму – Митного органу ЄС (EU Customs Authority). До основних завдань цієї нової інституції можна віднести наступні:

– розробка та підтримка Хабу митних даних ЄС, а також контроль за інтеграцією існуючих національних митних ІТ-систем з плином часу;

– управління ризиками на рівні ЄС, використовуючи для аналізу ризиків дані, що постійно оновлюються у Хабі митних даних ЄС. На основі цього аналізу Митний орган ЄС надаватиме національним митним органам рекомендації щодо контролю, які ті повинні будуть застосовувати або обґрунтувати відмову від їхнього застосування. Спільне управління ризиками, а саме більш гармонізоване застосування митного контролю, допоможе створити міцний спільний зовнішній кордон для товарів;

– об'єднання та координація митної практики на центральному рівні для втілення в життя ідеї функціонування митної системи ЄС «як одне ціле»;

– координація оперативного управління кризовими ситуаціями. Митний орган ЄС розроблятиме протоколи і процедури для різних кризових сценаріїв і забезпечуватиме їх застосування всіма країнами-членами, в першу чергу їхніми митними органами [14].

Анонсована реформа Митного Союзу ЄС однозначно *матиме вплив на Україну*, її митну справу та відповідне правове поле. Підписуючи Угоду про Асоціацію з ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати своє митне законодавство із законодавством ЄС, передусім МК ЄС. Таке наближення законодавств передбачено Додатком XV до Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Іншими словами, підходи до утвердження ролі митниці в державному механізмі України також повинні відповідати положенням МК ЄС. Реформа торкнеться особливо гостро наступних сфер в рамках митної справи України.

По-перше, програма авторизованих економічних операторів (АЕО), яка лише нещодавно почала набувати певних чітких рис та здобула практичне впровадження, потребуватиме чергового перегляду. Можливо це буде однією з найскладніших напрямів реформування української митної справи, зважаючи на тернистий шлях чинного інституту АЕО в Україні з 2012 року. Річ у тому, що для отримання можливості українськими АЕО користуватися таким ж перевагами, якими користуються підприємства, в інших країнах, зокрема країнах ЄС, необхідно, щоб вітчизняні сертифікати АЕО визнавалися в інших країнах. Абз. 4 ч. 2 ст. 12 МК України передбачає, що порядок визнання митними адміністраціями іноземних держав авторизації АЕО, отриманої підприємствами-резидентами, здійснюється відповідно до міжнародних договорів України. На сьогоднішній день Україна не має жодного підписаного міжнародного договору про взаємне

визнання сертифікатів АЕО. В процесі укладання угоди про взаємне визнання сторони проводитимуть аналіз та оцінку практичного застосування положень законодавства щодо авторизованих економічних операторів [18]. Очевидно, що принципи та підходи до авторизації у країнах підписантах таких угод мають бути ідентичними. Враховуючи анонсовані зміни до програми АЕО в ЄС, українським підприємствам згодом також буде потрібно не просто доводити законність, прозорість своєї діяльності та фінансову стабільність, а й фактично надати повний і перманентний доступ посадовим особам митних та можливо інших органів до власних даних. Щоб забезпечити такий «повний контакт», змін до законодавства, очевидно, буде недостатньо. Основна проблема – переконати підприємців піти на це, враховуючи нікчемно малу кількість підприємств-АЕО в Україні на сьогодні у порівнянні із загальною кількістю зареєстрованих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

По-друге, очевидно, що згодом можна буде очікувати змін до порядку митного оформлення та оподаткування товарів, що є предметами електронної торгівлі. Наразі в Україні немає спеціальної процедури для таких операцій. На даний момент дистанційна торгівля в митному відношенні корелюється із процедурою оформлення товарів, які переміщуються (пересилаються) в міжнародних поштових відправленнях. Відповідно до ст. 234 МК України товари (крім підакцизних), що переміщуються (пересилаються) на адресу одного одержувача (підприємства або громадянина) в одній депеші від одного відправника у міжнародних поштових відправленнях, якщо їх сумарна митна вартість не перевищує еквівалент 150 євро, не є об'єктом оподаткування митними платежами. Тобто, на відміну від ЄС, де на даний час є лише звільнення від мита при сплаті ПДВ, в Україні не сплачуються всі митні платежі, якщо товари не є підакцизними. Такі товари декларуються митному органу оператором поштового зв'язку, декларантом або уповноваженою ним особою. Для

гармонізації правил щодо електронної торгівлі за прикладом ЄС, потрібно буде уповноважити цифрові платформи, які забезпечують реалізацію електронних продажів на декларування товарів та стягнення в майбутньому податків. Наразі поки що в Україні немає навіть підґрунтя (ні правового, ні організаційного, ні технологічного) для запровадження подібних змін.

По-третє, стосовно ІТ інфраструктури також потрібні комплексні зміни. В Україні 99 % митних декларацій подаються в електронній формі (інформація за 2023 рік) [20]. За цим показником Україна не поступається ЄС. Однак цього не достатньо для повної відповідності, оскільки програмне забезпечення, яке застосовуються митними органами України, в тому числі для аналізу ризиків, має базуватися на тих же технологіях, що використовуються в ЄС. Перші кроки в цьому напрямку вже зроблені, наприклад через застосування Нової комп'ютеризованої транзитної системи [21] NCTS (New Computerised Transit System) при транзиті. Разом із тим в технічному та технологічному аспекті потрібні дуже серйозні зміни, які в подальшому уможливають інтероперабельність української та європейської інформаційних систем.

Висновки. Глобальні перетворення у царині Митного Союзу ЄС, очевидно, матимуть суттєвий вплив на і без того динамічну та нестабільну митну справу України. Однак,

якщо в ЄС є чітке уявлення про строки впровадження кожного з етапів реформи, засоби та ресурси, в тому числі фінансові, а так само оцінка впливу майже кожної трансформації на стан економіки, на суспільство та інші сфери, то Україна таких привілеїв не має. Статус кандидата на членство в ЄС, а значить і в Митному Союзі, не дає ні гарантій, ні хоча б релевантних часових прогнозів стосовно набуття такого членства, ні відповідей на питання яким чином, в яких обсягах та в які терміни країна-кандидат має бути готовою законодавчо, інституційно та технічно до вступу. Реформа Митного Союзу ЄС передусім спрямована на ще більшу інтеграцію та консолідацію дещо розрізнених національних митних систем країн-членів. Було б доречно розпочати трансформаційні процеси в Україні паралельно, однак за умови гарантованого членства. Як зазначалося, жодних гарантій Україна наразі немає, тому ініціювати перетворення, які Україні як державі, що існує поза будь-якими союзами та об'єднаннями, не дуже і потрібні, немає поки сенсу, особливо в умовах російської військової агресії. Невизначеність у статусі, подальших перспективах фактично унеможлиблює проведення ефективних реформ, які могли б стати підґрунтям для поступової адаптації українського митного середовища до європейського. Пошук виходу з цієї ситуації може стати предметом окремого наукового дослідження.

Анотація

У статті досліджуються основні напрямки Митної реформи Митного Союзу ЄС, впровадження якої заплановано до 2040 року. Оновлення митного законодавства як основа митної реформи, передусім введення в дію нового Митного кодексу ЄС, законодавства про дистанційну торгівлю, покликане спростити митні формальності, зробити їх більш раціональними і ефективними, в тому числі за допомогою більш широкого використання штучного інтелекту, Європейського Хабу митних даних (нової митної бази даних ЄС) і нового Митного Органу ЄС. З'ясовано, що митна реформа стосуватиметься як організаційно-правових основ функціонування Митного Союзу ЄС, так і інформаційного середовища, яке на сьогодні не представляє собою єдине ціле в рамках ЄС, а скоріше є розрізненими національними інформаційними системами, не завжди сумісними або коректно пов'язаними одна з одною. Доведено, що перегляд підходів до реалізації ЄС та його країнами-членами союзної митної політики спровокує необхідність впровадження відповідних змін і в Україні як в державі кандидату на членство в ЄС. Інститут

авторизованого економічного оператора в чергове має бути переглянутий з метою уможливлення гармонізації критеріїв відповідності, а також переваг і спрощень, які діють в Україні та ЄС. Це своєю чергою сприятиме прискоренню взаємного визнання відповідних авторизацій та підписання двосторонніх міжнародних договорів про визнання. Зроблено висновок, що дистанційна торгівля як така, що не врегульована в Україні спеціальними нормами митного законодавства, також потребуватиме втручання законодавця з метою приведення процедурних та фінансових (податкових) аспектів у відповідність до європейських стандартів. Інформаційна інфраструктура, що використовується для забезпечення митних процесів (передусім митного контролю та митного оформлення) також потребуватиме оновлення, а подекуди повної заміни.

Ключові слова: митне законодавство, Реформа Митного Союзу ЄС, Митний кодекс ЄС, дистанційна торгівля, авторизований економічний оператор, митні формальності

Plokhuta Ye.P. EU Customs Union Reform: prospects and challenges for Ukrainian customs Summary

The article examines the main directions of the customs reform of the EU Customs Union to be implemented by 2040. The updating of customs legislation as the basis of the customs reform, in particular the introduction of the new EU Customs Code and legislation on e-commerce, aims at simplifying customs formalities, making them more rational and efficient, including through the wider use of artificial intelligence, the European Customs Data Hub (a new EU customs database) and the new EU Customs Authority. It is noted that the customs reform will affect both the organisational and legal framework for the functioning of the EU Customs Union as well as the information environment, which today is not a single unit within the EU, but is represented by different national information systems that are not always compatible or correctly linked to each other. It has been proved that the revision of the approaches to the implementation of the Union Customs Policy and its Member States will entail the need to introduce corresponding changes in Ukraine as an EU candidate country. The program of the Authorised Economic Operator should be revised again in order to ensure the harmonisation of the criteria of compliance, as well as the benefits and simplifications applicable in Ukraine and the EU. This in turn will speed up the mutual recognition of relevant authorisations and the signing of bilateral recognition agreements. It is concluded that e-commerce, which is not covered by specific customs legislation in Ukraine, will also require legislative intervention to bring the procedural and financial (tax) aspects in line with European standards. The information infrastructure supporting customs procedures (mainly customs control and customs clearance) will also need to be updated and in some cases completely replaced.

Key words: customs legislation, EU Customs Union Reform, Union Customs Code, e-commerce, authorised economic operator, customs formalities

Список використаних джерел:

1. European Parliament resolution 2022/3015(RSP) of 18 January 2023 on the 30th anniversary of the single market: celebrating achievements and looking towards future developments. URL: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2022/3015\(RSP\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2022/3015(RSP))
2. Parliament adopts its position on major reform of EU Customs Code. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19023/parliament-adopts-its-position-on-major-reform-of-eu-customs-code>
3. Lux M. The Ambitious Customs Reform Package Proposed by the EU Commission. *Global Trade and Customs Journal*. 2023. Issue 11, pp. 399-425, <https://doi.org/10.54648/gtcj2023049>

4. Lux M. The Reform of the UCC. Ambitious and far-reaching customs reform proposals by the EU Commission. *Customs Compliance & Risk Management Journal*. 2023. Issue 20, April / May. URL: <https://www.customsclearance.net/en/articles/the-reform-of-the-ucc>
5. Lux M. EU Customs Reform: What can future Trust and Check Traders expect and what will be the situation of other economic operators? *Customs Compliance & Risk Management Journal*. 2024. Issue 25. February / March. URL: <https://www.customsclearance.net/en/articles/eu-customs-reform-what-can-future-trust-and-check-traders-expect-and-what-will-be-the-situation-of-other-economic-operators>
6. Fruscione A. Facilitations for Trust & Check Operators. *Global Trade and Customs Journal*. 2023. Volume 18. Issue 11, pp. 454-456. <https://doi.org/10.54648/gtcj2023053>
7. Muñiz P. Designing a Dream EU Customs Union. *Global Trade and Customs Journal*. 2023. Volume 18. Issue 11, pp. 426-430. <https://doi.org/10.54648/gtcj2023056>
8. Караваєв Т., Калугіна Н. Митна реформа ЄС: імплементація в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 1. С. 4–22. [https://doi.org/10.31617/3.2024\(132\)01](https://doi.org/10.31617/3.2024(132)01)
9. Подолянець В. Митна реформа у ЄС: один EU DataHub замінить понад 111 митних систем, які зараз використовуються в ЄС. *Дзеркало тижня*. 22 лютого, 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/novij-eu-datahub-zaminit-ponad-111-mitnikh-sistem-jaki-zaraz-vikoristovujutsja-v-jes.html>
10. Бикова А. У ЄС готують новий пакет митних реформ. *Logist today*. 18 травня 2023. URL: https://logist.today/uk/dnevnik_logista/2023-05-18/v-es-gotovyat-novyj-paket-tamozhennyh-reform/
11. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Union Customs Code and the European Union Customs Authority, and repealing Regulation (EU) No 952/2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0258&%3Bqid=1684913361276>
12. Proposal for a Council Regulation amending Regulation (EEC) No 2658/87 as regards the introduction of a simplified tariff treatment for the distance sales of goods and Regulation (EC) No 1186/2009 as regards the elimination of the customs duty relief threshold. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0259&%3Bqid=1684913733068>
13. Proposal for a Council Directive amending Directive 2006/112/EC as regards VAT rules relating to taxable persons who facilitate distance sales of imported goods and the application of the special scheme for distance sales of goods imported from third territories or third countries and special arrangements for declaration and payment of import VAT. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0262&%3Bqid=1684913813648>
14. Commission Staff Working Document ‘Impact Assessment Report’. Accompanying the document Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Union Customs Code and the European Union Customs Authority, and repealing Regulation (EU) No 952/2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023SC0140&%3Bqid=1684913437758>
15. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee ‘Customs reform: Taking the Customs Union to the next level’/ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0257&%3Bqid=1684913179617#>
16. TAXUD. Importation and Exportation of Low Value Consignments – VAT E-commerce Package “Guidance for Member States and Trade” URL: <https://taxation-customs.ec.europa.eu/document/>

- download/7bfb45b8-1f40-48b5-88e0-07960bf7ff9e_en?filename=Customs%20Guidance%20doc%20on%20LVC-Clean-20220915.pdf
17. Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax. OJ L 347, 11.12.2006, p. 1–118. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=cellex%3A32006L0112#d1e5053>
 18. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48, ст.552.
 19. Держмитслужба спільно з бізнесом продовжує роботу з впровадження програми АЕО. URL: <https://customs.gov.ua/news/aeo-59/post/derzhmitsluzhba-spilno-z-biznesom-prodovzhuie-robotu-z-vprovadzhennia-programi-aeo-1355>
 20. Статистика декларування, переміщення товарів та транспортних засобів. Declaration rates 12 months_2023. *Офіційний веб-сайт Держмитслужби*. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>
 21. Спільний транзит (NCTS). *Офіційний веб-сайт Держмитслужби*. URL: <https://customs.gov.ua/rezhim-spilnogo-tranzitu-ncts>.

НОТАТКИ

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 22/2024

Науковий юридичний журнал

Коректура: Чудеснова І.М.

Верстка: Ковальчук Ю.В.

Підписано до друку 29.04.2024.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,93.

Замов. № 0524/320. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглєзі, 6/1, м. Одеса, 65101

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.